

Universitatea
Ștefan cel Mare
Suceava

Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării

**CENTRUL DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ ȘI FORMARE
CONTINUĂ**

**Program de studii: Limba și literatura română – O limbă și literatură
modernă (franceză/germană)**

Anul I, sem. 2

MORFOLOGIA LIMBII ROMÂNE. Partea I

**CURS PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ
(CU REZUMATE, SCHEME RECAPITULATIVE, TESTE)**

Prof. univ. dr. NICULINA IACOB

I. NOȚIUNI INTRODUCTIVE

Rezumat:

Capitolul cuprinde definirea noțiunilor (*morfem, cuvânt, structură morfematică a cuvântului, radical, rădăcină, flectiv, categorie gramaticală și clasă lexico-gramaticală* etc.) cu care vom opera pe tot parcursul cursului, începând cu definirea **morfologiei** ca parte constitutivă a gramaticii oricărei limbi. Subliniem, de asemenea, faptul că împărțirea gramaticii în *morfologie* și *sintaxă* se face mai ales din considerente de ordin didactic, în realitate fenomenul gramatical fiind unitar.

§1. Într-un sens foarte larg, **morfologia** poate fi definită ca acea parte a gramaticii care studiază regulile privind modificările formale ale cuvintelor, cuvântul fiind unitate constitutivă a unui text și ansamblu de *unități constitutive minimale (morfemele)* (D. Irimia, *GLR*, p.22). Deoarece cuvântul este, la rândul său, analizabil în unități minimale biplane, pe care le numim *morfeme*, se consideră că *morfologia* studiază “regulile care explică structura internă a cuvântului, adică regulile de combinare a morfemelor lexicale și gramaticale în cuvinte, stabilirea paradigmelor lor în dependență de categoriile de gen, număr, caz etc.” (I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.348).

De la Ferdinand de Saussure încoace, limba este concepută ca un sistem autonom în care elementele constitutive depind unele de celelalte și există numai în virtutea relațiilor care se stabilesc între acestea, iar funcția de comunicare a limbii se realizează prin diferențele și opozițiile dintre ele.

Concepția despre limbă ca sistem a condus la ideea separării sincroniei de diacronie, deoarece, după Saussure, numai studierea sincronică permite înțelegerea corectă a fenomenelor lingvistice. Saussure este de părere că sistemul limbii este imuabil și trebuie studiat în sincronie. Cercetarea istorică are ca efect, în concepția lui Ch. Bally, îndepărtarea noastră de la înțelegerea valorilor actuale ale sistemului lingvistic. În mintea vorbitorilor limba există ca un sistem al unui moment dat. Sistemul ca atare nu există în evoluție, ci numai într-un moment anumit. Acest punct de vedere unilateral a condus la negarea diacroniei și, implicit, la critici vehemente din partea celor care considerau că sincronia nu se poate rupe de diacronie. În fapt, diacronia este foarte importantă pentru a explica evoluția unei limbi, de vreme ce un sistem lingvistic se formează în diacronie și funcționează în sincronie. Structuraliștii au văzut în diacronie o succesiune de sisteme lingvistice, cercetarea diacronică presupunând compararea acestor sisteme succesive.

Concepția structuralistă în abordarea limbii ca sistem s-a schimbat în timp, astfel că în tezele școlii lingvistice pragheze se arată că ideea de evoluție nu trebuie exclusă dintr-o descriere sincronică. Este absolut firesc acest punct de vedere pentru a face distincție între ceea ce este viu în limbă și ceea ce este caduc sau pe cale de dispariție datorită existenței unor fenomene periferice în orice sistem, fenomene care sunt supuse mai ușor schimbării. Acest punct de vedere poate fi întâlnit și în concepția lingvistică a lui A. Martinet (vezi S. Stati, *Teorie*, p.18).

Cum schimbările în limbă sunt de multe ori rezultatul unor tendințe care se produc în vorbirea unui individ sau a mai multora, trebuie discutat aici raportul dintre *tendință, abatere (greșeală)* și *normă*. Folosirea limbii literare presupune respectarea unui sistem de norme. La un moment dat, din diferite motive (cunoașterea insuficientă a limbii literare, legea minimului efort sau comoditatea în exprimare, analogia), un vorbitor

aduce o modificare în exprimarea obișnuită, iar rezultatul acestei schimbări este o inovație inconștientă, întâmplătoare. Acesta este mecanismul *tendinței*. Orice fapt de limbă care contravine însă normei în vigoare la un moment dat este considerat *greșeală* sau *abatere de la normă*. Abaterea de la normă are un rol foarte important în evoluția unei limbi, în sensul că de multe ori înnoirile dintr-o limbă sunt rezultatul generalizării unor greșeli. Nu trebuie înțeles de aici că între greșeală și evoluție lingvistică se poate pune semnul identității. Aceasta pentru că, pe de o parte, puține dintre greșelile care se produc în limbă se conservă, iar pe de altă parte, o modificare lingvistică nu este întotdeauna rezultatul unei greșeli.

În limbă se pot distinge cel puțin trei serii de unități: *fonemul* (unitate lingvistică monoplană), obiect de studiu al *fonologiei*, *cuvântul* și *grupul de cuvinte* (unități lingvistice biplane), care sunt studiate de *morfosintaxă* (= *gramatică* – ramură a lingvisticii care studiază modificările formei cuvintelor și regulile după care acestea se îmbină în propoziții și în fraze).

Fenomenul gramatical se caracterizează prin unitate, iar “divizarea gramaticii în *morfologie* și *sintaxă* apare nu atât ca o necesitate impusă de obiectul de studiu, ci, mai curând, ca o necesitate de sistematizare științifică și ca un deziderat practic, în mare măsură pedagogic.” (I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p.43). Termenii *morfologie* și *sintaxă* sunt de origine greacă, iar etimonul fiecăruia reprezintă un indiciu în organizarea faptelor. *Morfologie* – în gramaticile vechi numită *analogie* sau *etimologie* – este format din gr. *morfe* „formă” + *logos* „învățătură”, „studiu”, iar *sintaxă* trimite la gr. *sintaxis*, termen format din gr. *syn* „împreună”, „cu” + *taxis* „așezare”, „ordine”, „aranjament”.

În lucrarea de față vom avea în vedere morfemele și combinațiile de morfeme în limitele cuvântului atât din punct de vedere formal, cât și din punctul de vedere al conținutului.

§2. Morfezul este unitate lingvistică minimală biplană; are existență în planul expresiei, putându-se realiza și negativ ($\emptyset$), și în planul conținutului (are un sens ori mai multe sensuri). *Morfemele* există numai dacă sunt elemente constitutive ale unității integrante superioare, *cuvântul*, și dacă intră în relație de opoziție cu alte morfeme în interiorul categoriei gramaticale căreia-i determină sensul; de exemplu, *-i* este desinență de plural în opoziție cu desinența $\emptyset$ de la singular: *pom-i* – *pom- $\emptyset$* ; *-ă* este sufix flexionar de prezent în opoziție cu sufixul gramatical $\emptyset$: *cânt- $\emptyset$ - $\emptyset$* – *cânt-ă-m*, *-ez-* este sufix flexionar de prezent tot în opoziție cu $\emptyset$ – *lucr-ez- $\emptyset$* (de asemenea, $\emptyset$ este desinență de persoana I singular în opoziție cu desinența *-m* de la persoana I plural – *lucr-ă-m*).

§3. O problemă extrem de importantă în studiul morfologiei o constituie *structura morfologică* sau *morfematică a cuvântului*.

Un prim aspect ce trebuie remarcat se referă la faptul că nu toate cuvintele limbii române sunt analizabile în constituenți imediați cu valoare gramaticală, ci numai acelea care au flexiune, care realizează o paradigmă gramaticală. Prin urmare, cuvinte pe care le încadrăm de obicei în clase morfologice neflexibile (*adverbul*, *prepoziția*, *conjuncția*, *interjecția*) și chiar unele încadrate în clase flexibile (*ce*, *ceva*, *nimic* etc.) nu sunt analizabile în componente cu semnificații gramaticale. Pot fi însă analizate în unități cu semnificații lexicale; de exemplu, cuvântul *iepurește* este analizabil în două componente de natură lexicală: *iepure* și *-ește*, sufix lexical pentru indicarea modalității. Poate prezenta structură gramaticală adverbul care are grade de comparație. De asemenea, apar rudimente de flexiune și în cazul unei interjecții cum ar fi *haide* – *haidem* – *haideți*, unde *- $\emptyset$* , *-m*, *-ți* sunt desinențe de persoană și număr.

Este o problemă controversată statutul articolului și este discutabilă, de asemenea, în măsura în care se recunoaște existența clasei, structura morfologică a articolului.

Ținând seama de faptul că și în cadrul claselor morfologice apar frecvent situații în

care nu se poate delimita între o parte constantă a cuvântului și una variabilă, trebuie să spunem că organizarea cuvântului în două componente, *radical* și *flectiv*, este relativă. Radicalul nu este întotdeauna un morfem indivizibil (precizăm însă că pentru structura morfematică a cuvântului vom folosi termenul *radical*, indiferent dacă segmentul astfel numit este divizibil sau indivizibil); la cuvintele primare, radicalul este indivizibil, în schimb, la cuvintele derivate, el este analizabil în *rădăcină* și unul sau mai multe afixe lexicale (aceasta interesează la analiza cuvintelor din perspectiva constituenților lexicali). De aceea se impune folosirea altui termen pentru a distinge între situațiile în care radicalul este o unitate morfică indivizibilă și cele în care radicalul este o unitate morfică divizibilă. *Rădăcina* este „element primitiv invariabil sau variabil (total sau parțial), ireductibil din punct de vedere morfologic, comun mai multor cuvinte care constituie o familie sau mai multor forme ale aceluiași cuvânt, în care rezidă sensul lexical al cuvântului”¹. Așadar, *rădăcina* nu poate fi analizată în unități semnificative mai mici, în timp ce *radicalul* este analizabil în *rădăcină* și unul sau mai multe afixe lexicale; dacă este vorba despre cuvinte compuse, se poate vorbi de un radical complex, analizabil în două sau mai multe rădăcini și afixe lexicale: *ciuboțica-cucului*, *galben-verzui* etc.

Rădăcina este comună atât tuturor formelor din paradigma gramaticală, cât și celor din familia lexicală. Ea poartă în același timp sensul lexical și sensul de clasă gramaticală; astfel, *cit-* trimite la o acțiune, dar alta decât *vin-*, *desen-*, *ved-* etc.

Constituentul variabil, *flectivul*, asigură, de fapt, flexiunea cuvântului, “desfășurarea funcției de semnificare (proprie *morfemelor*, în funcție de poziția lor în sistemul gramatical al limbii) și participarea la funcția de comunicare a enunțului, în strânsă dependență de cadrul situațional al actului lingvistic și [sau] de relațiile sintactice în care intră în structura textului” (D. Irimia, *GLR*, p.23).

În privința inventarului de *morfeme lexicale* și de *morfeme gramaticale*, lucrurile se prezintă diferit în sensul că numărul celor dintâi este incomparabil mai mare decât numărul *morfemelor gramaticale*. Cu alte cuvinte, clasele de morfeme lexicale prezintă un inventar deschis, mereu putându-se crea, prin diferite mijloace de îmbogățire a lexicului, substantive, adjective, verbe, în timp ce numărul desinențelor și al sufixelor gramaticale este limitat.

În funcție de sensul pe care îl actualizează și de poziția pe care o ocupă morfemele în structura cuvântului, acestea se clasifică în trei categorii: *independente*, *semidependente*, *dependente*. Sunt morfeme independente în primul rând acele morfeme a căror formă este egală cu rădăcina sau radicalul (*copil*, *cer*, *om*, *arc*, *sat* etc.), dar și acelea care se obțin prin înlăturarea unui morfem gramatical (*mas-*, *fat-*, *scri-*, *ved-* etc.). Toate aceste morfeme se caracterizează prin aceea că nu comută cu zero, în schimb pot comuta cu unități din aceeași clasă: *mas-* din *mas-ă* nu comută cu $\emptyset$ pentru că nu este posibilă o asociere de morfeme $\emptyset$ -ă, care să fie semnificativă, în schimb, comută cu *fat-* din *fat-ă*, cu *mam-* din *mam-ă* etc.

De regulă, acest constituent al cuvântului este purtător de *sens lexical*, independent de flectiv (ceea ce înseamnă că flectivul nu-i condiționează identitatea concretă), și de *sensuri lexico-gramaticale*, situație în care este în raport de intercondiționare cu flectivul. De exemplu, în morfemul radical *vorb-* al verbului *a vorbi*, se împletesc în plan semantic sensul lexical “a vorbi” și sensul lexico-gramatical “verb”, pentru că flectivul *-i* este sufix gramatical, marcă a infinitivului, în vreme ce în morfemul radical *vorb-* al substantivului *vorbă* se împletesc sensul lexical “vorbă” și sensul lexico-gramatical “substantiv”, pentru că flectivul *-ă* este desinență de caz, număr și gen. Luarea în considerație a flectivului este necesară pentru a delimita între

¹ Este definiția propusă de Gh. Constantinescu-Dobridor (în *DTL*, p.266), cu precizarea că aici nu se face distincție între rădăcină și radical, dar la verb se vorbește despre *radicalul verbului* și se spune că acesta este „element de bază al formei verbale, purtător al sensului lexical al cuvântului derivat, alcătuit din *rădăcină* (s.n.), prefix și sufix lexical” (*Ibidem*).

nume și acțiune, pentru a stabili sensul lexico-gramatical al rădăcinii mai ales în cazul situațiilor de omonimie lexico-gramaticală: *duce* (substantiv masculin, singular) – *duce* (verb la prezent indicativ, persoana a III-a, singular), *poartă* (substantiv feminin, singular) – *poartă* (verb la prezent indicativ, persoana a III-a), *cânt* (substantiv neutru, singular) – *cânt* (verb la prezent indicativ, persoana I, singular), *luptă* (substantiv feminin, singular) – *luptă* (verb la prezent indicativ, persoana a III-a sau la perfect simplu, indicativ, persoana a III-a, singular, în funcție de accentul fonetic) etc., dar nu numai.

Morfemele *semidependente* – *neaglutinate* (C. Dimitriu, *GEM*, p.29) – sunt acelea care prezintă independență în planul formei, ele având forme distincte. Sub aspect semantic, sunt tributare morfemelor independente, deoarece sensul lor se actualizează numai prin transfer asupra celor dintâi. Intră în această categorie auxiliarele morfologice *a fi*, *a avea*, *a vrea*, pronumele reflexive care se constituie în mărci ale diatezei, adverbele-morfem pentru marcarea categoriei gramaticale a comparației, prepozițiile-morfem și conjuncțiile-morfem, precum și articolele în procliză: *Cartea este citită de elev*, *Elevul a citit cartea*, *El va citi cartea*, *El se spală*, *Copilul acesta este mai frumos decât celălalt*, *L-am văzut pe elev*, *Cărțile a doi dintre elevi sunt noi*, *Nu știe încă să vorbească*, *Cartea lui Ion este la mine*, *Caietul este al elevului*, *Un elev citește* etc.

Morfemele *dependente* – *aglutinate* (*Ibidem*, p.27) – sunt acelea care nu au un sens prin ele înseși, sunt cerute și cer morfemul independent, pot comuta cu zero și îndeplinesc funcția de marcă a unei categorii gramaticale. În categoria acestora intră sufixele gramaticale, desinențele și articolul hotărât enclitic. Ele ocupă, de obicei, o poziție enclitică față de morfemul independent și pot alcătui secvențe de două-trei morfeme, purtând numele de *flectiv*: *desen-ez-o*, *vorb-i-i*, *vorb-ă*, *vorb-a* etc. Tot dependente sunt afixele lexicale: *vorbi-tor*, *pietr-iș*, *țărăn-ime*, *ne-putință*, *stră-moș* etc., numai că acestea nu interesează la analiza din perspectiva semnificațiilor gramaticale².

În funcție de felul morfemelor utilizate pentru a exprima categorii gramaticale și de poziția pe care o ocupă față de radical, flexiunea poate fi *analitică* și *sintetică*³. *Formele flexionare analitice* sunt acelea care au în structura lor obligatoriu un morfem semidependent, precedând și/sau urmând morfemul independent: *am cântat/cântat-am*, *voi cânta/cânta-voi*, *pe mama*, *cel mai frumos* etc. În structura *formelor flexionare sintetice* intră numai morfeme dependente: *cântam*, *casa*, *frumoase* etc.

Între *morfemele gramaticale*, ca și între cuvinte, se stabilesc relații de sens. În funcție de sensul gramatical pe care îl dezvoltă, ele cunosc relațiile de *sinonimie*, *omonimie*, *polisemie*.

Sinonimia se realizează între morfeme diferite în planul expresiei, dar care exprimă aceleași sensuri gramaticale; condiția este ca unitățile lexicale pe lângă care sunt conjuncte să aparțină unor clase flexionare diferite. Imperfectul se marchează prin sufixele *-a*, *-ea*: primul este specific verbelor de conjugarea I și celor de conjugarea a IV-

² Prezintă interes pentru analiza morfematică a cuvântului acele afixe care au și semnificație gramaticală: sufixele moționale pentru exprimarea genului (*mire* – *mireasă*, *prinț* – *prințesă*, *rață* – *rățoi* etc.), sufixul *-isim*, care exprimă sensul de superlativ absolut, cu precizarea că apare, de regulă, în formații împrumutate cu tot cu sufix: *rarisim*, *simplesim*, prefixe de tipul *arhi-*, *super-*, *extra-* etc., care exprimă și superlativul absolut în formațiile în care se regăsesc (*arhiplin*, *extrafin* etc.).

³ La acestea se mai adaugă un tip de flexiune, care nu are legătură cu morfemele gramaticale – *flexiunea supletivă*. În cazul formelor flexionare supletive, categoriile gramaticale nu sunt marcate prin morfeme gramaticale, ci prin schimbarea totală a radicalului; în acest caz, morfemele lexicale poartă și toată informația gramaticală: *eu* – *noi*, *eu* – *mie*, *tu* – *voi*, *un* – *niște* etc.

Dacă în flexiunea unui cuvânt se combină două tipuri de flexiune pentru a exprima sensuri gramaticale, atunci vorbim despre *flexiune mixtă*. De exemplu, adjectivele invariabile după gen, număr, caz, dar având categoria comparației exprimă această categorie prin *flexiune analitică* (*foarte perspicace*); cele care își schimbă forma după gen, număr, caz și comparație realizează *flexiune mixtă*, combinând morfemele conjuncte cu cele libere (*mai frumoas-ă*), iar cele care sunt variabile după gen, număr și caz, dar nu au grade de comparație realizează exclusiv *flexiune sintetică* (*superioar-ă*).

a în *-î*; celălalt se folosește pentru restul claselor de verbe. În funcție de structura fonetică a temei lexicale, morfemul *-a* poate apărea și în structura imperfectului altor clase de verbe decât cele amintite: *scri-a-m*, *voi-a-m* etc., după cum *-ea* se folosește și la verbe de conjugarea I: *vegh-ea-m* (grafic *ea*, fonetic [a]: *veg'am*). În aceste situații vorbim despre *variante poziționale* sau *alomorfe* ale unuia și aceluiași morfem.

Alomorfele pot fi *fonetice*⁴, dacă prezența lor este condiționată fonetic, *morfologice*⁵, dacă prezența lor este datorată apartenenței cuvântului la o clasă caracterizată morfologic, și *lexicale*⁶, dacă se realizează într-un număr minim de contexte, care nu sunt caracterizate nici fonetic, nici morfologic.

Ținând seama de faptul că *apofonia* (alternanțele fonetice) reprezintă o marcă a anumitor categorii gramaticale, atunci se poate vorbi și despre *alomorfele morfemelor radical*: *pot-ø – pot-î, aud-ø – auz-î, băiat-ø – băiet-î* etc.

Omonimia constă în structura identică în planul expresiei a unor morfeme care actualizează mai multe sensuri ale aceleiași categorii gramaticale; urmarea e neutralizarea unor opoziții din interiorul aceleiași categorii gramaticale. De exemplu, desinența *-e* din structura substantivelor feminine (+uman), derivate cu sufixul *-toare* (*învățătoare, educatoare, directoare* etc.) marchează deopotrivă singularul și pluralul acestora. Pentru stabilirea opoziției singular – plural trebuie să se folosească mărci suplimentare. Același lucru se întâmplă și în cazul verbului: *cântam* (persoana I, singular sau plural) etc. În astfel de situații apare fenomenul numit *redundanță*⁷.

Polisemia reprezintă capacitatea unui morfem de a fi concomitent purtătorul a cel puțin două sensuri gramaticale. De exemplu, *desinența nominală* marchează deopotrivă genul, numărul și cazul, în timp ce *desinența verbală* marchează simultan numărul și persoana. Acest fenomen poartă și denumirea de *cumul de semnificații*: în structura substantivului *fată*, *-ă* este desinență nominală care marchează apartenența substantivului la genul feminin, numărul singular (în opoziție cu desinența *-e* pentru plural – *fet-e*) și cazul nominativ (în opoziție cu desinența *-e* pentru genitiv-dativ – *fet-e-i*); în structura formei verbale *ven-ea-î*, *-î* este desinență verbală și marchează numărul și persoana (persoana a II-a singular, în opoziție cu desinența *-î* de la persoana a II-a plural – *ven-ea-î*).

În afara morfemelor menționate mai sus și care se numesc *segmentale*, deoarece au realizare în plan sintagmatic se aduc în discuție și unele morfeme *suprasegmentale*⁸: *accentul* și *intonația*. Accentul intensiv poate avea rol distinctiv în cazul unităților accentuale echivalente în structura segmentală⁹. Același rol distinctiv îl are accentul logic în cazul omonimiei gramaticale dintre formele de nominativ și cele de vocativ sau dintre formele verbale de indicativ prezent și cele de imperativ: *Vasile – Vasile!*, *cântă –*

⁴ Între morfemele cu distribuție complementară (fiecare apare în poziții în care toate celelalte se exclud), *-ă, -e, -ø* (*cas-ă, sor-ă, floar-e, basma-ø*) – pentru singularul femininelor, *-e, -ori* (aberant), *-î, -le* (*cas-e, sur-ori, flor-i, basma-le*) – pentru pluralul femininelor, se realizează relație de sinonimie. Ele reprezintă, așadar, alomorfe ale morfemului de feminin singular nominativ, respectiv de feminin plural nominativ.

⁵ De exemplu, *-e* și *-uri* apar în condiții fonetice similare, caracterizează o clasă de cuvinte și reprezintă alomorfe morfologice: *templ-e, titl-uri, scaun-e, tren-uri*.

⁶ În formele *om – oameni* poate fi vorba despre un *alomorf lexical*, dacă acceptăm neregularitatea rădăcinii. Segmentările posibile sunt: *oam-eni, oamen-i*; la fel în *oaspe – oaspete – oasp-, oaspet-* (vezi Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală*, p.57).

⁷ Înțelegem prin *redundanță* consum suplimentar de mijloace în scopul conservării și transmiterii unei informații: *copilului* este formă de G.D., dar *al copilului* este formă de genitiv; sensul cazual este marcat atât prin articolul hotărât enclitic *-lui*, cât și prin articolul genitival *al*. Așadar, *-lui* și *al* marchează redundant cazul genitiv. Trebuie să precizăm aici că unele mijloace, deși redundante, nu sunt nici „inutile”, nici omisibile (vezi și I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.63-66).

⁸ Pentru distincția *segmental-suprasegmental*, vezi I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.56-58.

⁹ Schimbarea locului accentului fonetic de pe o silabă pe alta schimbă semnificația lexico-gramaticală (*urmă – urmă, mărcă – mărcă, gără – gară*), gramaticală (*cântă – cântă, adună – adună*) sau lexicală (*cópii – copii, tórturi – tortúri*).

cântă!. În aceste ultime exemple, *intonația* fixează identitatea specifică a vocativului între celelalte cazuri sau a imperativului între celelalte moduri.

În unele situații (este vorba întâi despre structurile în care acuzativul complement direct nu dispune de morfem specific, prepoziția *pe*¹⁰), *topica* se constituie în morfem gramatical pentru a distinge nominativul de acuzativ. În enunțurile: *Lupul vede oaia*, *Oaia vede lupul*, în funcție de topică se stabilește cazul substantivelor *lupul*, respectiv *oaia*. Topica are natură segmentală, deci se aseamănă cu morfemele. Se deosebește însă de acestea, “deoarece poziția nu se realizează ca secvență concretă, ci reprezintă numai locul secvenței concrete într-o schemă relațională sintagmatică” (I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.352). Dacă topica cuvintelor într-un enunț poate fi modificată, e drept, de cele mai multe ori, cu schimbarea mai mult sau mai puțin a sensului comunicării, nu la fel se întâmplă în cazul structurii morfematice interne a cuvântului, unde succesiunea constituenților imediați este obligatorie. Astfel, ordinea morfemelor în structura verbului va fi: *radical* + *flectiv*¹¹. Prestabilită este, de asemenea, și ordinea morfemelor în structura substantivului¹². Organizarea morfemelor în cuvânt este asemănătoare cu organizarea fonemelor în cuvânt, adică se realizează în succesiune. În ce privește organizarea informației gramaticale într-un morfem gramatical din cadrul flectivului, dacă morfemul respectiv cumulează mai multe semnificații, aceasta se realizează simultan, așa cum se întâmplă cu femele în alcătuirea fonemului. După cum nu putem stabili o ierarhie a acestora în fonem, tot astfel nu putem opera o ierarhizare a semnificațiilor gramaticale ale desinenței -ă, de exemplu, din substantivul *casă*: nu semnifică mai întâi genul, apoi numărul și, la urmă, cazul (și nici într-o altă ordine).

Trebuie să facem aici o precizare în legătură cu modul în care se prezintă formele flexionare ale cuvintelor în mintea oricărui vorbitor. Noi spunem că, în flexiunea verbală, sufixul gramatical se adaugă imediat după radical sau că, în flexiunea nominală, desinența se aglutinează la radical, în vreme ce la verb se adaugă obligatoriu după sufixul gramatical, acesta putând fi concret sau zero (negativ). Acestea sunt formulări pur metodologice, care îi ajută pe cei care studiază limba să înțeleagă funcționarea mecanismelor sistemului, deoarece, în practică, vorbitorii nu construiesc formele flexionare, acestea fiind gata construite prin tradiție. În alte condiții, comunicarea s-ar realiza incomparabil mai greu; vorbitorul ar fi pus în situații mult mai dificile decât este pus atunci când își alege cuvintele.

¹⁰ În cazul structurilor în care intră, în acuzativ, un substantiv dintre cele încadrate la *genul personal*, omonimia se poate rezolva și prin folosirea prepoziției-morfem: *Studentul vede profesorul* sau *Profesorul vede studentul*, dar și: *Studentul îl vede pe profesor* sau *Profesorul îl vede pe student*, situație în care nu mai considerăm topica morfem principal al sensului cazual. Acest morfem poate fi chiar neutralizat într-un enunț de tipul: *Pe profesor îl așteaptă studentul*, unde complementul direct ocupă primul loc în propoziție, cu totul altfel decât se întâmplă în topică obiectivă. Pentru insistență, aici s-a așezat complementul direct înaintea subiectului.

¹¹ În structura flectivului, succesiunea va fi: *sufix(e) gramatical(e)* + *desinență verbală de persoană și număr*: *ven-ea-m*, *ven-ea-i* sau *sufix gramatical* + *desinență verbală de număr sau morfem special (-ră-)* + *desinență verbală de persoană*: *cânt-a-o-i*, *cânt-a-ră-m*.

¹² La substantiv ordinea morfemelor gramaticale în cadrul flectivului este, de regulă: *desinență nominală* + *articol hotărât enclitic*: *frat-e-le*, *cart-e-a*; la masculinele și neutrele cu desinența *o* (*băiat-u-l*, *unchi-u-l* etc.) între radical și articol intervine vocala de legătură *-u-*, care în varianta orală preia sarcina articolului hotărât enclitic (*-l*, de regulă, nu se mai rostește); la fel se întâmplă la N.Ac. și la femininele cu desinența *o* (*perdea-u-a*, *cafea-u-a* etc.), numai că aici articolul enclitic se păstrează și în exprimarea orală; la femininele cu desinența *-ă* și la masculinele de tipul *tată*, *papă*, *pașă*, articolul hotărât enclitic se suprapune la N.Ac. peste desinență (*fat-ă* > *fat-a*, *mas-ă* > *mas-a*, *tat-ă* > *tat-a*, *pap-ă* > *pap-a* etc.). La G.D. articolul urmează desinenței: *perde-le-i*, *cafe-le-i*, *fet-e-i*, *mam-e-i*, *tat-e-i* (dar și *tatălui*), *pap-e-i* etc.

După cum se observă, interesează în discuția de mai sus cazul articolului hotărât enclitic; dacă este vorba despre substantive încadrate în clasa *genului personal*, atunci, la numele proprii masculine și la unele feminine neologice, ordinea de mai sus este schimbată: *articol hotărât proclitic* + *radical*.

Cu rol de morfem gramatical pot fi folosite și unele prefixe și sufixe lexicale. Este cazul unor prefixe ca: *arhi-*, *extra-*, *hiper-*, *prea-*, *răs-*, *stră-*, *super-*, *ultra-*, folosite pentru a deriva cuvinte noi de la rădăcini și teme lexicale existente, dar care au și valoare gramaticală, fiind mărci morfologice ale categoriei gramaticale a comparației. De asemenea, *a-* din *adormi* este considerat morfem gramatical pentru categoria gramaticală a aspectului, una dintre categoriile gramaticale cu puțini adepți, când este vorba de verbul românesc. Rol de morfem al categoriei gramaticale a comparației are și sufixul *-isim*: *rarisim*, *simplisim* etc., prezent de regulă în cuvinte împrumutate.

În multe situații, valoare de morfem are și *contextul* (C. Dimitriu, *GEM*, p.32). În aceste cazuri, decodarea semnificației gramaticale se face numai prin raportare la unul sau mai multe elemente ale contextului. Dacă spunem *Am început lucrul, dar nu știu ce va ieși*, *am început* exprimă persoana I atât singular, cât și plural; dezomonimizarea se poate face numai prin raportare la forma *nu știu*, care exprimă numai sensul de persoana I plural.

Posibilitatea unei categorii gramaticale de a fi marcată prin mai multe morfeme gramaticale poartă numele de *redundanță*¹³, în vreme ce folosirea aceluiași morfem pentru a marca mai multe categorii gramaticale se numește *cumul de semnificații*. Pentru primul fenomen poate fi adus în discuție un exemplu ca *al copilului*, unde *al* și *-lui* sunt mărci ale cazului genitiv. Pentru aceste morfeme gramaticale se poate stabili și o ierarhie, unul fiind considerat, în mod obișnuit principal, celălalt (sau celelalte) – secundar(e). În cuvântul *casă*, *-ă* realizează un cumul de semnificații, fiind simultan marcă pentru gen, număr și caz.

§4. Categoriile gramaticale reprezintă „valori (semnificații) gramaticale care [...] își găsesc o marcare flexionară clară și în funcție de care clase numeroase de lexeme (= părți de vorbire) își schimbă forma în cursul flexiunii” (*DSL*). Conținutul lingvistic al acestora se dezvoltă prin desfășurarea unor raporturi interne, de opoziție, între doi sau mai mulți termeni corelativi: *intr-u/intr-i*, *afl-u/afl-i*, *umbl-u/umbl-i* etc. Aceste opoziții privesc deopotrivă planul expresiei și planul conținutului și sunt în măsură să caracterizeze o categorie gramaticală. Conținutul categoriilor gramaticale îl constituie raportul pe care mintea noastră îl stabilește între noțiuni, obiecte sau fenomene, iar forma este expresia lingvistică sau marca acestui raport. Ținând seama de aceste două laturi, forma și conținutul, specialiștii au stabilit pentru limba română următoarele categorii gramaticale: *genul*, *numărul*, *cazul*, *determinarea*, *persoana*, *comparația* sau (și) *intensitatea*, *diateza*, *modul* și *timpul*. Pe lângă aceste categorii gramaticale cvasiunanim recunoscute, se mai vorbește despre categoria *aspectului* la verb (vezi Al. Graur, *Urme de aspect în românește*, în LR, 4/1969, p.325-326; D. Irimia, *GLR*, p.211-213).

Flexiunea nominală caracterizează *numele* (substantivul, adjectivul calificativ și numeralul) și se realizează prin categoriile gramaticale de **gen** (la substantivele mobile; la celelalte substantive genul se realizează ca sens lexico-gramatical și aparține planului semantic al radicalului), **număr**, **caz** și **determinare** la substantiv, prin **gen**, **număr**, **caz** și **comparație** la adjectiv și parțial prin **gen** și **caz** la numeral. **Numărul** se întâlnește doar la numerale de tipul *sută*, *mie*, *milion* etc. sau la cele care au formă de adjectiv variabil cu două terminații.

Flexiunea pronominală caracterizează *pronumele* (și *adjectivele pronominale*) și se realizează prin categoria gramaticală specifică – **persoana** – și prin categoriile gramaticale nespecifice – **genul**, **numărul** și **cazul**.

Flexiunea verbală este caracteristică *verbului* și se realizează prin categoriile gramaticale specifice acestuia, **diateza**, **modul** și **timpul**, și prin categoriile gramaticale nespecifice, **persoana**, **numărul** și, la diateza pasivă cu *a fi*, **genul**.

¹³ Facem din nou precizarea că morfemele redundante nu sunt neapărat „inutile” sau omisibile, ele având sarcini precise. Ar putea fi mai degrabă ierarhizate în funcție de importanța pe care o au în exprimarea unui sens gramatical sau a altuia.

§5. În funcție de aceste categorii gramaticale se realizează modificările formale ale cuvintelor care alcătuiesc **clasele lexico-gramaticale** variabile sau flexibile. *O clasă de cuvinte* se caracterizează “prin capacitatea de a reacționa față de aceleași categorii gramaticale, chiar dacă prin alomorfi diferiți, și de a putea intra [...] în aceleași tipuri de contexte.” (I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p.65).

Flexiunea este, așadar, criteriu de natură morfologică (formală) pentru împărțirea cuvintelor limbii române în clase lexico-gramaticale. Ținând seama de faptul că un cuvânt poate fi analizat și sub alte aspecte decât cel *formal*, trebuie să adăugăm la acesta și aspectul *înțelesului* și pe cel al *funcției*. Prin urmare, clasificarea/organizarea cuvintelor limbii române în părți de vorbire se va face ținând seama de trei criterii care derivă din cele trei aspecte enunțate mai sus: **criteriul formei**, **criteriul semantic** și **criteriul funcțional**.

Din punct de vedere **formal** sau după modificările paradigmatic, părțile de vorbire se împart în două categorii:

- *clase gramaticale flexibile sau variabile* – care prezintă în structura lor radical și flectiv: **substantivul**, **articolul** (cu rezerva exprimată mai sus; vezi și capitolul al III-lea), **adjectivul**, **numeralul**, **pronumele** și **verbul**;

- *clase gramaticale neflexibile sau invariabile* – care nu prezintă o astfel de structură: **adverbul**¹⁴, **prepoziția**, **conjunția**, **interjecția**¹⁵.

Substantivul este flexibil în raport cu numărul și cazul, genul (cu excepția substantivelor mobile, la care genul reflectă punerea în acord a categoriilor gramaticale cu categoriile logice, forma cu conținutul categoriei) realizându-se ca sens lexico-gramatical și aparținând planului semantic al radicalului¹⁶. Se caracterizează prin flexiune sintetică, ceea ce înseamnă că flectivul este conjunct la tema lexicală. Sunt situații în care substantivul prezintă flexiune mixtă; în enunțul *L-am văzut **pe** elev*, **pe** reprezintă prepoziția-morfem liber de acuzativ, iar **ø** este morfemul conjunct. Prin urmare, într-un caz ca acesta, substantivul are simultan flexiune analitică și sintetică. Flexiunea nominală și cea pronominală poartă numele *declinare*¹⁷.

Flectivul conjunct la radicalul substantivului este alcătuit din *desinențe nominale* și din *articolul hotărât enclitic*: *cas-a*, *cas-e-i*. În structura flectivului întrerupt intră și: *prepozițiile (pe mam-a)*, *articolul hotărât proclitic (lui Ion)*, *articolul posesiv-genitiv (al mam-e-i)* și *articolul nehotărât (unui copil)*. La mărcile segmentale se adaugă (pentru a fixa identitatea cazului vocativ între celelalte cazuri nonvocate) mărci suprasegmentale: *accentul* și *intonația*: **Ion! fată!** etc.

Sub raport sintactic, substantivului îi sunt specifice pozițiile de *regent* și de *determinant*, în cadrul unei relații sintactice de *dependență*: *M-am întâlnit **cu copilul** vecinului*. În acest enunț, substantivul *copilul* este regent pentru substantivul în genitiv și este determinant pentru verbul *m-am întâlnit*. Substantivul intră de asemenea în relație de interdependență, îndeplinind funcțiile sintactice de *subiect* (**Copilul** este cuminte) și de *nume predicativ*, în structura unui *predicat nominal* (*Eu sunt copil bun*).

Articolul este reprezentat de cuvinte care nu au sens lexical, în schimb prezintă sens gramatical, ele constituindu-se în mărci ale categoriilor gramaticale de gen, număr,

¹⁴ Încadrarea adverbului printre clasele lexico-gramaticale neflexibile, în ciuda faptului că unele adverbe prezintă categoria comparației, se explică prin aceea că exprimarea acestei categorii se face prin morfeme semidependente/analitice și nu printr-un flectiv alcătuit din morfeme aglutinate la radical.

¹⁵ Se face abstracție de acele rudimente de flexiune de la interjecție, pentru care vezi §3.

¹⁶ Rămânând la concepția tradițională, vom discuta *genul* alături de celelalte categorii gramaticale ale substantivului.

¹⁷ Înțelegem prin *declinare* „totalitatea modificărilor survenite în forma unui articol, substantiv, adjectiv, numeral sau pronume pentru exprimarea tuturor cazurilor gramaticale, la singular și la plural” (Gh. Constantinescu-Dobridor, *DTL*, p.105).

caz și determinare. Are forme flexionare pentru gen, număr și caz, se caracterizează prin flexiune supletivă (*un/niște, o/niște*), dar și prin flexiune sintetică, aceasta susținându-se dacă absolutizăm aspectul formal și dacă ținem seama de legătura articolului cu pronumele sau cu numeralul cardinal latinesc din care provine (*un/un-ui/un-or; un-ui/un-ei/un-or; cel/cel-ui/cel-or* etc.). Flexiunea articolului este numită tot *declinare*.

Sub raport sintactic, nu este compatibil cu pozițiile de regent sau de determinant și nu intră în relație de inerență; prin urmare, nu îndeplinește funcții sintactice.

Adjectivul este flexibil în raport cu genul, numărul, cazul și comparația. Se caracterizează prin flexiune sintetică și analitică, deci mixtă; în cazul adjectivelor fără grade de comparație, vorbim numai de flexiune sintetică, deoarece desinența de gen, număr și caz este conjunctă la tema lexicală (de exemplu, *majoră, minoră, majoro, minoro* etc.), în timp ce la adjectivele invariabile după gen, număr, caz, dar având grade de comparație formele flexionare se realizează numai analitic (*mai perspicace, cel mai perspicace*).

Flectivul adjectivului se realizează analitic, de regulă, pentru exprimarea gradelor de comparație (*mai bun-o, foarte frumoas-ă*), iar pentru gen, număr, caz se folosesc desinențe nominale (*bun-o, bun-ă, bun-i, bun-e*). Sunt și adjective care nu au categoriile gramaticale în discuție. Unele, din diferite motive (vezi §62), nu realizează categoria gramaticală a comparației, altele sunt invariabile după gen, număr și caz (vezi §55).

Sub raport sintactic, adjectivului îi este specifică mai ales poziția de *determinant* în cadrul relației sintactice de dependență (*Eu sunt copil bun*), dar poate contracta și relație de interdependență, ca *nume predicativ*, în realizarea funcției sintactice de *predicat nominal* (*Copilul este bun*).

Pronumele este flexibil în raport cu genul, numărul, cazul și persoana. Exprimarea acestor categorii gramaticale se face diferit de la o clasă la alta sau chiar în interiorul aceleiași clase. Unele pronume se caracterizează prin flexiune supletivă, altele prin flexiune sintetică și analitică.

Flectivul formelor cu flexiune sintetică este alcătuit din *desinențe nominale*, iar în cazul flexiunii mixte (supletivă și analitică, sintetică și analitică), mărci ale categoriei gramaticale a cazului devin *prepozițiile-morfem* și *articolul posesiv-genitival*. Formele de vocativ sunt marcate și suprasedgmentale.

Din perspectivă sintactică, el poate fi *regent* (*Unii dintre ei au venit*) și *determinant* (*Unii dintre ei au venit*), intrând în relații sintactice de *dependență*, dar stabilește și relații de *interdependență*, când îndeplinește funcțiile de *subiect* (*Ei au venit*) și de *nume predicativ* în cadrul *predicativului nominal* (*Copilul cel bun este el*).

Numeralul este parțial flexibil după gen și caz. Categoria numărului nu este specifică numeralului. Apariția numărului se constată numai la acele numere ale căror încadrare la numeral este discutabilă (*sută, mie, milion* etc.) și la numerele care au formă de adjectiv variabil cu două terminații și cu patru forme flexionare – tipul I de flexiune (vezi §55). Prezintă elemente de flexiune sintetică și analitică.

Flectivul numeralului este alcătuit din *desinențe nominale*, în cazul formelor cu flexiune sintetică, și este întrerupt la formele cu flexiune analitică. În structura flectivului intră, în acest caz, și *articole* (*hotărât enclitic, demonstrativ și posesiv*) și *prepoziții-morfem*: *al doilea, cel de-al doilea, cărțile a două dintre ele* etc. Flexiunea cazuală de tip analitic cu morfeme pentru cazurile oblice – *a* (G.) și *la* (D.) – asigură numeralului și statut de clasă lexico-gramaticală de sine stătătoare. Aceleași prepoziții se regăsesc în structuri cu unele pronume nehotărâte care au în comun cu numeralul

exprimarea cuantificării¹⁸ (numai că formele *câțiva*, *câteva*, *mulți* etc. exprimă cuantificarea nedeterminată): *cărțile a câțiva (a mulți) dintre copii*.

Întrebuințat substantival, numeralul poate ocupa poziția de regent și în cazul numeralelor care exprimă numere mai mici de douăzeci: *Nouăsprezece dintre noi nu au ajuns la timp*. În sintagmă cu un substantiv îi este specifică poziția de determinant (*Nouăsprezece elevi au plecat în excursie*), dar, în cadrul sintagmelor nominale în care intră un numeral de la douăzeci înainte, el devine nucleu al sintagmei (*douăzeci de elevi*, față de *nouăsprezece elevi*).

Verbul este flexibil după diateză, mod, timp, persoană și număr, iar formele din structura diatezei pasive cu *a fi* se schimbă și după gen; cunoaște cel mai larg fascicul de sensuri gramaticale. Flexiunea verbului, realizată sintetic, analitic și supletiv – la verbele cu doi sau mai mulți radicali (*a fi*, *a lua* etc.) –, se numește *conjugare*¹⁹.

Flectivul verbului este alcătuit din *sufixe gramaticale* și *desinențe verbale*, conjuncte la dreapta temei lexicale, în cazul formelor *sintetice* (*desen-eaz-ă*, *vorb-eșt-e* etc.). Pentru *flexiunea analitică*, morfemele gramaticale sunt așezate, de regulă, la stânga temei lexicale: *verbe auxiliare* (*am cânt-at*, *voi cânt-a*, *voi fi verb-ind*), *pronume reflexiv* (*mă îmbrac*), *conjuncția să* (*să cânt*), *prepoziții* (*de cit-it*, *pentru desen-at*). La mărcile segmentale se adaugă mărci suprasegmentale pentru a fixa identitatea unor forme verbale în raport cu altele: *accentul* (distinge între prezent și perfect simplu indicativ: *cântă* – *cântă* etc.) și *intonația* (distinge între imperativ afirmativ și prezent indicativ: *cântă* – *cântă!* etc.).

Din punct de vedere sintactic, verbului îi este specifică poziția de *regent* (*Sportivul aleargă repede*, *Alergând repede*, *sportivul a ajuns primul*); intră, de asemenea, în relație de interdependență cu subiectul și îndeplinește funcția sintactică de *predicat verbal* sau *predicat nominal*, de regulă²⁰, atunci când verbul este la un mod personal (*Copilul se joacă*, *Elevul învață*, *Bătrânul este înțelept*). Nu este exclusă însă poziția de determinant, când verbul este la mod nepredicativ: *Am de învățat o poezie*, *Poate citi repede și bine*, *Îl văd alergând* etc.

Adverbul cunoaște numai categoria gramaticală a comparației. În cele mai multe lucrări de specialitate el figurează între clasele lexico-gramaticale invariabile sau neflexibile. Flexiunea adverbului este analitică, *flectivul* fiind totdeauna liber, de regulă, la stânga temei lexicale. Mărcile categoriei gramaticale a comparației sunt aceleași ca la adjectiv, cu observația că articolul demonstrativ din structura superlativului relativ (sau a comparativului superlativ – vezi I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.406-407) este aici invariabil – *cel*.

Din perspectivă sintactică, adverbul intră în relație de dependență²¹, specifică fiindu-i poziția de *determinant*, pe lângă un regent verbal, dar poate fi și *determinat*; dacă este determinat în planul propoziției, adverbul poate fi circumstanțial: *Mergi încet ca un melc*, *să nu te simți!* Dacă este regent la nivelul frazei, el este predicat și este determinat de propoziții subiective: *Firește că vine*, *Desigur că nu se mai întoarce* etc. Cunoaște, de asemenea, relația de interdependență, intrând în structura unui *predicat nominal* ca nume predicativ, de regulă pe lângă un subiect nedefinit, în enunțuri de tipul: *Asta e bine*, unde

¹⁸ De altfel, ca urmare a contingențelor dintre numeral și pronume, D. Irimia încadrează cele mai multe dintre clasele numeralului împreună cu pronumele nehotărâte într-o singură clasă, *pronumele de cuantificare*, iar numeralul ordinal îl numește *pronume ordinal* (*GLR*, p.127-137).

¹⁹ Prin *conjugare* înțelegem modificarea formei verbelor în raport cu categoriile gramaticale de persoană, număr, timp, mod și diateză.

²⁰ Această precizare privește situațiile în care infinitivul cu valoare de imperativ îndeplinește funcție de predicat verbal: *A nu se fuma în sală!* Nu avem însă în vedere încadrarea, de către unii specialiști (M. Caragiu-Marioțeanu, *Moduri nepersonale*, în *SCL*, XIII, 1962, nr.1, p.38 ș.u., C. Dimitriu, *GEM*, p.276 ș.u., Idem, *TGI*, p.571 ș.u.), a infinitivului și gerunziului între modurile personale și predicative.

²¹ Trebuie să amintim și întrebuințarea independentă a unor adverbe, cu valoarea unor propoziții independente neanalizabile. Cunoșc această întrebuințare adverbele de afirmație și de negație, care se constituie în răspunsuri la întrebări: - *Ai învățat?* / - *Da (Nu)*.

pronumele folosit cu valoare de generalizare substituie o propoziție subiectivă (*asta = că știe, că vine, că vorbește* etc.). Se impune însă precizarea că interdependența înseamnă și acord al numelui predicativ cu subiectul în categoriile gramaticale comune. Considerarea adverbului în relația de interdependență, ca și a interjecției sau a altor cuvinte invariabile din interiorul claselor flexibile, este posibilă cu neglijarea acestui aspect al raportului de inerență – punerea de acord a verbului predicat sau a verbului copulativ și a numelui predicativ cu subiectul²².

Prepoziția și **conjunția** se caracterizează mai cu seamă prin conținut semantic de natură gramaticală, constituindu-se în instrumente gramaticale pentru marcarea unor categorii gramaticale: *cazul* – prepoziția, *modul* – și una și cealaltă. *Prepoziția* este un element de relație la nivelul propoziției, stabilind raportul de dependență între un determinant și regentul său, în timp ce *conjunția* se constituie în marcă a raporturilor de coordonare la nivelul propoziției și a raportului de coordonare și de subordonare, la nivelul frazei.

Interjecția cuprinde cuvinte al căror sens „rezultă din raportul direct *locutor – lume – limbă*” (D. Irimia, *GLR*, p.27). Interjecțiile semnalează stări psihice ori fizice, imită sunete, zgomote din natură, sugerând astfel acțiuni sau modalități de realizare a acestora; astfel, interjecțiile se deosebesc de toate celelalte cuvinte.

Unele interjecții prezintă rudimente de flexiune sintetică. Este cazul interjecției *haide*, cu forme flexionare pentru persoană și număr: *haidem*, *haideți* (prin comparație cu *haide*).

În cadrul fiecărei clase lexico-gramaticale vom putea opera o împărțire în subclase în funcție de particularități structurale sau semantice; se constată flexiune proprie la unii membri ai clasei din care fac parte, uneori flexiunea acestora fiind diferită de flexiunea clasei respective. De exemplu, unele substantive (*învățătoare*, *muncitoare*, *pui*) sunt invariabile, marcarea categoriilor gramaticale putându-se face prin articol sau adjectiv: *puiul*, *puii*, *niște pui*, *acest pui*, *acestui pui*, *acești pui* etc.; sunt de asemenea invariabile unele adjective (*gri*, *maro*), unele pronume și numerale (*ce*, *orice*, *ceva*, *nimic*, *de două ori* etc.).

Din punct de vedere formal, cuvintele care se grupează în clase lexico-gramaticale pot fi încadrate în două serii: *cuvinte primare* și *cuvinte derivate* (interesează aici mai ales acele sufixe care, formând cuvinte noi, schimbă și clasa lexico-gramaticală a derivatului (*bun* + *-ătate*; *aur* + *-iu*; *brazdă* + *-a*; *român* + *-ește*, *istoric* + *-ește*, *total* + *-mente* etc.). În acest caz se poate vorbi despre o derivare lexico-gramaticală, deoarece nu se schimbă numai sensul gramatical, ci și cel lexical: “orice derivare gramaticală este însoțită de (și presupune) fenomenul conversiunii. Se poate spune că derivarea gramaticală este o conversiune marcată de categorizatori [formanți], iar conversiunea o «derivare» gramaticală nemarcată.” (D. Nica, *Teoria părților de vorbire*, Iași, 1988, p.57).

§6. Din punct de vedere **semantic**, cuvintele limbii române pot fi organizate în trei clase (vezi *Ibidem*, p.59 ș.u.):

a) *cuvinte lexematice* – care structurează și reprezintă realitatea extralingvistică. Este vorba despre cuvintele dotate cu înțeles lexical și categorial, așadar, substantive, adjective, verbe, adverbe: *om*, *codru*, *alb*, *frumos*, *a merge*, *a citi*, *bine* etc. Se încadrează aici și numeralele care exprimă cantitatea din conținutul unei noțiuni, cuantifică sau denumesc numerele abstracte: ***Doi și cu doi fac patru***.

b) *cuvinte categorematic* – care nu au înțeles lexical, nu exprimă noțiuni, în schimb au înțeles categorial sau de clasă lexico-gramaticală (pronumele, numeralele cu alte întrebuințări decât cele amintite sub a), adverbele pronominale; prezintă numai

²² Acordul este un indiciu clar al valorii morfologice a unui cuvânt susceptibil de a fi considerat adverb sau adjectiv: *Apa curge repede* (cu subiectul la plural, *repede* nu-și schimbă forma, deci este adverb) – *Apa este repede* (cu subiectul la plural, *repede* devine *repezi*, deci este adjectiv).

forma de structurare a realității extralingvistice (de aceea funcționează ca substantive, adjective, adverbe), dar nu reprezintă nici o materie extralingvistică determinată: *eu, tu, acesta, doi (Doi au venit), aici, așa, acolo* etc.

c) *cuvinte morfematice* (sau *instrumentale*), care funcționează în calitate de “configuratorii ai lumii” numai în relație cu alte cuvinte din structurarea vorbirii. Pentru că nu denumesc noțiuni, aceste cuvinte nu au sens lexical asemănător cuvintelor lexematice, în schimb au înțeles instrumental; sunt așa-numitele unelte sau instrumente gramaticale: prepoziția, conjuncția, articolul, auxiliarele morfologice și sintactice etc.

După același criteriu, cuvintele se mai clasifică în *cuvinte pline* și *cuvinte goale* (*vide*), golite total sau parțial de sens (vezi *Ibidem*, p.61 și C. Dimitriu, *GEM*, p. 187, p.352, p.362, unde se vorbește despre verbe *vide* și verbe *semivide*, iar prepoziția și conjuncția sunt numite “părți de vorbire *vide*”; de asemenea, articolele sunt considerate „cuvinte de aceeași natură cu prepozițiile, verbele auxiliare, adverbele morfem, adică cuvinte care, fiind golite de sens lexical, au funcție de marcă” (C. Dimitriu, *GEM*, p.72).

§7. Criteriul *sintactic funcțional* privește clasificarea părților de vorbire potrivit posibilității pe care o au de a îndeplini sau nu funcție sintactică. Din perspectivă tradițională, cuvintele se împart în două grupe: *care îndeplinesc funcții sintactice* și *care nu îndeplinesc funcții sintactice*, dar ajută la exprimarea acestora. Pentru o analiză fără rest, trebuie discutate aici și cuvintele cu rol stilistic, adverbe în primul rând (a se vedea, de exemplu, modalitățile stilistice de exprimare a intensității maxime sau a superlativului absolut în **§60**, nota 93).

Cuvintele care îndeplinesc funcții sintactice sunt compatibile cu poziția de regent sau de determinant (vezi I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.544 ș.u., în legătură cu *structura sintactică a cuvintelor*).

Așadar, împărțirea cuvintelor în clase lexico-gramaticale se face prin aplicarea unui set de criterii: *semantic, morfologic sintactic funcțional*; în analiza fiecărei clase lexico-gramaticale se va urmări comportamentul elementelor încadrate într-o clasă sau alta în plan semantic, morfologic și sintactic.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (I)

- **Definiția morfologiei**

- **Definiția noțiunii de morfem**

- **Structura morfematică a cuvântului** (radical și flectiv; morfeme lexicale și morfeme gramaticale; morfeme independente, semidependente, dependente; morfeme segmentale și suprasegmentale)

- **Categorii gramaticale** (gen, număr, caz, determinare, comparație, persoană, diateză, mod, timp; flexiune nominală, flexiune pronominală, flexiune verbală)

- **Clase lexico-gramaticale** (clase gramaticale flexibile: substantiv, articol, adjectiv, pronume, numeral, verb; clase gramaticale neflexibile: adverb, prepoziție, conjuncție, interjecție)

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (I)

1. Stabiliți distincția dintre morfemele lexicale și morfemele gramaticale. Dați exemple de cuvinte în structura cărora să existe morfeme lexicale și/sau gramaticale.
2. Precizați structura morfematică a cuvintelor: *desenez, vorbii, vorbă, casă, floare, mai deștept*.
3. Dați exemple de situații în care intervin morfemele suprasegmentale (accentul și intonația) pentru a rezolva omonimiile gramaticale.
4. Precizați categoriile gramaticale ale substantivului și verbului și cum sunt marcate aceste categorii.
5. Precizați criteriile cu care operează specialiștii pentru a organiza cuvintele în clase lexico-gramaticale.

II. SUBSTANTIVUL

Rezumat:

Capitolul al II-lea cuprinde informații cu privire la clasa **substantivului**. Sunt analizate clasele de substantive rezultate în urma aplicării mai multor criterii de clasificare: *etimologic, psihologic-empiric, sfera noțiunilor, structura*). Explicăm, de asemenea, modul în care substantivele limbii române sunt grupate în *declinări* și în *tipuri de flexiune*. Categoriile gramaticale ale substantivului sunt pe larg analizate, adăugând la cele tradiționale (*gen, număr, caz*) și categorii controversate (*determinarea și comparația*).

§8. Substantivul²³ este clasa lexico-gramaticală în care se încadrează cuvinte caracterizate *semantic* prin posibilitatea de a denumi *obiecte gramaticale*²⁴, adică ființe, lucruri, fenomene ale naturii, noțiuni abstracte din plan extralingvistic.

Din punct de vedere *morfematic (formal)*, este flexibil în raport cu categoriile gramaticale de număr și caz; genul este determinat de conținut, mai rar de formă (numai în cazul substantivelor mobile). Se caracterizează prin flexiune sintetică, realizată cu ajutorul desinențelor, al articolului hotărât enclitic și al alternanțelor fonetice (*mam-ă – mam-e, cart-e-a – cărț-i-i*), dar și mixtă, realizată atât sintetic cât și analitic (cu morfeme gramaticale neaglutinate: articole proclitice, prepoziții-morfem, adjective antepuse: *un elev-ø – unui elev-ø, acest elev-ø – acestui elev-ø, Îl văd pe elevø* etc.).

Din perspectivă *sintactică (funcțională)*, substantivul poate ocupa toate pozițiile sintactice; în relație de dependență, este atât regent cât și determinant (*Am văzut o carte de povești*); ca termen în relație de interdependență îndeplinește funcția de subiect (*Copilul este cuminte*) sau nume predicativ (*Ionel este copil bun*); întră, de asemenea, în relație de apozitie cu alt termen (*Adrian, copilul meu, este cuminte*). Prin urmare, substantivul poate îndeplini orice funcție sintactică; el poate rămâne singurul termen al predicatului verbal atunci când este întrebuințat independent, prin elipsa verbului din structura locuțiunii verbale, și i se asociază intonație specifică: *Fuga!* înseamnă *Dă fuga! Fugi!*; *Gura!* înseamnă *Taci din gură!*, *Liniște!* = *Fă (faceți) liniște!* etc.

Având însușirea de a denumi *obiecte*, al căror număr este, teoretic, nelimitat, substantivul este cel mai bine reprezentat în vocabular și, implicit, în vorbire, fiind o clasă cu inventar deschis.

Clasificarea substantivelor

§9. După origine, substantivele se împart în:

- **moștenite** din latină: *cap, mână, casă, frate* etc. și din substrat: *barză, buză mînz, viezure* etc.;

²³ Termenul *substantiv* vine de la lat. *substantivum*, ceea ce înseamnă că prin acest termen se denumea “substanța”, “adică obiectele de sine stătătoare, cu un conținut esențial specific, percepute cu ajutorul simțurilor” (Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.31). Cu acest nume justificat din punct de vedere etimologic, clasa lexico-gramaticală care prezintă trăsăturile generale ce urmează a fi amintite s-a transmis și în gramaticile limbii române.

²⁴ C. Dimitriu consideră mai potrivit termenul *entitate* în loc de *obiect gramatical*, deoarece acesta din urmă, în vorbirea obișnuită, „are în vedere mai ales (s.a.) anumite realități de natură materială (s.a.)”, pe când *entitate* „trimite la ideea de existență de sine stătătoare materială sau spirituală (s.a.)” (*TG*, I, p.56).

- **împrumutate** din diferite limbi în perioade diferite din evoluția limbii române (vezi Th. Hristea, *Sinteze de limba română*, București, 1984);

- **create** pe terenul limbii române prin mijloace interne și prin calc lingvistic (vezi *Ibidem*, I. Coteanu (coordonator), *LRC 1985* și P. Zugun, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Iași, 2000, p.86 ș.u.).

§10. După **natura obiectelor** denumite sau după **criteriul psihologic-empiric**, distingem:

a) **substantive concrete**, care denumesc obiecte sau clase de obiecte reprezentabile în mintea individului, de regulă, prin imaginea unui obiect perceptibil, identificabil individual, dar nu numai. Intră în această categorie substantive ca: *mamă, copil, pom, elefant* etc., dar și *sare, câlți, icre, făină* etc. În categoria substantivelor concrete intră și substantivele care denumesc obiecte inexistente în realitate, dar care sunt reprezentabile și asimilate obiectelor reale: *balaur, iele, drac, zână* etc., precum și acelea care trezesc reprezentarea obiectului, fără ca acesta să poată fi perceput direct de vorbitori: *dinozaur, inorog, panteră* etc.

b) **substantive abstracte**²⁵, care semnifică numai la nivelul inteligibilului, nu și la acela al perceptibilului, deci conținutul lor nu este reprezentabil în plan senzorial, nu se reflectă în conștiința subiectului vorbitor prin intermediul simțurilor. Acestea denumesc concepte, proprietăți, stări ale obiectelor sau relații dintre obiecte: *adevăr, libertate, curaj, cinste, frumusețe, prietenie, iubire* etc.

Există situații în care un cuvânt polisemantic este abstract prin sensul conceptual, dar este concret prin înscrierea în sfera obiectelor reprezentabile în plan senzorial: *frumusețe* este abstract când exprimă conceptul în sine, dar este concret atunci când, prin metonimie, denumește obiectul caracterizat prin această însușire: *Frumusețea ta este copleșitoare*, dar *Frumusețile-ne tineri bătrânii lor distrug* (vezi D. Irimescu, *GLR*, p.40). Substantivele abstracte sunt incompatibile cu sensul gramatical de plural. Prin urmare, substantive ca *prostie, bunătate, frumusețe, gingășie, finețe* sunt abstracte atunci când sunt folosite cu sensul lor conceptual și în acest caz sunt defective de plural, dar pot intra în categoria substantivelor concrete când primesc formă de plural și își modifică sfera semantic-lexicală: *prostitii, bunătăți, frumuseți, gingășii, finețuri*.

Nu se poate face o distincție tranșantă între clasa substantivelor concrete și clasa substantivelor abstracte; o astfel de distincție nici nu este întotdeauna operantă. Opoziția concret/abstract este operantă îndeosebi în cazul numelor proprii; acestea sunt concrete, pentru că numele proprii se obțin prin reducerea la particular a substantivului comun, care este expresia generalului. Un nume propriu se atribuie unui obiect și numai unuia, pentru a-l individualiza, pentru a-l izola ca exemplar unic dintr-o clasă de obiecte. Atunci când două sau mai multe persoane poartă același nume nu înseamnă că au trăsături comune care au condus la nume comune, ci este rezultatul întâmplării sau al convenției (între naș și fin, de exemplu).

§11. După **sfera noțiunilor** care stau la baza lor (criteriul este de natură semantic-gramaticală), substantivele sunt **comune** și **proprii**.

a) **Substantivele comune** denumesc obiecte și clasa din care acestea fac parte: *tată* = ființă umană + caracteristica gradului de rudenie; *școală* = obiect + caracteristica finalității. Substantivele comune se clasifică, la rândul lor, în: **apelative**, care denumesc o categorie de obiecte și fiecare obiect luat separat: *copil, fluture, iepure, casă* etc. (acestea sunt cele mai numeroase); **colective**, care denumesc, la forma de singular (unele nici nu au formă de plural – *tinerime, muncitorime*), mulțimi de obiecte aparținând aceleiași

²⁵ Precizăm că, în mod obișnuit, substantivele abstracte se formează de la adjective: *ager – agerime, bun – bunătate, trist – tristețe, vesel – veselie* etc. și de la verbe: *amorți – amorțeală, birui – biruință, năzui – năzuință* etc.; unele abstracte reprezintă de fapt, la origine, forme verbale: *apăra – apărare, dăruie – dăruire, merge – mers, plânge – plâns* etc. (vezi I. Coteanu, *GB*, p.26).

clase, considerate în totalitatea lor, fără distingerea elementelor constitutive: *aluniș, armată, colectiv, făget, lăstăriș, porumbiște, studențime*; **nume de materie**, care denumesc obiecte ale căror elemente constitutive nu există izolat unul de celălalt: *apă, lapte, miere, sare, zahăr* etc. Acestea din urmă, la care se adaugă și abstractele nominale, mai sunt numite *continue*, față de celelalte, numite *discontinue* (D. Irimia, *GLR*, p.40).

Din punct de vedere morfologic, substantivele comune, realizează, în general, opoziția de număr și primesc, în principiu, articol hotărât și nehotărât. Restricțiile pe care le-am impus prin precizările *în general* și *în principiu* privesc îndeosebi substantivele nume de materie și substantivele abstracte, adică substantivele continue, ale căror elemente constitutive nu sunt detașabile și nici finite, pentru că “raportul obiect-clasă este un raport de identitate și nu de multiplicare” (*Ibidem*, p.40). Prin folosirea acestora în paradigmă completă de singular/plural sau de articulat/nearticulat se schimbă statutul lor semantic. Astfel, prin folosirea la plural a unui substantiv care denumește un concept (*bunătate – bunătăți*) sau a unui care denumește materia (*apă – ape, sare – săruri*) se schimbă sensul acestuia, iar substantivul devine discontinuu. Tot astfel, aceste substantive sunt incompatibile cu articolul nehotărât: *apă – apa*, dar *o apă* este posibil numai dacă acceptăm conotații în plus: *Am băut o apă!...(un vin!...)*, în funcție de intonație, poate însemna “foarte bună” sau “foarte rea”, dar un enunț cu intonație neutră *Am băut o apă* nu este reperabil (este, în schimb, reperabil un enunț de tipul *Am băut un vin*, unde *un vin* poate însemna – prin transfer semantic – *un pahar de vin*). Prin sinecdocă se realizează un transfer de sens, abstractul pentru concret, într-un enunț de tipul: *El este o răutate*, în loc de *El este rău*, expresivitatea fiind în mod cert sporită în enunțul cu substantiv abstract în locul adjectivului.

b) **Substantivele proprii** denumesc obiecte considerate izolat. Aceste substantive pot fi interpretate ca elipse: elipsa numelui clasei de obiecte din care s-a detașat și elipsa verbului care exprimă actul denumirii: *Galați = orașul care se numește Galați*; *Adrian = băiatul, fratele, prietenul care se numește Adrian*. Uneori, pe lângă substantivul propriu apare pe poziție de regent substantivul denumind clasa de obiecte: *fluviul Dunărea, râul Siret, orașul Suceava* etc. Chiar dacă nu intră în astfel de sintagme, substantivele proprii nu pun probleme de stabilire a denotatului pentru că aceste denumiri individualizatoare se atribuie prin convenție socială obiectelor din interiorul unei categorii limitate. Tradiția lingvistică și culturală ne împiedică să ne gândim la un om atunci când spunem *Azorel, Joiana, Bucegi, China* etc. E drept, așa este în principiu, pentru că astăzi tot mai multe animale sunt “botezate” după numele personajelor din serialele de televiziune.

Substantivele proprii denumesc *persoane (antroponime)* – prenume, nume de familie, supranume, nume de ființe mitologice sau de personaje literare: *Ion, Maria, Popescu, Păstorel, Zeus, Ionuț Jder* etc.; *animale (zoonime)*: *Molda, Joiana, Bălțata* etc.; *locuri (toponime)* – ape, forme de relief, localități, regiuni etc.: *Dunărea, Carpați, Dobrogea, Galați, România* etc.; *întreprinderi și instituții*: *Combinatul Siderurgic Galați, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava*; *corpuri cerești (astronime)*: *Carul Mare, Găinușa, Selena, Jupiter* etc.; *opere literare, științifice, artistice sau documente istorice*: *Baltagul, Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație, Rapsodia română, Declarația de la Izlaz* etc.; *evenimente istorice*: *Unirea Principatelor, Reforma* etc.; *sărbători*: *Anul Nou, Paști, Crăciun* etc.; *mărci de produse industriale*: *săpun Rexona, pastă de dinți Colgate* etc.; *vehicule*: *transatlanticul Titanic, rapidul Prietenia, rapidul Transcarpați* etc.

Din punct de vedere morfologic, substantivele proprii nu realizează opoziția completă singular/plural și nici articulat/nearticulat. Astfel, unele nume proprii sunt defective de plural, ceea ce înseamnă că s-au fixat doar în forma de singular (*Andrei, Suceava, Veneția, Europa* etc.), altele sunt defective de singular, ceea ce înseamnă că au numai formă de plural (*București, Bucegi, Carpați, Alpi* etc.). În aceste situații pot apărea și excepții. De exemplu, substantivul *Popescu*, în forma de plural – *Popeștii*, denumește

membrii familiei care poartă acest nume; un substantiv *plurale tantum* – cum este *Iași* – poate realiza opoziția singular/plural în planul expresiei prin articulare cu articol hotărât specific: *Iașul este orașul studenției mele* (la Creangă: *Și Iașii pe care nu-i mai văzusem niciodată...*). Acest lucru este posibil pentru că numai prin forma de singular substantivul corespunde conținutului semantic obiectiv (un singur oraș poartă acest nume).

În privința articulării, unele substantive feminine s-au încetățenit în formă articulată cu articol hotărât: *Maria, Olga, Angela, Constanța, Suceava* etc., în vreme ce unele masculine s-au fixat în forma articulată cu articol hotărât în situația în care se folosesc singure (în sintagmă – nearticulat: *râul Olt, râul Mureș* etc.). Ele sunt, în mod obișnuit, hidronime: *Oltul, Mureșul, Jiul* etc. În general însă, substantivele proprii primesc articol hotărât când sunt folosite în enunțuri care reclamă prezența articolului. Remarcăm aici și posibilitatea pe care o au numele proprii de persoană (masculine și unele feminine) de a se folosi de un mijloc analitic de exprimare a categoriei gramaticale a cazurilor genitiv-dativ: procliza articolului hotărât. De asemenea, este specific flexiunii numelor proprii masculine (nume de persoană sau de obiecte personificate) vocativul în *-ule*.

Substantivele proprii nu primesc articol nehotărât. Ele pot fi articulate cu articol nehotărât atunci când sunt întrebuințate metonimic; transferul se realizează ocazional, iar substantivele proprii sunt folosite ca substantive comune ce denumesc operele realizate de un autor sau formele de prezentare a acestor opere, dar se scriu obligatoriu cu inițială majusculă: *Am cumpărat un Grigorescu, un Eminescu* (un tablou de... sau un volum de poezii de...). Întrebuințate metaforic, numele proprii primesc, de asemenea, articol nehotărât: *Și frunțile cărunte le nalță de departe/ Un Cezar, un Traian* (vezi D. Irimia, *GLR*, p.43). Într-un enunț emfatic, este posibilă, de asemenea, articularea cu articol nehotărât: *A găsit un Galați cum nu-și imagina că va găsi*, la fel într-un enunț în care numele propriu este întrebuințat cu valoare depreciativă: *E și ăsta un Popescu!*

Între substantivele comune și cele proprii nu există granițe fixe. Trecherile între cele două clase se produc în ambele direcții. Prin urmare, unele substantive comune au devenit proprii²⁶: *creangă>Creangă, floare>Floarea* sau *Floare, lup>Lupu, bușteni>Bușteni* etc. Există și drumul invers, când de la nume proprii consacrate se ajunge la nume comune calificative printr-un transfer semantic numit *antonomasă*: *X este un cațavencu* („demagog”), *un iuda* („trădător”), *un harpagon* („zgârcit”) etc.

§12. După **aspectul structurii morfematice** (după **structură** sau după **alcătuire**), substantivele limbii române sunt:

- **simple**, care sunt alcătuite dintr-un singur radical. Acestea pot fi moștenite, împrumutate sau formate pe teren românesc prin derivare și prin conversiune sau transpoziție lexico-gramaticală. Ele sunt și cele mai numeroase.

- **compuse**, care au în structură cel puțin doi radicali, dar care denumesc o singură realitate. Acestea s-au format prin compunere în diverse moduri²⁷: *bunăvoință, bunăstare, bună-cuviință, ciuboșica-cucului, Făt-Frumos, Curtea de Argeș* etc.

- **locuțiuni substantive**; grupuri de cuvinte între care se află obligatoriu un substantiv, care au sens lexical unitar și sens lexico-gramatical de substantiv. În structura acestor grupuri de cuvinte intră, așadar, *substantive* – de cele mai multe ori provenind din infinitive lungi, deoarece locuțiunile substantive se leagă, în mod obișnuit, de locuțiuni verbale –, dar și alte părți de vorbire (*adjective, prepoziții, conjuncții*): *aducere-aminte, aruncătură de ochi, băgare de seamă, băgător de seamă, bătaie de joc, deschizător de drumuri, încetare din viață, învățătură de minte, părere de rău, ținare de minte, verzi și uscate* etc. De regulă, locuțiunile substantive cunosc aceleași categorii gramaticale ca și substantivele. Multe locuțiuni substantive nu

²⁶ De fapt, la origine toate numele proprii au fost comune.

²⁷ O analiză detaliată a caracteristicilor flexionare ale substantivelor compuse vom face în §30.

cunosc însă opoziția de număr (vezi §31): *bătăie de joc*, *(ne)băgare de seamă*; unele au și formă de plural: *aduceri-amine*, *băgători de seamă*, *părerii de rău*, *deschizători de drumuri* etc., iar altele sunt *pluralia tantum*: *verzi și uscate*, *vrute și nevrute* etc.

Clase flexionare de substantive

§13. Gramatica tradițională grupează substantivele limbii române în trei clase flexionare, numite *declinări*. Această organizare a substantivelor se face în funcție de terminația de la nominativ singular nearticulat și ținând seama de diferențierea pe genuri.

Declinarea I grupează substantive comune *feminine*, terminate la nominativ singular nearticulat în **-ă**, **-ea** accentuat și **-a** accentuat: *mamă*, *soră*, *perdea*, *mușama*; intră tot aici substantivul feminin *zi*, substantivul masculin *colibri*, precum și substantivele masculine de tipul: *tată*, *popă*, *pașă*, *papă*, *agă*, *vlădică*, *vodă*, *prâslea*, *beizadea* și substantive calificative de tipul: *flămânzică*, *gerică*, *urechică*, *muierotcă*.

Declinarea a II-a cuprinde substantive comune *masculine* și *neutre*, terminate în **consoană dură** și **consoană palatală** sau **prepalatală**: *cap*, *plop*, *unchi*, *unghi*, *arici*; **-u** vocalic sau semivocalic: *codru*, *mausoleu*; **-i** vocalic sau semivocalic: *taxi*, *tei*, *bordei*; **-o** accentuat sau neaccentuat: *chimon*, *tango*, *zero*, *radio*.

Declinarea a III-a grupează substantive terminate în **-e**, aparținând celor trei genuri: *perete*, *pește*, *femeie*, *vulpe*, *nume*, *pronume*; substantivele denumind primele cinci zile ale săptămânii, la care (cu excepția substantivului *joi* – *joia*; cf. *femeie* – *femeia*) forma articulată se comportă ca cele mai multe feminine terminate în **-e**: *lunea*, *marțea*, *miercurea*, *vinerea*, ca și: *vulpea*, *floarea*, *calea* etc.

§14. Dacă avem în vedere faptul că astăzi majoritatea lingviștilor înțeleg prin declinare modificările formale ale numelui și ale pronumelui pentru marcarea categoriilor gramaticale de gen, număr și caz, atunci clasificarea substantivelor în cele trei declinări după o singură caracteristică (terminația de la nominativ, singular, nearticulat) devine nefuncțională și contradictorie. Este mai potrivit să vorbim în acest caz despre tipuri de flexiune (stabilite în funcție de raportul dintre clasa morfologică a substantivului și desfășurarea flexiunii); așa procedează Paula Diaconescu (*Structură și evoluție*, p.161-162) atunci când propune organizarea substantivelor în **trei tipuri de flexiune**, în cadrul fiecărui tip stabilind un număr mai mare sau mai mic de subclase. La cele trei tipuri, Valeria Guțu Romalo (*Morfologie structurală*, p. 72-73) adaugă încă un tip de flexiune (tipul paradigmatic C în clasificarea propusă în lucrarea citată), în care se încadrează substantivele feminine și masculine care au la singular două forme cazuale, iar la plural o formă, diferită de cele de la singular.

Tipul I cuprinde substantivele feminine cu **două desinențe la singular** (una pentru N.Ac., alta pentru G.D.) și **o desinență pentru plural** (pentru toate cazurile, omonimă cu cea de genitiv-dativ singular): **-ă/-e** (*sapă/sape*, *casă/case*); **-ă/-i**, realizat ca [ˈi] (*friptură/fripturi*, *poartă/porți*); **-e/-i**, realizat ca [ˈi] (*lume/lumi*, *carte/cărți*); **-e**, realizat ca [-e] sau ca [-je]/-i, realizat ca [-j] (*idee/idei*, *baie/băi*); **-o/-le** (*stea/stele*, *zi/zile*); **-ă/-i**, realizat ca [-ø] (*muncă/munci*); **-e/-i**, realizat ca [-ø] (*ureche/urechi*).

La vocativ, substantivele care denumesc persoane sau obiecte personificate au cel mai frecvent forme omonime cu cele de N.Ac., dar sunt și situații când vocativul are forme distincte: *mămico!* *bunico!* *mamelor!*, față de *mămică!* *bunică!* *mame!*

Tipul al II-lea cuprinde substantive masculine și neutre variabile din declinările tradiționale a II-a și a III-a: au **o desinență pentru singular, toate cazurile, și alta pentru plural**: *student/studenti*; *frate/frați*; *consiliu/consilii* etc.

Vocativul prezintă și în acest caz două situații: omonimie cu formele celorlalte cazuri sau forme distincte: *șofer!* *șofere!* *șoferule!* *șoferi!* *șoferilor!*

Organizarea substantivelor se face în cadrul acestui tip de flexiune în mai multe clase flexionare: **-o/-i**, realizat ca [ˈ] (*pom/pomi*); **-u**, realizat ca [w]/-i, realizat ca [-j] (*consiliu/consilii*); **-u**, realizat ca [-u]/-i, realizat ca [-i] (*codru/codri*); **-e/-i**, realizat ca [ˈ] (*frate/frăți*); **-o/-uri** (*roi/roiuri*); **-o/-e** (*pai/paie*); **-u/-uri** (*lucru/lucruri*); **-o/-ă** (*ou/ouă*).

Tipul al III-lea grupează substantivele masculine, feminine și neutre care au o **singură formă pentru toate cazurile la singular și la plural**, adică **invariabile**. Acestea provin din declinarea a III-a tradițională (inclusiv femininele care denumesc primele cinci zile ale săptămânii) și din declinarea a II-a (masculinele). Ele se organizează în două clase flexionare: **-e/-e** (*învățătoare/învățătoare, muncitoare/muncitoare, nume/nume, codice/codice*); **-i**, realizat ca [-j], [-o] sau ca [ˈ]/-i, realizat ca [-j], [-o] sau ca [ˈ] (*pui/pui, joi/joi, ochi/ochi, unchi/unchi, marți/marți*).

Tipul IV cuprinde substantive feminine și masculine care au **trei forme cazuale: două pentru singular și una pentru plural, diferită de cele de la singular**. Organizarea substantivelor în cadrul acestui tip de flexiune se face după cum urmează: **-e/-i**, realizat ca [ˈ]/-uri (*vreme/vremi/vremuri*); **-ă/-e/-uri** (*lipsă/lipse/lipsuri*); **-ă/-i**, realizat ca [ˈ]/-uri (*treabă/trebi/trebur*); **-ă/-e/-i**, realizat ca [ˈ] (*papă/pape[i]/papi, tată/tat[e]/tate*); **-ă/-e/-le** (*pașă/pașe[i]/pașale*, aceasta din urmă depășită de evoluția limbii, astăzi *pași*, cu **-i** realizat ca [ˈ]).

Genul

§15. La substantiv *genul* este, în general, o componentă semantică stabilă a radicalului, fiecare substantiv având, ca unitate lexicală, un anumit gen. Cele mai multe dintre obiectele lumii extralingvistice se grupează în funcție de genul natural sau sex, dar între genul natural și cel gramatical pot apărea multe nepotriviri.

O primă încadrare a substantivelor din punctul de vedere al genului se face în:

- substantive care denumesc **animate**, adică obiecte înscrise în dinamica viață-moarte: *copil, pasăre, fluture, fată* etc. (D. Irimescu, *GLR*, p.44)²⁸;

- substantive care denumesc **inanimate**, adică obiecte care nu cunosc această dinamică (*perete, ban, stilou, copac, floare*); pe lângă inanimatele obișnuite, intră aici și substantive ca: *mână, braț, picior, gură, deget* etc., acestea înscriindu-se în dinamica viață-moarte numai la nivelul întregului pe care-l constituie.

La nivelul acestei clasificări se operează o nouă împărțire, în funcție de acțiunea principiilor biologice masculin/feminin. După acest criteriu, substantivele animate pot denumi obiecte care sunt de genul **masculin** sau **feminin**, în funcție de genul natural al obiectului extralingvistic pe care-l denumesc. Dar masculine sau feminine pot fi și substantivele care denumesc obiecte inanimate și care sunt în afara genului natural. Acestea se distribuie preponderent în clasa **neutrelor**, ori, după etimon și prin analogie, în clasa masculinelor sau a femininelor. Clasa neutrelor se prezintă cel mai omogen sub raportul elementelor constitutive: se cuprind aici, cu câteva excepții, numai inanimate (excepție fac substantive ca: *animal, mamifer, dobitoc, gasteropod* etc.²⁹).

Recunoașterea genului substantivelor se face ținând seama de anumite trăsături de natură **sintactică, fonetică și morfologică**.

La **nivel sintactic**, recunoașterea genului se face prin introducerea substantivului ca termen regent într-o relație de dependență cu un determinant de tip adjectival: **acest/acești, această/aceste sau frumos/frumoși, frumoasă/frumoase sau un/doi, o/două**:

A acest (un) om înalt – acești (doi) oameni înalți = masculin;

²⁸ Ar trebui încadrate tot aici substantivele neutre colective de tipul *clan, popor, neam, batalion, trib* etc., precum și feminine: *grupă, ceată* etc., care la nivelul elementelor constitutive cunosc această dinamică și pe care D. Irimescu le consideră inanimate (*GLR*, p.44).

²⁹ Acestea, deși neutre, semnifică +animat; *dobitoc* și *animal* se folosesc metaforic cu valoare depreciativă pentru persoane, iar cel dintâi dezvoltă, întrebunțat astfel, chiar formă specifică de masculin: cf. *dobitoc – dobitoace, dobitoc – dobitoci*.

B această (o) casă înaltă – aceste (două) case înalte = feminin;

C acest (un) bloc înalt – aceste (două) blocuri înalte = neutru.

Substantivele de sub C, încadrate la genul neutru, sunt nonmasculine la plural și nonfeminine la singular.

Aceasta este modalitatea cea mai practică de recunoaștere a genului unui substantiv, deoarece ea nu obligă la învățarea unui număr mai mare sau mai mic de mărci, fiind suficient, de cele mai multe ori, să vedem ce forme de gen ia determinantul adjectival folosit. Totuși, indiciile de mai sus nu sunt întotdeauna operante, dat fiind că pentru alegerea formei adecvate a determinantului trebuie cunoscut în prealabil genul după înțelesul general al substantivului. De aceea stabilirea genului pe baza determinativului îi pune în dificultate în primul rând pe cei care studiază limba română ca limbă străină.

Faptul că substantivele neutre au aceeași formă cu masculinul la singular și cu femininul la plural defavorizează genul neutru, în sensul că determină apariția unei forme noi de plural feminin sau a unei forme noi de singular masculin. Fenomenul s-a produs în limbă și continuă să se producă. Astfel, există dublete de tipul: **bocanc**³⁰ – bocancă, **cartof** – cartoață, **călăuză** – călăuz, **cojoc** – cojoacă, **gogoasă** – gogoș, **ciorchine** – ciorchină, **desagă** – desag, **slugă** – slug –, **rod** – roadă etc., fără ca între aceste forme să existe diferențieri semantice. Prezintă însă deosebiri în ce privește repartitia teritorială, în sensul că în unele variante teritoriale circulă forma de masculin, în altele cea de feminin; mai rar ambele forme circulă în variație liberă admisă.

Când este vorba despre neologisme, aici lucrurile stau oarecum altfel: se pornește de la forme duble și, în măsura în care nu există deosebiri semantice între cele două forme, norma literară selectează numai una dintre formele existente la un moment dat: **amibă** – amib, **bonetă** – bonet, **dromader** – dromaderă, **filigran** – filigrană, **fonem** – fonemă, **hieroglifă** – hieroglif, **metodă** – metod, **monogramă** – monogram, **sistem** – sistemă, **tort** – tortă, etc. În multe cazuri s-a impus forma de feminin (**amibă**, **bonetă**, **hieroglifă**, **metodă**, **monogramă**), dar sunt și unele substantive care s-au fixat la singular în formă de masculin și alimentează clasa neutrului pentru că au la plural formă de feminin: **fonem** – **foneme**, **sistem** – **sisteme**³¹.

Uneori există variante formale chiar în interiorul aceluiași gen. De regulă, numai una dintre variante este acceptată de norma literară; mai rar ambele forme sunt în variație liberă admisă.

În interiorul genului masculin: **berbec** (nu **berbece**), **greier** (nu **greiere**), **șoarece** (nu **șoarec**), dar: **bulgăre** și **bulgăr**, **cârnat** și **cârnaț**, **germene** și **germen**, **tutóre** și **tutór**.

În interiorul genului feminin: **latură** (nu **lature**), **sandală** (nu **sanda**), **sarma** (nu **sarmală**), dar: **lăscaie** și **lețcaie**, **mârgea** și **mărgică**, **turturea** și **turturică**, **viorea** și **viorică**, **vâlcea** și **vâlcică**.

În interiorul genului neutru: **itinerar** (nu **itinerariu**), **personaj** (nu **personagiu**), **salariu** (nu **salar**), **serviciu** (nu **servici**), dar **grep** și **grepfrut**, **tartaj** și **trătăj**.

Din punct de vedere fonetic, genul se stabilește pe baza terminațiilor pe care le au substantivele la singular, dar care nu sunt identice cu desinențele de număr decât la unele substantive. De exemplu, în substantivul **mamă**, **-ă** este terminația după care, din punct de vedere formal, substantivul se încadrează în clasa femininelor, dar este și desinență de număr. Substantivul **basma** are terminația **-ă**, dar desinența de număr este **-o**. De asemenea, substantivul **elev** se termină în consoană dură, dar desinența de număr este **-o** etc. Prin urmare, putem considera că terminațiile sunt, în general, specifice fiecărui gen:

³⁰ Am scris cu caractere bold varianta acceptată.

³¹ Precizări cu privire la formele duble sau multiple de număr vom face în §32.

-ă, -eă, -iă, -â, -a (subst. proprii) caracterizează femininele: *casă, perdea, stea, nuia, basma, Maria*. Fac excepție substantivele masculine aberante terminate în **-ă** sau în **-ea**: *tată, popă, papă, Mircea, Toma* etc.; *lungilă, buzilă, burtea, colțea* etc.

-ó și -ú, o (neacc.) și diftongii **-ou, -eu** caracterizează genul neutru: *bolero, caro, domino, atu, zero, mantou, hublou, mausoleu* etc. Terminate la nominativ singular nearticulat în **-o (neacc.)** sau în diftongii **-ou, -eu** sunt și substantivele masculine *flamingo, piccolo, bou, erou, derbedeu, cimpanzeu, leu, corifeu, arhiereu, ateu, zeu* etc.;

-iu (diftong ascendent) caracterizează neutrele de tipul: *acvariu, planetariu, consiliu*, iar **-iu (diftong descendent)** este specific masculinelor: *geamgiu, giuvaiergiu, chefliu, vizitiu*, dar apare și la unele neutre: *anteriu, bisturiu*;

-e se întâlnește cel mai frecvent la feminine (*învățătoare, carte, vulpe*), dar este întâlnită și la substantive masculine sau neutre: *frate, iepure, sâmbure, George, Vasile; nume, sânge, prenume, pronume*;

-i se întâlnește rar în substantive feminine: *zi, amiază* și în cele care denumesc primele cinci zile ale săptămânii. De asemenea este terminația masculinului *colibri*, precum și a unor neutre: *taxi, pepsi*.

Consoana dură sau palatalizată, vocala -u, diftongii -ai, -oi, -ei, -ui caracterizează atât masculine (*pom, unchi, codru, pisoi, ponei, pui*), cât și neutre (*abataj, măr, cadru, nai, pai, bordei, roi*).

Din precizările de mai sus se vede că trăsăturile fonetice nu permit singure încadrarea unui substantiv la un gen sau altul. Prin urmare, la acestea se adaugă **trăsături de natură morfologică**, anume **desinențele** de număr și **formele articolului nehotărât**, acestea realizând combinații după cum urmează.

Sunt de **genul feminin** substantivele la care desinențele și articolul nehotărât se combină astfel la singular și plural: ***o cas-ă/niște cas-e; o stea-ă/niște ste-le; o sarma-ă/niște sarma-le; o zi-ă/niște zi-le; o joi-ă/niște joi-ă; o învățătoar-e/niște învățătoar-e; o banc-ă/niște bănc-ă; o chei-e/niște chei-ă; o vrem-e/niște vrem-uri; o blan-ă/niște blăn-uri***.

În interiorul **genului masculin**, combinațiile se organizează astfel: ***un elev-ă/niște elev-i; un codr-u/niște codr-i; un ero-u/niște ero-i; un tei-ă/niște tei-ă; un iepur-e/niște iepur-i; un pop-ă/niște pop-i***.

Genul neutru se caracterizează prin următoarele combinații:

un templ-u/niște templ-e; un tablo-u/niște tablo-uri; un consili-u/niște consili-i; un saun-ă/niște scaun-e; un colț-ă/niște colț-uri; un num-e/niște num-e; un lucr-u/niște lucr-uri; un condei-ă/niște condei-e; un ou-ă/niște ou-ă; un seminar-ă/niște seminari-i.

Sunt în general **de genul masculin** substantivele ce denumesc viețuitoare de sex bărbătesc (*bărbat, băiat, moșneag, berbec, câine*); substantive denumind profesii exercitate de bărbați (*fierar, tractorist, cizmar*), arbori (*cais, măr, păr, prun*), plante și flori (*trandafir, crin, bujor*), fructe (*pepene*), munți (*Ceahlăul, Carpați, Moldoveanu*), toate lunile anului (*mai, iunie, iulie*), vânturi (*zeфир*), litere (*a, be, ce*), note muzicale (*do, re, mi*), monede (*leu, ban, zlot*), cifre (*un cinci, un zece*) etc

Sunt în general **de genul feminin** substantivele care denumesc viețuitoare de sex femeiesc (*femeie, fată, oaie, pisică*), precum și substantive denumind: profesii exercitate de femei (*educatoare, croitoreasă, învățătoare*), arbori (*salcie*), plante (*volbură, pătlagină, iarbă*), fructe (*pară, vișină, prună*), flori (*lalea, micșunea, violetă*), orașe (*Suceava, Crasna*), munți (*Babele, Pietrele Doamnei*), țări (*România, Franța*), continente (*Europa, Africa*), insule (*Sicilia*), abstracte nominale sau verbale (*bunătate, răutate, plăcere, tăcere*), zilele săptămânii (*luni, marți, miercuri, joi*), momente ale zilei (*dimineață, seară, amiază*), anotimpurile (*primăvară, vară*), vânturi (*tornadă, briză*), monede (*liră, para, centimă*), cifre (*sută, mie*) etc. Prin tradiție se încadrează în genul feminin unele substantive care

denumesc persoane de sex bărbătesc: *calfă, cătană, sentinelă, slugă, călăuză* (cu varianta masculină neliterară *călăuz*).

În clasa **neutrelor** intră, de regulă, substantive inanimate (cu excepția celor animate amintite mai sus: *animal, dobitoc, gasteropod, mamifer, macrou, crustaceu, artropod*), situate în afara sexului: *bici, buhai* (instrumentul muzical, omonim parțial cu substantivul denumind un animat), *cer* („firmament”), *ciocan, mai* („ficat”, „ciocan de lemn”), *maidan* etc.; substantive denumind colectivități: *grup, popor, neam, trib* etc.; substantive abstracte: *adevăr, cuget, gust, miros, păcat* etc.; substantive nume de materii: *lapte, sânge, nisip, var*. Dintre numele fructelor, este neutru substantivul *măr* (două mere).

§16. Opoziția dintre masculin și feminin pentru substantivele nume de viețuitoare se realizează:

a) prin cuvinte diferite (seriile corelative de substantive se numesc **heteronime**): *bărbat – femeie; băiat – fată; berbec – oaie; țap – capră; cocoș – găină; frate – soră; unchi – mătușă* etc.;

b) prin procedeul numit **moțiune**, adică adăugarea la forma primară a **sufixului moțional**. Substantivele de acest fel se numesc **mobile**. **Moțiunea** constă, așadar, în atașarea unui sufix moțional la un radical, creându-se substantive feminine de la masculine și invers. Cel mai frecvent se formează substantive feminine de la masculine cu următoarele sufixe moționale:

-**ă**: *bunic – bunică; cumnat – cumnată; nepot – nepoată; student – studentă; văr – vară;*

-**că**: *țaran – țarancă; sătean – săteancă; bistrițean – bistrițeancă; orășean – orășeancă;*

-**oaică**³²: *leu – leoaică; lup – lupoaică; rus – rusoaică; englez – englezoaică;*

-**iță**: *doctor – doctoriță, vatman – vatmaniță; pictor – pictoriță;*

-**eașă**: *croitor – croitoreasă; mire – mireasă; preot – preoteasă;*

-**esă**: *negru – negresă; prinț – prințesă; conte – contesă;*

-**ină**: *erou – eroină*, neologism, ca și *blond – blondină*.

Pentru nume proprii feminine derivate de la masculin se folosesc, de asemenea, sufixe moționale:

-**a**: *Popescu – Popeasca; Piscuțescu – Piscupeasca; Ionescu – Ioneasca;*

-**ca**: *Băleanu – Băleanca; Corbeanu – Corbeanca;*

-**easa**: *Poenaru – Poenăreasa; Fieraru – Fierăreasa;*

-**ina**: *Papadopol – Papadopolina;*

-**oaia**: *Pricop – Pricopoaia; Răzeșu – Răzeșoaia*.

În unele situații, opoziția se realizează la nivelul sufixelor, adică se înlocuiește sufixul de masculin cu cel de feminin:

-**tor** – **-toare**: *cititor – cititoare; muncitor – muncitoare; traducător – traducătoare;*

-**el** – **-ică**: *nepoțel – nepoțică; vițel – vițică*.

Substantivele care formează masculinul de la feminin sunt în număr mai mic, iar sufixele sunt:

-**an**³³: *curcă – curcan; găscă – găscan; ciocârlie – ciocârlan;*

-**oi**: *vulpe – vulpoi; rață – rățoi; dropie – dropioi; broască – broscoi*.

În interiorul opoziției masculin/feminin, în categoria numelor de viețuitoare, se poate întrerupe raportul semantic dintre cele două genuri, substantivele folosindu-se fie cu forma de masculin, fie cu cea de feminin. În acest caz se vorbește în literatura de specialitate despre categoria **arhigenului**³⁴ (D. Irimia, *GLR*, p.47; Paula Diaconescu, *Structură și evoluție*,

³² Sufixul *-oaică* a rezultat din contopirea a două sufixe, *-oaie* (astăzi aproape uitat, folosit doar în „botezarea” femeii după bărbat – *Todiroaia* – sau în nume de personaje – *Ghionoaia*) și *-că*.

³³ În unele lucrări (*SMFC*, vol. II, p.97) se înregistrează, printre derivatele moționale, și *broscan, vulpan*. În acest caz, sufixul augmentativ schimbă genul și aduce conotații depreciative. Schimbarea genului cu ajutorul sufixului augmentativ se realizează și în cazul altor derivate: *fățoi, băboi, căsoi*.

³⁴ Sunt situații când pentru a denumi colectivități de ființe umane masculinul este dominant asupra femininului: *frați* poate însemna *un frate* și *o soră*; *elevi* = *un elev + o elevă*, *studenți* = *un student + o*

p.75). În această situație, celor doi termeni ai opoziției masculin/feminin, numiți **hiponime**, li se adaugă un al treilea, numit **hiperonim**, care îi subordonează pe cei dintâi și creează arhigenul.

Există două categorii de cuvinte înscrise în această relație. O primă categorie o constituie acelea care prezintă forme diferite de cuvântul care reprezintă arhigenul: *băiat* (M), *fată* (F) sunt în relație de incluziune față de *copil* (**arhigen**). Relația este aceeași în alte cazuri: *armăsar* (M), *iapă* (F), față de *cal* (**arhigen**); *bărbat* (M), *femeie* (F), față de *om* (**arhigen**); *tată* (M), *mamă* (F), față de *părinte* (**arhigen**) etc. În cealaltă categorie intră cuvintele în care termenul arhigen este omonim cu unul dintre substantivele prin care se realizează distincția de gen, fie cu masculinul *copil* (**arhigen**) = *copil* (M), *copilă* (F), fie cu femininul: *pisică* (**arhigen**) = *motan* (M), *pisică* (F); *rață* (**arhigen**) = *rătoi* (M), *rață* (F) etc. Pentru plural, se folosește, de regulă arhigenul: *Am doi copii*; *Am douăzeci de rațe*; *Am două pisici*.

În unele lucrări (Paula Diaconescu, *Structură și evoluție*, p.76 ș.u.) se vorbește despre clasa substantivelor cu **gen comun**, în care se cuprind nume de persoană, comune sau proprii, de tipul: *pierde-vară*, *nătăfleată*, *terchea-berchea*, *gură cască*, *complice*, *Adi*, *Didi*, *Vali*, care sunt invariabile sau cu variabilitate redusă și realizează opoziția de gen prin determinanți: *un gură-cască* – *o gură-cască* – *niște gură-cască* sau *acest gură-cască* – *această gură-cască*, *aceste gură-cască* – *acești gură-cască*, *nichipercea*, *așchiuță* etc.

§17. Despre **genul personal** vorbesc mai toate lucrările de gramatică, mai vechi sau mai recente. Această clasă grupează substantivele comune și proprii nume de persoane, precum și substantive proprii nume de viețuitoare personificate sau comune denumind obiecte personificate.

Trăsăturile distinctive ale acestei clase sunt de natură **fonetică**, **morfologică** și **sintactică**.

a) La **nivel fonetic** se remarcă absența unor alternanțe fonetice din flexiunea cazuală a substantivelor comune: *c/ĉ* (N.Ac.) (*o*) *puică*/(G.D.) (*unei*) *puici*(i), dar *Puica*/*Puicăi*, *Anca*/*Ancăi*; *o/oa* (N.Ac.) (*o*) *floare*/(G.D.) (*unei*) *flori*(i), dar *Floarea*/*Floarei*; *e/ea* (N.Ac.) (*o*) *seară*/(G.D.) (*unei*) *seri*(i), dar *Leana*/*Leanei*.

b) La **nivel morfologic** se constată faptul că aceste substantive reacționează diferit de celelalte la unele categorii gramaticale. Antroponimele *nu cunosc opoziția singular/plural*, ele fiind *singularia tantum*. Pluralul se folosește doar în limbajul popular pentru a-i desemna pe membrii unei familii sau în stilul beletristic și în cel științific: *Popeștii*, *Ioneștii*, *Basarabii*, *Cantacuzinii*, *Cantemireștii* etc. De asemenea, aceste substantive nu sunt compatibile cu articularea. Unele substantive s-au fixat în forma cu articol hotărât: *Maria*, *Elena*, *Ana* etc., altele se folosesc nearticulate: *Gabi*, *Cristi*, *Gheorghe*, *Carmen* etc.

În flexiunea cazuală, substantivele proprii masculine și cele proprii feminine care sunt, în general, împrumutate își dezvoltă mijloace proprii de marcarea cazurilor G.D., procliza articolului hotărât **lui**: (al) **lui** *Gabi*, (al) **lui** *Cristi*, (al) **lui** *Gheorghe*. În ce privește cazul vocativ, acesta este specific substantivelor nume de persoană, dar au formă pentru vocativ și substantivele denumind animale, păsări și chiar lucruri personificate. Pentru numele proprii mărcile vocativului sunt: **-a**, **-o**, **-e**, **-ule**: *Ana!* *Gherghino!* *Ioane!* *Ionescule!*, cu precizarea că între formele de vocativ se constată o diferențiere în funcție de registrul stilistic în care se întrebuintează. Astfel, sunt forme

studentă; *oameni* = *un om* (bărbat) + *o femeie*. Este vorba aici de generalizarea prin masculin sau de categoria numită de D. Irimia *ambigen* (GLR, p.48). Sunt considerate ambigene substantivele cărora nu le corespunde un singular în clasa arhigenului.

În ce ne privește, considerăm că între *ambigen* și *arhigen* nu există suficiente trăsături distinctive, care să permită delimitarea tranșantă a substantivelor încadrate la *ambigen* de cele încadrate la *arhigen*.

de vocativ cu întrebuințare oficială – cele considerate literare (*Ana! Ion! Gherghina!* etc.) – și forme de vocativ întrebuințate familiar (*Ano! Ioane! Gherghino!*)³⁵.

În cazul *acuzativ*, substantivele nume de persoană care îndeplinesc funcția sintactică de complement direct sunt obligatoriu precedate de prepoziția-morfem **pe** și dublate prin formă pronominală atonă: *Am văzut-o pe sora ta; Am cunoscut-o pe mama ta; L-am întâlnit pe colegul tău; Am salutat-o pe Maria.*

O caracteristică a substantivelor încadrate în clasa genului personal o constituie *marcarea opoziției masculin/feminin* la derivatele hipocoristice nume proprii prin opoziția **-ică/-ica** (sufixul diminutival este neutralizat). Sufixul diminutival **-ică** este întrebuințat, de regulă, pentru crearea de cuvinte noi în interiorul genului feminin (*piatră – pietricică, floare – florică, oală – ulică*). La numele proprii de persoană, formațiile cu acest sufix selectează determinanți de genul masculin: *frumosul Ionică, înțeleptul Aurică, micul Vasilică*. Formele de feminin au în structură sufixul **-ica** (*Ionica, Aurica, Vasilica*), în care se recunoaște o situație cvasigenerală a numelor proprii feminine, fixarea în forma cu articol hotărât enclitic (*Maria, Ana, Floarea*). Opoziția dintre cele două genuri se remarcă și în exprimarea sensului cazual de G.D.: masculinele exprimă acest sens prin procliza articolului hotărât: *lui Ionică, lui Aurică, lui Vasilică*, în timp ce femininele exprimă același sens cu articolul hotărât enclitic: *Ionicăi, Auricăi, Vasilicăi*.

c) O modalitate aparte de a realiza sintagme cu adjectivele pronominale posesive caracterizează **din punct de vedere sintactic** unele substantive din clasa genului personal. Este vorba de *termenii care denumesc grade de rudenie* și care pot fi folosiți nearticulat conjunct cu cratină cu formele posesive: *maică-mea, bunică-mea, frate-meu, unchiu-meu, soră-mea* (au același comportament și alți termeni afiliați acestora: *stăpânu-meu, stăpânu-său, stăpână-mea, stăpână-sa*). În astfel de cazuri cele două elemente constitutive realizează o singură unitate semantico-gramaticală, spre deosebire de sintagmele în care aceleași substantive se folosesc cu articol hotărât, iar adjectivul nu mai este conjunct, ele nemaiconstituind o singură unitate semantico-gramaticală, ci două unități analizabile individual.

Tot la nivel sintactic, remarcăm, în cazul unor substantive care denumesc obiecte unice sau considerate unice din câmpul semantic al gradelor de rudenie, *posibilitatea* pe care o au de a nu fi urmate obligatoriu de determinări, atunci când sunt precedate de prepoziții: *Am văzut-o pe mama; Am vorbit cu mama; Am vorbit despre bunicul; Am fost la tata*. În cazul acestor cuvinte determinarea sau individualizarea prin articolul hotărât este suficientă, ceea ce nu se întâmplă și în cazul altor substantive, încadrate în aceeași clasă, dar care nu mai denumesc obiecte unice (*Am văzut-o pe sora...; Am fost la fratele...*). Astfel de enunțuri nu sunt reperabile în această formă, determinarea prin articol hotărât, insuficientă, impune și determinări de altă natură.

În cadrul raportului sintactic de dependență, *substantivele proprii* încadrate în clasa genului personal *nu sunt compatibile cu poziția de determinat*; sintagme de tipul *Ion cel harnic, Maria cea frumoasă* sunt posibile numai dacă individualizarea prin nume nu mai este suficientă, fiind necesare alte atribute pentru a-l distinge pe *Ion cel harnic* de *Ion cel leneș* sau pe *Maria cea mare* de *Maria cea mică* etc.

§18. Încadrăm în clasa **substantivelor epicene** substantive ce denumesc viețuitoare al căror gen natural nu prezintă interes pentru vorbitor sau nu este pus în evidență prin trăsături fizice ușor observabile. În acest caz opoziția de gen nu se manifestă în plan lingvistic și se folosește același termen pentru a denumi ambele sexe. Aceste substantive au fost înscrise la un gen sau altul și s-au fixat ca:

³⁵ În ultima vreme se constată tot mai frecvent tendința de renunțare, chiar și în limbajul familiar, la formele de vocativ cu mărci specifice și de folosire a formelor de nominativ pentru vocativ; mărcile distinctive sunt în acest caz exclusiv suprasegmentale, accentul logic și intonația: *Gherghina! Ion! Ionescu!*

a) **masculine**: *arici, bursuc, canar, cimpanzeu, elefant, fluture, melc, greier, pește, rac, țânțar, uliu, vultur, vierme* etc.;

b) **feminine**: *albină, cămilă, furnică, gaiță, muscă, privighetoare, molie, viespe, viperă* etc.

Dacă se impune precizarea genului natural, atunci se adaugă determinantul nominal *mascul* (*bărbătuș, băiețel*)/*femelă* (*fetiță*).

Uneori și în categoria substantivelor caracterizate prin trăsătura de sens +*uman* se întâlnesc astfel de situații:

- *masculine*: *nou-născut, sugar, urmaș, succesor, ghid, critic literar, inculpat, martor* etc.; unele dintre acestea au dezvoltat feminin: *urmașă, inculpată, martoră*, numai că formele de feminin nu s-au extins și în limbajul oficial, fiind specifice variantei familiare;

- *feminine*: *rudă, călăuză, persoană, parte vătămată* etc.

Numărul

§19. Opoziția singular/plural în clasa substantivelor reflectă interpretarea lingvistică a realității extralingvistice. Astfel, între obiectele unei clase omogene, mintea vorbitorului reduce deosebiri, prin abstractizare, la două moduri opuse de a fi: obiectele apar izolate, ca exemplare dintr-o clasă, sau apar în grup, ca mulțime nedeterminată de exemplare din aceeași clasă. Așa se explică organizarea bipolară, prin opoziția singular/plural, a categoriei gramaticale a numărului: *fată – fete; țară – țări; domn – domni; oraș – orașe* etc.

În mod obișnuit, majoritatea substantivelor limbii române au posibilitatea de a realiza opoziția amintită, iar forma-tip a acestei categorii gramaticale se consideră, în planul limbii, *singularul nearticulat* (forma-tip din dicționare): *fată, țară, domn, oraș* etc.

Există însă **substantive care nu cunosc opoziția singular/plural**, folosindu-se în limba literară fie numai la singular, fie numai la plural. Astfel de substantive se numesc **singularia tantum**, dacă dezvoltă numai sensul de singular, sau **pluralia tantum**, dacă dezvoltă numai sensul de plural (despre un singur substantiv – *singulare tantum*, respectiv *plurale tantum*!).

Substantivele **singularia tantum** presupun conceperea obiectelor pe care le denumesc numai sub aspectul unor exemplare unice dintr-o clasă; ele sunt defective de plural. Se încadrează aici:

- abstracte nominale: *bunătate, frumusețe, dreptate, înțelepciune, inteligență* etc.; folosite la plural, astfel de substantive capătă sens concret (vezi §10);

- substantive concrete generice (nume de materii): *aur, aer, apă, făină, lapte, miere, sare, mălai* etc.; în forma de plural arată calități sau sortimente: *a-și da aere, a avea fumuri în cap, sobă cu două fumuri, cârnuri* (sortimente), dar *curg cârnile de pe cineva, mâncăruri* (sortimente), dar *două mâncări nu strică* ori denumesc substanțe chimice: *săruri*. Este evidentă în aceste cazuri diferențierea semantică dintre formele în discuție (vezi la D.Irimia, *GLR*, p.40-41 discuția despre substantive discontinue);

- substantive care denumesc jocuri sportive: *fotbal, handbal, gimnastică, tenis* etc.;

- substantive comune sau proprii care denumesc obiecte considerate unice: *lună, soare, Mercur, Venus, Veneția, Italia, Popescu, Ionescu* etc. (unele substantive, mai ales cele derivate cu sufixele *-escu, -eanu*, se folosesc și la plural – *Popeștii, Ioneștii, Orovenii* etc. –, dar atunci denumesc membrii unei familii care poartă acest nume);

- substantive comune folosite în adresare: *bade, lele, neică, taică* etc.;

- substantive folosite în expresii și locuțiuni: *a avea habar, a da iama, a duce cu fofârlica, a da în vileag, cu toptanul*;

- substantive calificative, comune sau proprii, cele mai multe folosite ca porecle: *setilă, flămânzilă, lungilă, gerilă, păcală, prâslea, beșleagă, negrilă, muierotcă* etc. (vezi I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.377 și p.384).

Substantivele *pluralia tantum* denumesc obiecte alcătuite din mai multe elemente de același fel și sunt defective de singular. În această clasă se încadrează:

- substantive nume de materie: *bale, câlți, icre, jumări, moaște, tăiței* etc. În vorbirea populară se manifestă tendința de a pune în acord flexiunea acestora cu flexiunea după număr a substantivului în general, astfel că se realizează, în cazul unora, și forma de singular: *icră, jumară, tăițel* etc.;

- substantive care denumesc obiecte ce reprezintă pluralități de elemente: *bucate, măruntaie, moravuri, nazuri, zâmbre, zori*; aici intră și unii termeni latinești cu formă de plural, folosiți în publicistică: *addenda, corrigenda, marginalia, miscellanea, mass-media* (de la acestea din urmă se formează uneori, în limbajul familiar, femininul singular);

- substantive comune care denumesc obiecte formate din două părți simetrice: *bretele, foarfeci, ȳari, ochelari, pantaloni, șlapi* etc. Unele substantive din această categorie, în virtutea faptului că denumesc un singur obiect, apar frecvent în forma de singular: *foarfec(ă), pantalon* etc.;

- toponime: *Focșani, București, Carpați, Alpi* etc.;

- nume de popoare, mai ales popoare antice și exotice, care nu sunt cunoscute prin indivizi, ci numai prin colectivități: *aztecii, sumerienii, persii, pieile roșii*;

- substantive folosite numai în expresii: *a-și face mendrele, cu șoșele, cu momele*.

Pe lângă cele două clase amintite mai sus, există o categorie de substantive, numite *colective*, care grupează trei tipuri de substantive.

a) Unele substantive cu formă de singular numesc o pluralitate de obiecte considerate în grup și formând un tot: *aluniș, brădet, muncitorime, țărătime* etc. Toate acestea sunt derivate cu sufixe lexicale colective: *-et, -iște, -ime, -iș* etc. Alte substantive exprimă, la forma de singular, o pluralitate de obiecte, dar nu indică din ce fel de elemente se constituie această pluralitate: *colectiv, herghelie, grup(ă), popor, oaste* etc. Astfel de cuvinte se întrebuintează ca nucleu al unor sintagme nominale de tipul: *colectiv de elevi (studenți), grup(ă) de studenți, herghelie de cai* etc. pentru a preciza natura elementelor componente. Totuși, uneori nu mai este necesară prezența determinantului deoarece, prin convenție și prin tradiție, substantivul colectiv se folosește pentru a denumi anumite tipuri de colectivități.

b) Alte substantive colective trimit la un număr determinat de elemente componente: *compănie, pluton, escadron, batalion, regiment* (mai ales în organizarea armatei), dar și în alte domenii: *duet, cvartet, sextet, deceniu, veac, mileniu* etc.

c) Al treilea tip grupează substantive care, folosite la plural, trimit la un număr exact de obiecte, urmare firească a modului în care se prezintă obiectele în context extraverbal empiric: *ochii mei* (nu pot fi decât doi), *urechile, mâinile, picioarele mele* (la fel); *părinții mei* – un substantiv încadrat în clasa arhigenului, în cazul căruia actualizarea opoziției *masculin/feminin* se realizează prin *hiponimele tată și mamă*.

În literatura de specialitate (D. Irimia, *GLR*, p.60) se mai vorbește despre substantive încadrabile în clasa *arhinumărului*. Sunt acele substantive care în mod obișnuit nu cunosc opoziția de număr singular/plural, fiind folosite fie ca *singularia tantum*: *ceapă, pâine, sfeclă, varză* etc., fie ca *pluralia tantum*: *cartofi, struguri, morcovi, icre* etc. În vorbire însă, ele pot realiza și opoziția de număr, cum rezultă din următoarele exemple: *o varză/niște (două) verze; o ceapă/niște (două) cepe; o pâine/niște (două) pâini; un strugure/niște (doi) struguri; un morcov/niște (doi) morcovi* etc. Atunci când *niște* însoțește un substantiv în forma de singular (pentru substantivele *singularia tantum*) și în forma de plural (pentru substantivele *pluralia tantum*), nu mai este articol nehotărât (folosit în opoziția curentă singular/plural), ci este adjectiv pronominal

nehotărât, indicând ideea de cantitate nedeterminată: *Am cumpărat niște varză (ceapă, pâine, struguri).*

Exprimarea opoziției de număr în flexiunea substantivului

§20. Opoziția de număr din planul conținutului (deci din planul referențial) este marcată în planul expresiei sau al formei prin **desinențe**. Opoziția desinențială este condiționată de genul substantivelor. În marcarea acestei categorii gramaticale un rol important îl au și **articolul**, **alternanțele fonetice** și **contextul** (prezența unor determinanți din categoria adjectivului sau a numeralului).

După modul cum răspund opoziției singular/plural în cadrul formei, substantivele limbii române pot fi grupate în trei clase:

- substantive care sunt variabile după număr și au flexiune regulată: *casă – case; băiat – băieți; elev – elevi; tablou – tablouri* etc.;
- substantive variabile după număr, dar având flexiune neregulată: *om – oameni; noră – nurori; soră – surori; fată – fete, cap – capete* etc.;
- substantive invariabile: *pui – pui; tei – tei; învățătoare – învățătoare; prenume – prenume* etc.

Substantivele masculine

§21. **Substantivele masculine variabile cu flexiune regulată** grupează mai multe categorii.

a) Cu desinența $\emptyset$ la singular și cu desinența **-i**, realizat ca $[-i]$, la plural; le este specifică, de asemenea, alternanța *consoană dură – consoană muiată*: *an – ani; ban – bani; elev – elevi; fin – fini; lup – lupi; pom – pomi; soț – soți* etc.

b) Cu desinența $\emptyset$ la singular și cu desinența **-i**, realizat ca $[-i]$, la plural, dar și cu alternanța unor consoane finale diferite ale rădăcinii: *dud – duzi; voievod – voievozi; bărbat – bărbați; pas – pași; simbolist – simboliști* etc. Nu sunt excluse, în cazul celor două subclase ale masculinelor, alternanțele vocalice: *ardelean – ardeleni; craiovean – craioveni* – $[ea] \sim [e]$ – sau *băiat – băieți* – $[ja] \sim [je]$.

c) Cu desinența de singular $\emptyset$ și cu desinența **-i**, realizat ca $[j]$, la plural: *colonel – colonei; copil – copii; cal – cai; porumbel – porumbei*. În aceste cuvinte desinența **-i** a palatalizat consoana precedentă și apoi a eliminat-o, astfel că opoziției desinențiale i se asociază alternanța $[l] \sim [\emptyset]$.

d) Cu desinența $\emptyset$ la singular și cu desinența **-i**, realizat ca $[\emptyset]$, la plural, dar cu alternanța consonantică $[c] \sim [\hat{c}]$ sau $[g] \sim [\hat{g}]$: *arac – araci; berbec – berbeci; fag – fagi; moșneag – moșnegi*. Nu sunt excluse alternanțele vocalice (*moșneag – moșnegi*).

e) Substantive cu desinența **-u**, realizat ca $[u]$, la singular și cu desinența **-i**, realizat ca $[-i]$, la plural: *maistru – maiștri; astru – aștri; codru – codri* etc. Unele substantive presupun și alternanță consonantică în grupul *str~ștr*.

f) Substantive cu desinența **-u**, realizat ca $[w]$, la singular și cu desinența **-i**, realizat ca $[j]$, la plural: *ateu – atei; bou – boi; barcagiu – barcagii; geamgiu – geamgii; fiu – fii* etc.

g) Substantive cu desinența **-e**, realizat ca $[e]$, la singular și cu desinența **-i**, realizat ca $[-i]$, la plural: *abate – abați; burete – bureți; castravete – castraveți; fluture – fluturi* etc. În acest caz, pluralul are întotdeauna o silabă mai puțin decât singularul. Nu sunt excluse, de asemenea, alternanțele: $[t] \sim [f]$; $[d] \sim [z]$ (*abate – abați; custode – custozii*); $[oa] \sim [o]$ (*soare – sori*); $[a] \sim [e]$ (*șarpe – șerpi*).

h) Substantive care au desinența **-e**, realizat ca $[e]$, la singular și desinența **-i**, realizat ca $[\emptyset]$, la plural: *duce – duci; complice – complici; rege – regi* etc. În acest caz, ca și la punctul d), din punct de vedere grafic semnul diacritic **î** este desinență de plural. Cei care consideră că în

aceste situații ar putea fi vorba despre desinența *-i* la plural au în vedere formele articulate de tipul *ducii, complicii, regii* etc., în care tema pluralului este în [i], la aceasta adăugându-se [j] cu rol de articol hotărât. În acest caz, grupurile **ci, gi** sunt silabice, iar [i] este nucleul silabei: *ducii; complici* etc.

i) Substantive masculine cu desinența **-ă** la singular și cu desinența **-i**, realizat ca [i], la plural: *papă – papi; popă – popi; tată – tați*. Și din punct de vedere cantitativ se realizează opoziția singular/plural, deoarece pluralul are o silabă mai puțin decât singularul, ca urmare a realizării desinenței de plural ca [i].

§22. Substantive masculine variabile după număr, dar având flexiune neregulată. Întră aici acele substantive considerate de obicei neregulate: *oaspe* (care are astăzi pentru singular forma *oaspete*³⁶) – *oaspeți*; *om* – *oameni*; *frate* – *frățâni*; *tată* – *tătâni* (ultimele două forme de plural sunt neliterare). Analiza lor morfemică (*oasp-e – oaspet-e – oaspeți-i*) demonstrează neregularitatea radicalului (acesta înregistrează o variație aberantă)³⁷.

§23. Substantivele masculine invariabile după număr se distribuie la mai multe subclase.

a) Substantive masculine care semnifică o calitate, o caracteristică sau o particularitate a obiectului denumit (ele sunt derivate cu sufixele *-ală, -ilă, -otă (-otcă), -uță, -ică*); au desinența **-ă** la singular, dar nu au plural, ele fiind cel mai adesea folosite ca porecle și uneori ca nume proprii: *arăpilă, beșleagă, lungilă* etc. Ele se deosebesc de substantivele *singularia tantum* prin aceea că nu realizează opoziția singular/plural la nivel desinențial, dar sensul de plural poate fi exprimat prin adăugare de determinative: *acest arăpilă – acești arăpilă, acest lungilă – acești lungilă, acest beșleagă – acești beșleagă*.

b) Același comportament au substantivele cu desinența **ø** la singular terminate în diftongul [ea]: *burtea, buzea, cornea* sau în vocala [a]: *moșmogeia, tologia, zdrenghea* etc. (dar *acest moșmogeia – acești moșmogeia, acest buzea – acești buzea, acest cornea – acești cornea* etc.).

c) Sunt invariabile, de asemenea, masculinele: *alfa, omega* – în expresia *a fi alfa și omega* “a fi începutul și sfârșitul, factorul esențial”, *mesia, paria*. Acestea au desinența **ø** la singular și nu cunosc formă de plural. De asemenea, sunt invariabile substantivele masculine denumind literele alfabetului: *a, be, ce, de* etc. și notele muzicale: *do, re, mi* etc. Și acestea pot exprima sensul de plural prin introducerea în sintagme alături de determinative.

d) Sunt invariabile masculinele care au desinența **-i**, realizat ca [j] sau ca [ø], atât la singular cât și la plural: *pui – pui; tei – tei; ochi – ochi; arici – arici*. În cazul acestor substantive, opoziția de număr se realizează cu ajutorul articolului (nehotărât sau hotărât), care are flexiune după număr: *un pui – niște pui, puiul – puii*, sau prin adăugare de determinative (adjective sau numerale): *pui frumosø, micø – pui frumosⁱ, micⁱ; un pui/doi pui*.

Substantivele feminine

§24. Substantivele feminine variabile cu flexiune regulată pot fi încadrate de asemenea în mai multe subclase.

a) Cu desinența de singular **-ă** și cu desinența de plural **-e**: *casă – case, studentă – studente, masă – mase* etc.; se produc, uneori, și alternanțe fonetice.

b) Cu desinența de singular **-e** și cu desinența de plural **-i**, realizat ca [i]: *carte – cărți; cărare – cărări* etc. În acest caz, [i] face să difere și cantitativ forma de plural față

³⁶ În acest caz, singularul refăcut după plural a condus la regularizarea flexiunii acestui substantiv: *oaspete – oaspeți*.

³⁷ V. Guțu Romalo (*Morfologie structurală*, p.90) consideră că la astfel de substantive analiza morfemică demonstrează neregularitatea desinențelor: *oaspe – oaspete (ø – -ete), om – oameni (ø – -eni)* etc.

de singular: pluralul prezintă o silabă mai puțin; de asemenea, nu sunt excluse alternanțele fonetice: [a]~[ă]; [t]~[ț]; [d]~[z] (*lespede* – *lespezi*).

c) Cu desinența **o** la singular (terminate în *ă* sau în *eă*, *iă*) și cu desinența **-le** la plural: *basma* – *basmale*; *bina* – *binale*; *para* – *parale*; *pușlama* – *pușlamale* etc.; *acadea* – *acadele*; *gălbenea* – *gălbenele*; *nuia* – *nuiele* etc. Opoziția desinențială este însoțită, uneori, de alternanțe fonetice: diftongii [ea] și [ja] de la singular alternează cu [e] și [je] la plural (*acadea* – *acadele*, *nuia* – *nuiele*). Desinență de plural **-le** realizează și unele substantive feminine de tipul *mărgea*, *turturea*, *rândunea*, care au și formele: *mărgică*, *turturică*, *rândunică* (derivate cu sufixul diminutival, neutralizat însă, *-ică*). Așadar, cele două forme de singular care circulă în variație liberă admisă formează pluralul în același fel: *mărgele*, *turturele*, *rândunele*³⁸.

d) Cu desinența **-ă** la singular și cu desinența **-i**, realizat ca [i], la plural: *ușă* – *uși*, *arătură* – *arături*, *murătură* – *murături*, *armură* – *armuri* etc. În acest caz, ca și mai sus, forma pluralului diferă și sub aspect cantitativ, prezentând o silabă mai puțin decât singularul.

e) Cu desinența **-e** la singular, precedată de [j] semivocalic, și cu desinența **o** la plural: *baie* – *băi*, *oaie* – *oi*, *ploaie* – *ploi* etc. Forma de plural are întotdeauna, în acest caz, o silabă mai puțin decât singularul. Ca mărci suplimentare pentru a întări opoziția singular/plural intervin, și de această dată, alternanțele fonetice.

f) Cu desinența **-e** la singular (precedată de [i], în hiat) și cu desinența **-i**, realizat ca [i], la plural: *albie* – *albii*, *farfurie* – *farfurii*, *chelie* – *chelier* etc. Se încadrează aici și neologismele de tipul: *alee* – *alei*, *idee* – *idei*, *epopee* – *epopei* etc. Remarcăm și în cazul acestei subclase marcarea opoziției de număr prin mijloace suplimentare, deci în mod redundant: număr mai mic de silabe la plural.

g) Cu desinența de singular **-ă** și cu desinența de plural **-i**, realizat ca [ø]: *bancă* – *bănci*, *creangă* – *crengi*, *lege* – *legi*, *voce* – *voci* etc. În plan fonetic se realizează opoziția prin alternanțe fonetice ([a]~[ă], [ea]~[e]) și prin diferență cantitativă, pluralul realizând o silabă mai puțin față de singular.

h) Cu desinența **o** la singular (terminația **-i**), și cu desinența **-le** la plural: *zi* – *zile*.

i) O clasă aparte formează substantivele de tipul *carne* – *cărnuri*, *iarbă* – *ierburi*, *mâncare* – *mâncăruri*, *mătase* – *mătăsur* etc.; opoziția desinențială este aici **-ă/-uri** sau **-e/-uri**, dar, în acest caz, forma de plural a substantivelor înscrise de regulă în clasa *singularia tantum* are alt sens decât singularul; nici nu este un plural propriu-zis pentru că denumește colectivități de obiecte diferite și nu mai multe obiecte de același fel (vezi §10). De altfel, desinența **-uri** nici nu este specifică femininelor, este preluată de acestea de la neutre.

§25. Substantive feminine variabile cu flexiune neregulată. Se înscriu în această categorie femininele *masă* – *mese*, *fată* – *fete*, în care alternanța vocalică [a]~[e] este explicabilă numai prin istoria limbii (lat. *mensa*, cu pl. *mensae* > rom. *masă* – *mese*, lat. *feta*, cu pl. *fetae* > rom. *fată* – *fete*). În acest caz, schimbările fonetice sunt condiționate, în alte situații aceste schimbări (alternanțe) au devenit sau tind să devină mijloace gramaticale de exprimare a unor categorii morfologice.

Sub aspectul accentuării, sunt neregulate substantivele feminine *soră* – *surori* și *noră* – *nurori*, care schimbă silaba accentuată, situație nespecifică flexiunii nominale, unde accentul este liber limitat; alternanța [o]~[u] se explică tocmai prin deplasarea accentului.

Un caz interesant de flexiune neregulată în ce privește variația radicalului îl prezintă substantivul *mână*, cu pluralul *mâini*. În acest caz se realizează alternanța

³⁸ În limba populară nu este exclus un plural de tipul *turturici*, *rândunici*; și aceste două substantive sunt incluse de V. Guțu Romalo (*Morfologie structurală*, p.94) în clasa substantivelor cu flexiune neregulată.

neobișnuită [â]~[âi] datorită anticipării elementului palatal în rostirea *mâini* în loc de forma, justificată etimologic, *mâni*.

§26. *Substantive feminine invariabile*

a) Sunt invariabile femininele cu desinența **-e** la singular, precedată de un [e] în hiat, în denumirile speciilor de plante, de animale, de boli etc.: *acnee*, *azalee*, *cucurbitacee*, *galinacee*, *graminee* etc. (de fapt, denumesc colectivități, ca și *ovine*, *porcine*, la care greșit s-a dezvoltat un singular: *ovină*, *porcină*).

b) Sunt invariabile femininele cu desinența **-e** la singular, în structura sufixului de agent **-toare**: *educatoare*, *învățătoare*, *semănătoare* etc. În acest caz se evită, în primul rând, omonimia cu masculinile realizate cu sufixul de agent **-tor** și având la plural desinența **-i**, realizat ca [ʰ]: *educatori*, *învățători*, *dansatori* etc. și cu femininele care nu se caracterizează prin trăsătura de sens +uman: *ciocănitoare* – *ciocănitori*, *privighetoare* – *privighetori* etc. sau cu femininele care nu se caracterizează prin trăsătura de sens +animat și care reprezintă numai numele instrumentului. Astfel vom distinge +uman: *semănătoare* – *semănători*, *ghicitoare* – *ghicitori*, dar –animat: *semănătoare* – *semănători*, *ghicitoare* – *ghicitori*. La substantivele caracterizate prin trăsătura de sens –animat se remarcă și prezența alternanței vocalice ([oa]~[o]) ca marcă suplimentară de exprimare a opoziției singular/plural.

c) Sunt, de asemenea, invariabile substantivele feminine care denumesc primele cinci zile ale săptămânii: *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi*, *vineri*.

Și în cazul substantivelor feminine invariabile, opoziția singular/plural se realizează prin variația de număr a articolului: *o/niște educatoare*; *educatoare-a/educatoare-le* sau prin context: *(o) educatoare frumoasă/(două) educatoare frumoase*, ca urmare a acordului obligatoriu al determinanților.

Substantivele neutre

§27. *Substantivele neutre variabile cu flexiune regulată* se organizează, de asemenea, în câteva subclase.

a) Cu desinența de singular **ø** (radicalul terminat în consoană dură) și cu desinența de plural **-uri** sau **-e**: *toc* – *tocuri*, *cot* – *coturi*, *pâlc* – *pâlcuri*, *semn* – *semne*, *fruct* – *fructe*, *avion* – *avioane* etc.

b) Cu desinența de singular **-i**, realizat ca [ø] (radicalul terminat în consoană palatală [kʰ], [gʰ] sau în africata [ç]) și cu desinența de plural **-uri** sau **-e**: *trunchi* – *trunchiuri*, *junghi* – *junghiuri*, *bici* – *bice*, *brici* – *brice* etc.

c) Cu desinența de singular **ø** (radicalul terminat în diftongii [aj], [oj], [ej], [âj], [uj]) și cu desinența de plural **-uri** sau **-e**: *alai* – *alaiuri*, *ceai* – *ceaiuri*, *plai* – *plaiuri*, *roi* – *roiuri*, *soi* – *soiuri*, *butoi* – *butoaie*, *condei* – *condeie*, *cucui* – *cucuie*, *călcâi* – *călcâie* etc.

d) Cu desinența de singular **ø** (radicalul terminat în [ó], [ú]) și cu pluralul în **-uri**; se încadrează aici neologisme de tipul: *atu*³⁹ – *atuuri*, *tabu* – *tabuuri*, *chimono* – *chimonouri*, *studio* – *studiouri*; în aceeași serie intră substantivul *zéro* (pl. *zerouri*), încadrat la masculinile invariabile în limba populară.

e) Cu desinența **-u** la singular și **-uri** sau **-e** la plural: *cuplu* – *cupluri*, *lucru* – *lucruri*, *titlu* – *titluri*, *apometru* – *apometre*, *cadavru* – *cadavre* etc.

f) Cu desinența de singular **-u**, realizat ca [w], și cu desinența de plural **-uri**; [w] a rezultat în urma adaptării neologismelor, inițial atemactice, de tipul: *cadou* – *cadouri*, *mantou* – *mantouri*, *cupeu* – *cupeuri*, *ecou* – *ecouri*, *platou* – *platouri* etc. (în fr. *cadeau*; *manteau* etc.), *matineu* – *matineuri*, *deșeu* – *deșeuri*, *turneu* – *turnee*, *muzeu* – *muzee* (în fr. *matinée*

³⁹ Cu sensul „culoare la jocul de cărți”, acest substantiv are două forme de plural: *atuuri* și *atale*.

etc.). Pentru a stabili în ce măsură s-a fixat o singură formă în cazul unor substantive în curs de adaptare trebuie consultate lucrările normative (*ÎOOP, DOOM*).

g) Cu desinența de singular **-u**, realizat ca [w] (în structura diftongului descendent [iw]), și cu desinența de plural **-i**, realizat ca [j] (în structura diftongului [ij]): *consiliu* – *consilii*, *geniu* – *genii*, *gimnaziu* – *gimnazii* etc. De asemenea, se încadrează aici și substantive de tipul: *naufragiu* [naufraġu] – *naufragii*, *privilegiu* [privileġu] – *privilegii*, *cortegiu* [corteġu] – *cortegii*, în care nu se realizează opoziția **-u/-i** în cadrul unor diftongi propriu-ziși.

§28. Substantive neutre variabile cu flexiune neregulată. Aducem în discuție aici substantivul *seminar*, care realizează pluralul în mod neobișnuit pentru un neutru cu radicalul terminat în consoană dură. Opoziția desinențială este **-o/-i**. Paradigma neregulată în acest caz se explică (vezi V. Guțu Romalo, *Morfologie structurală*, p.91) “prin trecerea de la flexiunea arhaică regulată *seminariu/seminarii* (desinențe **-u/-i**) spre flexiunea, de asemeni regulată, foarte frecventă în limba vorbită, *seminar/seminare*⁴⁰ (desinențe **-o/-e**)”. Pluralul *seminarii* este construit, așadar, pe un radical depășit de istoria limbii: *seminari-u*.

Neregulat este substantivul *ou* – *ouă*, în acest caz neobișnuită fiind desinența de plural **-ă**, nereperabilă în alte situații, dar păstrată, prin evoluție fonetică normală, din latină (*ova*). Aceasta era de fapt desinența specifică neutrelor, numai că celelalte neutre l-au schimbat în **-e** (*capeta* > *capete*, *scamna* > *scaune* etc.). Substantivul *cap* – *capete* prezintă neregularitate la nivelul radicalului (ca și masculinele discutate anterior).

§29. Și în cazul **substantivelor neutre invariabile** (*codice*, *nume*, *pronume*), asemenea celor masculine și feminine, “paradigma” se reduce la o singură formă. Opoziția singular/plural se poate totuși realiza prin variația de număr a articolului: **un** *codice* – **niște** *codice*, **un** *nume* – **niște** *nume* etc. sau prin context: **acest** *codice*, **aceste** *codice*, **acest** *nume* **răspândit**, **aceste** *nume* **răspândite** etc., ca urmare a acordului obligatoriu al determinanților.

Categoria numărului la substantivele compuse și la locuțiunile substantive

§30. Substantivele compuse⁴¹ trebuie discutate separat datorită particularităților de flexiune pe care le prezintă. În funcție de gradul de sudură dintre termenii constitutivi, autonomia gramaticală a constituenților s-a pierdut total sau parțial, fapt care determină modul diferit în care acestea reacționează la categoriile gramaticale de număr, caz și determinare.

Sunt invariabile substantivele compuse dintr-un verb și alte părți de vorbire: *gură-cască*, *strâmbă-lemne*, *încurcă-lume*, *zgârie-brânză*, *lasă-mă să te las*, *nu-mă-uita* etc., precum și cele formate dintr-un substantiv și un adjectiv: *coate-goale*, *gură-spartă*, *vorba-lungă* etc.

⁴⁰ Cele două forme de plural (*seminarii* – *seminare*) circulă în variație liberă admisă.

⁴¹ Pentru a nu mai discuta în altă parte situația substantivelor compuse, vom cuprinde aici, pe lângă categoria numărului, și modul în care se exprimă celelalte categorii gramaticale: cazul și determinarea.

În privința numărului, se pot face câteva observații:

- substantivele compuse denumind trăsături morale (*bunăvoință*, *bun-simț*, *rea-voință*) ca și cele care denumesc materii (*untdelemn*) sau acțiuni (*du-te vino*) sunt *singularia tantum*;

- alte substantive, precum *foarea-soarelui*, *gura-leului*, *ciuboșica-cucului* etc., deși în plan semantic pot fi concepute ca pluralitate, nu sunt variabile în planul expresiei. Opoziția singular/plural se realizează în acest caz cu ajutorul articolului nehotărât (*o* – *niște*) sau cu ajutorul contextelor în care substantivul compus ocupă poziția de determinant pe lângă un regent nominal: *floare/flori de ciuboșica-cucului*.

- sunt substantive compuse care exprimă opoziția de număr prin schimbarea formei unui element constitutiv sau a ambilor constituenți (vezi în continuare discuția despre variabilitatea substantivelor compuse).

Substantivele compuse la care variază ambii termeni sunt alcătuite din două substantive în nominativ (*câine-lup, câini-lupi, redactor-șef, redactori-șefi, inginer-șef, ingineri-șefi*), substantiv + adjectiv (*bună-cuviință* – care este *singulare tantum*, *mamă-mare*), substantiv + numeral (*dublu-decalitru, prim-secretar*). Altele oscilează între două tipuri de flexiune, exprimând anumite sensuri gramaticale numai prin al doilea termen din structură sau prin ambii constituenți: *bunăstare: bunăstării*, dar și *bunei-stări, prim-ministru: prim-ministrul și primul-ministru, prim-miniștrii și primii-miniștri*.

Substantivele compuse din două substantive – primul în nominativ, celălalt în genitiv sau în acuzativ cu prepoziție – exprimă diferite sensuri gramaticale numai la nivelul primului constituent: *floarea-soarelui, ciuboșica-cucului, traista-ciobanului, drum-de-fier, căluț-de-mare* etc. Se comportă la fel și unele compuse din două substantive în nominativ: *decret-lege, bloc-turn, pește-sabie*.

Variază numai cel de al doilea constituent pentru a exprima unele sensuri gramaticale la substantivele compuse în a căror structură intră ca prim element de compunere o parte de vorbire neflexibilă (*binecuvântare, fărădelege, demâncare, descăzut*), precum și substantive care au în structură, pe lângă un substantiv, o parte de vorbire flexibilă; elementele constitutive și-au pierdut însă total autonomia semantică și morfologică: *botgros, bunăvoință, dreptunghi, untdelemn* etc.

În ciuda încercărilor de a stabili reguli riguroase privind flexiunea și ortografierea cuvintelor compuse în general și a substantivelor compuse în special, nu se poate spune că în momentul de față acestea reprezintă aspecte pe deplin soluționate. Variațiile care se înregistrează reprezintă dovezi în acest sens.

§31. Locuțiunile substantive sunt de regulă *singularia tantum* în plan semantic, ceea ce atrage invariabilitatea, după număr, în planul expresiei: *bătăie de joc, luare aminte, învățătură de minte, băgare de seamă, dare de mână, încetare din viață, tragere de inimă* etc.

Unele locuțiuni sunt variabile, schimbarea desinenței realizându-se la nivelul expresiei primului constituent: *aducere-aminte – aduceri-aminte; băgător de seamă – băgători de seamă; părere de rău – păreri de rău; deschizător de drumuri – deschizători de drumuri, făcător de bine – făcători de bine, punct de vedere – puncte de vedere*. S-au fixat numai pe poziția de plural locuțiunile *verzi și uscate* și, sinonimă cu aceasta, *vrute și nevrute*⁴², precum și *cu șoșele, cu momele*.

Substantive cu forme multiple de număr

§32. Ca urmare a diferențelor *diatopice, diafazice, diastratice* (vezi E. Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, Chișinău, 1994, p.101, 142) și din cauza nesiguranței vorbitorilor în alegerea unei forme sau a alteia, atunci când dintre formele existente în uz nu s-a impus una singură, se constată realizarea singularului sau a pluralului în mai multe variante de același gen sau de genuri diferite.

Substantive cu forme duble de singular în funcție de circulația regională. Limba literară acceptă doar rar ambele forme (*colind* și *colindă*); de cele mai multe ori este preferată una: *berbec* – berbece; *fluture* – flutur; *glonț* – glonte; *greier* – greiere; *oaspete* – oaspe; *pântece* – pântec etc.

În procesul de adaptare, unele neologisme au cunoscut inițial două forme de singular, una de masculin, alta de feminin: *bască* – *basc* („beretă”); *dromader* – *dromaderă*; *compresă* – *compres*; *filigran* – *filigrană*; *fonem* – *fonemă*; *hieroglifă* – *hieroglif*; *ipostază* – *ipostaz*; *metodă* – *metod*; *poem* – *poemă*; *tort* – *tortă* etc. Cum cele

⁴² Considerată de unii specialiști locuțiune pronominală nehotărâtă (vezi Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, 1974, p.159).

mai multe nu prezentau diferențieri semantice, s-au fixat fie pe poziția masculinului, fie pe poziția femininului la singular. Pentru că formează pluralul în *-e* sau în *-uri*, cele masculine la singular intră în clasa neutrelor: *filigran* – *filigrane*, *fonem* – *foneme*, *poem* – *poeme*, *tort* – *torturi*.

Două sau mai multe forme de plural apar în cazul în care formele respective au cunoscut o specializare semantică. Astfel, *compus* are pluralul *compuse* (pentru lingviști) și *compuși* (pentru chimiști), la fel *derivat*: *derivate* – *derivați*; *curent*: *curente* (în teoria literaturii, sociologie etc.), *curenți* (în domeniul electrotehnicii, al fizicii etc.); la fel se diferențiază semantic *cristali/cristaluri*; *membri/membre*; *globi/globuri* etc.

Și în cazul substantivelor din fondul vechi formele duble sau multiple de plural marchează uneori diferențierea semantică: *bobi/boabe*; *capi/capuri/capete*; *corni/cornuri/coarne* etc.

Dintre femininele cu forme duble de număr interesează îndeosebi acelea care prezintă diferențe de natură semantică: *cărni*, în expresia *a curge cărnile de pe cineva*, dar *cărnuri* „sortimente de carne”; *mâncări* „acțiunea de a mânca”, în expresia *două mâncări nu strică*, dar *mâncăruri* „sortimente, feluri de mâncare”; *blăni* „pielea acoperită de păr a animalelor”, dar *blănuri* „haine confecționate din pielea acoperită de păr a animalelor”; *lâni* „cantitate de lână obținută prin tunderea mai multor oi”, dar *lânuri* „sortimente, soiuri de lână, eventual prelucrată” etc.

În clasa neutrelor se constată în mod frecvent o concurență între desinențele de plural *-e* și *-uri*: *ansamble* – *ansambluri*; *albușe* – *albușuri*; *apetite* – *apetituri*; *chibrite* – *chibrituri*; *hotele* – *hoteluri* etc. De regulă, dacă între cele două forme de plural nu există și deosebiri semantice, atunci este selectată de norma literară numai una dintre forme, în mod obișnuit cea cu desinența *-uri*, specifică neutrului. Deosebirile semantice dintre formele de tipul *cămine* – *căminuri*, *ghivece* – *ghiveciuri*, *plane* (matematică) – *planuri*, *resoarte* (diviziune organizatorică) – *resorturi* (arc, coardă); *strate* (geologice) – *straturi*; *rapoarte* – *raporturi* etc justifică și chiar impun diferențierea în planul formei (vezi *ÎOOP*, *DOOM*).

În cazul neologismelor de tipul *consiliu*, *domeniu*, *litigiu* etc., pluralul se realizează prin desinența *-i* semivocalic, *-uri* fiind eliminat, iar neologismele de tipul *avantaj*, *personaj*, *echipaj* etc. formează pluralul în *-e*. A existat în limba mai veche și un plural de tipul *avantagii*, *personagii* etc., datorită etimonului din italiană adaptat în limba română în forma *avantagiu*, *echipagiu*, *peisagiu* etc. Formele în *-i* sunt astăzi neliterare și ele nu mai apar nici măcar ca modalitate populară de exprimare a pluralului.

Categoria gramaticală a cazului

§33. Criteriile cu care s-a operat în determinarea cazurilor din flexiunea substantivelor românești sunt eterogene: *etimologic*, *morfologic*, *sintactic*. Ținând seama însă de caracterul biplan al unităților lingvistice, trebuie să se pornească în analiza oricărei categorii gramaticale de la conceperea acesteia ca o relație de solidaritate între conținut și expresie.

Pentru a determina cazurile în flexiunea substantivală s-a avut în vedere paradigma părților de vorbire care se declină și care pot substitui, cel puțin într-un context, un substantiv (vezi Paula Diaconescu, *Structură și evoluție*, p.197). Posibilitatea de a substitui două părți de vorbire în aceeași poziție dovedește că ele sunt comparabile.

Deoarece pronumele personal cunoaște cele mai multe opoziții cazuale și dat fiind că posibilitatea de a substitui un substantiv cu pronumele personal este reală în cele mai multe situații, rezolvarea omonimiei formelor cazuale în flexiunea substantivală se face cu ajutorul flexiunii cazuale a pronumelui personal.

Având în vedere posibilitatea de a realiza substituirea amintită, se disting trei

situații:

a) formele nominale sunt substituibile exclusiv cu un pronume de persoana a II-a. În acest caz substantivul este în *cazul vocativ*;

b) formele nominale sunt substituibile cel puțin o dată cu pronume de persoana a III-a: *elevul citește = el citește*; *cartea elevului = cartea lui*; *îi dau elevului = îi dau lui*; *văd elevul = îl văd*. Aceste forme nominale sunt nonvocative și sunt la cazurile: *nominativ, acuzativ, genitiv sau dativ*;

c) formele nominale nu sunt substituibile cu un pronume, în schimb pot fi înlocuite cu un adverb. În acest caz se vorbește despre un *caz general* (S. Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p.144) care nu este “nici nominativ, nici acuzativ, ci mai degrabă un *non-casus*, exprimând numai ideea nominală, întocmai precum infinitivul este un *non-tempus*, exprimând numai ideea verbală”. Paula Diaconescu (*Structură și evoluție*, p.198) încadrează formele nominale care nu participă la opoziția dintre cazuri și care sunt reprezentate în mod obișnuit prin așa-numitul *acuzativ fără prepoziție*, cu funcție sintactică de circumstanțial, în *formele nominale neutre* (*Vorbește ore întregi*, *Merge cale lungă* etc.).

Definit sub aspect semantic și sub aspect formal, **cazul** este categoria gramaticală specifică numelui și pronumelui prin care se exprimă relațiile sintactice angajate în limitele unei propoziții, modificările formale ale cuvintelor încadrate la clasele amintite și funcțiile lor sintactice.

În evoluția de la latină la română opozițiile cazuale la nivelul expresiei aproape s-au anulat, astfel încât nu mai putem vorbi astăzi, așa cum se întâmpla în latină, de distingerea cazurilor exclusiv prin desinențe.

Masculinele și neutrele nearticulate au o singură formă pentru singular și una pentru plural, mai puțin vocativul singular al substantivelor caracterizate prin trăsătura de sens +uman: *băiat*; *băieți*; *băiete!*/*băiatule!*

Femininele, cu excepția celor care fac pluralul în **-uri**⁴³, au la singular două forme cazuale, una pentru N.Ac., alta pentru G.D. singular, iar forma de plural este la toate cazurile omonimă cu forma de G.D. singular: *casă*, *case*. Situația este diferită numai la vocativ, care este omonim cu nominativul nearticulat, delimitat intonațional (*Fete frumoase, fiți și harnice!*), sau cu forma de G.D. articulat, deosebit, de asemenea, intonațional (*Fetelor, fiți harnice!*).

Rezultă din cele spuse mai sus că, de cele mai multe ori, identificarea cazurilor nu este posibilă cu ajutorul desinențelor. În planul conținutului (arătând cine face acțiunea, cine suferă acțiunea, cui i se atribuie o însușire etc.) trebuie avută în vedere *funcția sintactică* îndeplinită de substantiv, care permite identificarea cazului. Desinențele indică forma cazuală pentru două sau trei cazuri, nicidecum pentru un anumit caz. Prin urmare, această marcă formală, *desinența*, trebuie coroborată cu mărci suplimentare pentru a recunoaște un anumit caz.

Mărcile pe care le luăm în considerație în acest sens sunt: *alternanțele fonetice*, mijloc redundant pe lângă desinență; *articolul* ale cărui forme cazuale vin în sprijinul identificării unei forme din flexiunea substantivului; *prepozițiile-morfem*, care fixează identitatea unui anumit caz în raport cu altul, în planul expresiei; *prepozițiile și locuțiunile prepoziționale*, care impun substantivului un anumit caz; *accentul în context* și *intonația* – mărci suprasegmentale ale cazului vocativ; *topica*.

Nici unul dintre mijloacele amintite luat izolat nu se constituie în marcă suficientă a categoriei gramaticale a cazului.

Ținând seama de poziția acestor mărci față de radicalul substantivului, le putem împărți în *mijloace sintetice* (*desinențele* și *articolele enclitice*) și *mijloace analitice* (*articolele proclitice* și *prepozițiile*), iar paradigma substantivului românesc realizează o *flexiune mixtă*, combinând *sinteticul* cu *analiticul*.

⁴³ Acestea au o formă la N.Ac., alta la G.D., diferită de plural: *treabă/trebi/trebur*; *vreme/vremi/vremuri* etc.

Desinențele sunt considerate mărci distinctive ale cazurilor, dar la nivelul substantivului românesc disting numai trei forme cazuale. Dacă avem în vedere fiecare membru al clasei încadrat într-o subclasă în funcție de gen, atunci lucrurile nu se mai prezintă astfel.

Clasa *substantivelor masculine* are la singular o formă pentru N.Ac.G.D. – *băiat* și alta pentru vocativ: *băiete!* sau *băiatule!* La plural, omonimia N.Ac.G.D.V. se realizează aproape în toate situațiile. Vocativul este omonim cu nominativul nearticulat, delimitat intonațional – *Băieți, fiți harnici!*, sau cu forma de G.D. articulat, marcată tot suprasegmental – *Băieților frumoși, fiți și harnici!*

Femininele cunosc o formă pentru N.Ac. singular – *fată* și una pentru G.D. singular – *fete*, aceasta din urmă fiind omonimă cu formele de N.A.G.D. plural. Vocativul singular are în limbajul familiar desinența specifică *-o*: *fato!*, în timp ce la plural prezintă omonimie cu forma celorlalte cazuri la plural sau cu G.D. plural articulat cu articolul hotărât: *fete!* (mai rar) – ca în exemplul: *Fete frumoase, fiți și harnice!* –, *fetelor!*, în ambele cazuri intervenind însă marca suprasegmentală. La substantivele pe care le-am inclus în tipul IV de flexiune (*vreme/vremi/vremuri; treabă/trebi/treburile*) identificăm trei forme cazuale, una pentru N.Ac. singular, alta pentru G.D. singular și alta pentru toate cazurile la plural.

Substantivele neutre au o formă pentru toate cazurile la singular și alta pentru toate cazurile la plural. Precizăm că neutrele sunt incompatibile cu cazul vocativ.

Din cele spuse mai sus rezultă că singurul caz care prezintă o desinență specifică este vocativul. Masculinele au, la singular, desinențele *-e* sau *-ule*, care se atașează la desinența de număr: *băiet+ø+e!*; *băiat+ø+-ule!* Segmentarea în cea de a doua formă pune în evidență o structură aparte datorită faptului că desinența specifică vocativului se adaugă la forma articulată a substantivului, dar, de regulă, *-ule* este considerat morfem unitar.

Femininele prezintă, în limbaj familiar, desinența *-o*, care realizează un cumul de funcții, marcând și numărul și genul.

La plural, vocativul este omonim cu nominativul nearticulat sau cu forma de G.D. articulată cu articolul hotărât enclitic, deosebindu-se prin intonație specifică.

Desinențele specifice vocativului singular masculin: *-e* și *-ule* apar la unele substantive în variație liberă (*băiete!* – *băiatule!*), în timp ce la alte substantive sunt în variație complementară:

a) *-e* apare:

- la substantive proprii de tipul: *Ioane! Dane! Adriane!* etc.;

- la substantive comune și proprii cu desinența de gen și număr *-e*, realizându-se omonimia vocativului cu celelalte cazuri: *frate! părinte! Petre!* (încadrabil și în prima categorie dacă avem în vedere forma *Petru* la N.Ac.G.D.), *Gheorghe! Vasile! George!* etc.

b) *-ule* apare:

- la substantive proprii terminate în *-u*: *Radule! Gelule!* etc.;

- la substantive comune terminate în diftong: *eroule! zmeule! puiule!* etc.;

- la substantive provenite din adjective: *nemernicule! prostule! deșteptule!* etc.;

- la substantive cu întrebuintare peiorativă de tipul: *animalule! dobitocule! măgarule!* etc.;

- la substantive de tipul: *bunicule! uncheșule!* etc.;

- la substantive etnonime: *francezule! bulgarule! rusule!* dar *românule!* și *române!*;

- la substantive derivate cu sufixul *-tor* sau obținute cu ajutorul altor mijloace derivate, în cazul în care forma de vocativ în *-e* ar conduce la omonimia cu femininul plural: *învățătorule! muncitorule! artistule! zburătorule!* etc. Dacă omonimia este exclusă, atunci substantivele formate în acest fel sau împrumutate acceptă *-e* sau *-ule* în

variație liberă: *profesore! – profesorule!; directore! – directorule!*

Între cele două desinențe de vocativ se realizează o diferențiere stilistică; se consideră astfel că desinența *-e* este neutră sub aspect stilistic, în vreme ce *-ule* exprimă și atitudinea vorbitorului față de interlocutor. Valențele expresive pe care le dezvoltă sunt depreciative (ironie, ură, mânie, revoltă, desconsiderare, admonestare) sau afective (exprimând intimitatea, duioșia, afecțiunea, dragostea, respectul, admirația).

În limba literară actuală tendința este de înlocuire a formelor specifice de vocativ cu forma de N.Ac., la care se adaugă mărci de natură suprasegmentală (accentul în context și intonația).

Desfășurarea opozițiilor cazuale la nivel desinențial

	<i>Masculin</i>	
<i>Singular</i>		<i>Plural</i>
1. N.Ac.G.D. -ø copil, ateu -e frate -ă , papă, lungilă -a Toma		-i ([j]) copii, atei -i ([ⁱ]) frați, papi
2. V. -e copile! frate! -ule copilule! ateule! -ă papă! lungilă! -a Toma! -o Tomo!		-i ([j]) copii! atei! -i ([ⁱ]) frați! papi! -lor copiilor! ateilor! fraților! papilor!

	<i>Feminin</i>	
<i>Singular</i>		<i>Plural</i>
1. N.Ac. -ă copilă -ø stea -ă făptură -a Maria	1. N.Ac.G.D. -e copile/ -e femeie/ -ø femei -le stele -i ([ⁱ]) făpturi	
2. G.D. -e copile -ø femei -le stele -i ([ⁱ]) făpturi, ([j]) Marii		
3. V. -ø copilo! -e femeie! Marie! -ø stea! -ă făptură! copilă! -a Maria! -o Mario! făpturo! (persoană umană sau personificare la toate substantivele care nu se caracterizează prin trăsătura de sens +uman)	2. V. -e copile! -ø femei! -le stele! -i ([ⁱ]) făpturi! -lor copilelor! femeilor! stelelor! făpturilor!	

Paradigma cazuală se realizează în alt mod la femininele încadrate în **tipul IV** de flexiune:

<i>Singular</i>	<i>Plural</i>
1. N.Ac. -e vreme	1. N.Ac.G.D. -uri vremuri
2. G.D. -i ([ⁱ]) vremi	2. V. -uri vremuri!

3. V. **-e vreme!** (personificare)

-lor vremurilor!

În clasa neutrelor, opoziția de caz se suprapune peste opoziția de număr.

<i>Neutru</i>	
<i>Singular</i>	<i>Plural</i>
N.Ac.G.D. -u <i>registru</i>	N.Ac.G.D. -e <i>registre</i>
-u ([w]) <i>ghișeu</i>	-e <i>ghișee</i>
-u <i>lucru</i>	-uri <i>lucruri</i>
-u ([w]) <i>tablou</i>	-uri <i>tablouri</i>
-u <i>studiu</i>	-i <i>studii</i>
-e <i>nume</i>	-e <i>nume</i>
-o <i>grai</i>	-uri <i>graiuri</i>
<i>unghi</i>	<i>unghiuri</i>
<i>studio</i>	<i>studiouri</i>
<i>taxi</i>	<i>taxiuri</i>
<i>corn</i>	<i>cornuri</i>
-o <i>corn</i>	-e <i>coarne</i>
<i>război</i>	<i>războaie</i>
<i>bici</i>	<i>bice</i>
-o <i>seminar</i>	-i <i>seminarii</i>

Articolul se constituie în morfem al categoriei gramaticale a cazului, ajutând la rezolvarea unora dintre omonimiile cazuale prezente în flexiunea substantivului la nivelul desinențelor.

La *clasa masculinelor*, articolul reduce omonimia N.Ac.G.D. la două: N.Ac. și G.D. pentru ambele numere; vocativul numai la plural poate fi omonim cu forma de G.D. cu articol enclitic:

Singular: N.Ac. **un** *elev*; *elevul*
G.D. **unui** *elev*; *elevului*
Plural: N.Ac. **niște** *elevi*; *elevii*
G.D. **unor** *elevi*; *elevilor*

În cadrul genului personal articolul hotărât *lui* este folosit la G.D. în procliză: *lui Ion*. Aceeași situație se întâlnește la femininele nume de persoană, neadaptate limbii române: *lui Mimi*, *lui Carmen* etc. În limbajul familiar folosirea articolului hotărât *lui* în procliză s-a extins, astfel că apar formulări ca: *lui mama*, *lui Ioana* etc., nerecomandate de limba literară, fiind abateri de la normă.

În *clasa femininelor*, articolul accentuează la singular distincția dintre cazuri, realizată și la nivel desinențial, în vreme ce la plural deosebirea este marcată numai prin articol:

Singular: N.Ac. **o** *elevă*; *eleva*
G.D. **unei** *eleva*; *eleva*
Plural: N.Ac. **niște** *eleva*; *eleva*
G.D. **unor** *eleva*; *eleva*

Spre deosebire de situația prezentă în cazul exprimării sensului cazual la nivel desinențial, unde apare omonimia formei de G.D. singular cu N.Ac.G.D. plural, marcarea categoriei gramaticale a cazului și prin articol anulează această omonimie, deoarece la G.D. (*fetei/unei fete*) forma e diferită de N.Ac. plural (*fetele/niște fete*) și de G.D. plural (*fetelor/unor fete*).

Rol de morfem al cazului genitiv are, în flexiunea substantivului, **articolul posesiv-genitiv**, la care genul și numărul sunt în acord cu regentul substantivului în genitiv.

Prepozițiile. În interiorul clasei prepozițiilor trebuie să operăm o clasificare. O primă categorie o reprezintă **prepozițiile-morfem**⁴⁴, al căror rol e de a fixa identitatea cazurilor în planul expresiei (vezi D. Irimia, *GLR*, p.72).

Cea de a doua categorie este reprezentată de **prepozițiile și locuțiunile prepoziționale** care, **prin specificul recțiunii** (al regimului cazual), fixează indirect identitatea unor cazuri (vezi *Ibidem*).

a) Sunt **prepoziții-morfem** în limba literară:

- **pe** – marcă a cazului *acuzativ* în interiorul genului personal, precedând: substantive proprii cu funcție de complement direct și trăsătura de sens +*uman*, +*mitologic*: *pe Eminescu*, *pe Zeus*; numele proprii ale animalelor: *pe Codiță*; substantive comune având trăsătura de sens +*uman*: *pe mama*, *pe tata* etc. Toate acestea îndeplinesc în propoziție funcția de *complement direct*.

- **a** – marcă a cazului *genitiv* în structuri ce cuprind numerale, adjective cantitative sau pronume nehotărâte: *mamă a doi copii*, *mamă a mulți copii*, *mândrie a unora dintre oameni*.

În limbaj familiar și în limbaj poetic se mai regăsesc două **prepoziții-morfem**:

- **de** – marcă a cazului *genitiv*, în structuri de tip arhaic sau în limbaj poetic: *la mijloc de codru des...*; *...din negură de vreme...* etc.;

- **la** – marcă a cazului *dativ*. Se întâlnește în limbaj familiar și în structuri nominale arhaice: *casa la un om*, *dau la copii* etc.

b) În funcție de **regimul cazual al prepozițiilor și al locuțiunilor prepoziționale**, se disting:

- *nominativul de acuzativ*: nominativul nu este niciodată însoțit de prepoziții, în vreme ce un substantiv precedat de oricare dintre prepozițiile: *spre*, *cu*, *de la*, *înspre*, *pe lângă*, *în loc de*, *afară de*, *față cu* etc. sau: *a*, *de*, *la*, mai puțin situațiile discutate anterior, stă în cazul *acuzativ*;

- *genitivul de dativ*: orice substantiv precedat de prepoziții ca: *asupra*, *contra*, *deasupra*, *împotriva*, *înaintea* etc. sau de locuțiuni prepoziționale ca: *în fața*, *în spatele*, *din cauza*, *din pricina* etc. stă în cazul *genitiv*, în timp ce orice substantiv precedat de prepozițiile: *datorită*, *mulțumită*, *contrar*, *conform*, *grație*, *potrivit*, *asemenea*, *aidoma* etc. stă în cazul *dativ*.

Elementele suprasegmentale: accentul în context și intonația. **Accentul în context** nu este obligatoriu în cazul unor forme substantive nonvocate, dar este obligatoriu dacă substantivul stă în cazul *vocativ*. **Intonația** este o marcă exclusiv pentru cazul *vocativ*. Dacă *vocativul* prezintă desinențe specifice, atunci intonația se constituie în marcă suplimentară, redundantă. Dacă *vocativul* prezintă omonimie cu *nominativul* singular sau plural nearticulat ori cu formele de *genitiv-dativ* plural articulate enclitic, atunci intonația este marca principală a cazului *vocativ*.

Topica se constituie în marcă de natură sintactică a categoriei cazului: ajută la distingerea *vocativului* de *nominativ*, datorită topicii libere a *vocativului* în comparație cu topica obiectivă fixă a *nominativului* și, la plural, a *vocativului* de formele cazuale de *genitiv-dativ*, din aceleași considerente. Dacă *vocativul* prezintă desinențe specifice, atunci topica este o marcă redundantă, pe lângă desinențe, **accent în context** și **intonație**; în cazul omonimiei cu *nominativul* nearticulat ori cu formele de *genitiv-dativ* articulate enclitic, rolul topicii devine mai important; ea trebuie coroborată însă cu **accentul în context** și cu **intonația** pentru a rezolva omonimia *vocativului* cu formele cazuale amintite.

Recunoașterea cazurilor în limba română se face și cu ajutorul **funcției îndeplinite** de substantiv în propoziție. Se produce, în acest caz, o intervertire a rolurilor. De regulă o

⁴⁴ Prepozițiile-morfem au devenit simple instrumente gramaticale, așa cum se întâmplă cu *a*, *de*, *la* și atunci când intră în structura infinitivului (*a cânta*) sau în formele de supin (*de, la cântat*).

anumită formă flexionară permite o anumită funcție sintactică, dar, în cazul substantivului, ca urmare a simplificării flexiunii cazuale în evoluția de la latină la română, “nu se mai poate vorbi de forme cazuale specializate pe funcții sintactice, ci, din contră, funcțiile sintactice au ajuns să permită identificarea cazurilor.” (C. Dimitriu, *GEM*, p.65). Pe de o parte, un anumit caz nu îndeplinește numai o singură funcție sintactică. Pe de altă parte, dacă avem în vedere numai funcția de subiect, vom constata că aceasta poate fi îndeplinită și de substantive care stau în alt caz decât nominativul. Este adevărat că în astfel de situații se analizează structurile de suprafață, așa cum se regăsesc ele la nivelul vorbirii, și se neglijează sau sunt trecute în plan secundar structurile de profunzime, reperabile la nivelul limbii.

§34. În cazul **nominativ**, substantivului îi este specifică relația de interdependență, situație în care îndeplinește funcțiile sintactice de **subiect** (*Copilul citește*) și de **nume predicativ** (*Ionel este copil*). Nominativul se mai numește și *cazul autorului*, substantivul denumindu-l, de regulă, pe autorul acțiunii.

În cadrul relației apozitive, substantivul în nominativ îndeplinește funcția de **apozitie**, în acest caz numele în nominativ intrând în relație cu un nominativ sau cu alt caz decât nominativul. Avem în vedere faptul că în limba română actuală aproape s-a generalizat exprimarea apozitiei prin nominativ, indiferent de cazul termenului cu care intră în relație apozitivă (**apozitia neacordată**). Această relație sintactică presupune un raport de **echivalență gramaticală** (vezi D. Irimia, *GLR*, p.510), ca urmare a posibilității reale de a comuta, pe rând, cu $\emptyset$ fiecare termen al apozitiei sau de a trece, în plan sintagmatic, unul în locul celuilalt: *Ion, prietenul meu, este frumos* > *Ion este frumos*; *Prietenul meu este frumos* sau *Prietenul meu Ion este frumos*.

Diferită de apozitie este funcția sintactică numită de D. Irimia (*GLR*, p.65) **atribut de identificare**, în cadrul unei relații de dependență: *Fluviul Dunărea se varsă în Marea Neagră, Prietenul Ion este frumos*. În acest caz este exclusă posibilitatea de a trece, în plan sintagmatic, un termen în locul celuilalt, nefiind reperabile enunțuri de tipul: *Dunărea fluviul se varsă în Marea Neagră* sau *Ion prietenul este frumos*.

În relație de dependență, dar față de doi regenți simultan, un nume (sau un pronume) cu funcție de subiect și un verb cu funcție de predicat, substantivul în nominativ îndeplinește o funcție sintactică pe care autorii lucrărilor de specialitate o numesc diferit: **element predicativ suplimentar** (*GA*, I, p.75), **atribut circumstanțial**, dar în cazul acuzativ, (C. Dimitriu, *GEM*, p.68;), **complement predicativ** (D. Irimia, *GLR*, p.65)⁴⁵. Într-un enunț ca: *Ion ne-a venit director*, substantivul *director* are dublă subordonare: față de *Ion* și față de *a venit*, fiind, prin urmare, o complinire a unui substantiv – deci **atribut** – și o complinire a unui verb – deci **circumstanțial**. Așa se justifică denumirea propusă de C. Dimitriu. Fiind un indice suplimentar al nucleului predicțional⁴⁶, funcția îndeplinită de substantivul *director* se poate numi **element predicativ suplimentar**, după cum D. Irimia folosește denumirea **complement predicativ** pentru a sublinia faptul că această funcție se menține în sfera mai largă a **complimirilor verbului**, echivalentă în plan semantic cu un circumstanțial (de mod) sau cu o variantă contrasă a unui complement direct realizat propozițional (vezi *GLR*, p.526, nota 17).

În ce ne privește, considerăm mai potrivite primele două denumiri, acestea definind mai bine dubla dependență a substantivului care îndeplinește această funcție.

⁴⁵ D. Irimia – *GLR*, p.77 – vorbește și despre funcția de **atribut circumstanțial** în exemplul: *Ion, țăran, la origine, e drept, înțelegea, totuși, mai mult decât alții*, autorul făcând însă distincție între această funcție și cea de **complement predicativ**. Pentru alte denumiri date **elementului predicativ suplimentar** în literatura de specialitate vezi C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, 1982, p.353 ș.u.

⁴⁶ Prin **nucleu predicțional** înțelegem o structură alcătuită din predicat și subiect și care se constituie în condiție *sine qua non* de existență a unui enunț organizat sub forma unei propoziții bimembre.

§35. Acuzativul are ca funcție de bază pe aceea de **complement direct**. Această funcție este impusă de verbele tranzitive, adică de acele verbe care presupun deopotrivă un nominativ – *punctul de pornire* al acțiunii – și un acuzativ – *punctul de sosire* al acesteia, nominativul fiind cazul activității, în vreme ce acuzativul este cazul pasivității: *Elevul citește o carte*. Raportul se poate schimba, din punct de vedere logic, atunci când, prin trecerea la diateza pasivă, nominativul devine cazul pasivității, acuzativul fiind cazul activității: *Cartea este citită de elev*, situație în care substantivul în acuzativ este, din punct de vedere logic, subiect, iar în plan sintactic îndeplinește funcția de **complement de agent**.

În funcție de verbul regent al substantivului în acuzativ (acuzativul fiind un caz al subordonării sau al dependenței cu regim verbal, mai rar cu regim nominal) sau de regimul unor prepoziții și de tipul de relație pe care-l mijlocesc, substantivul în acuzativ poate îndeplini și alte funcții sintactice:

- **complement indirect**: *Învățăm despre cazurile substantivului*;
- **circumstanțiale de timp și de loc**; în acest caz substantivul poate fi precedat de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale specifice, dar poate fi neprecedat de prepoziție, situație în care este însoțit, de regulă, de determinări cantitative (numerale, adjective cantitative sau substantive precedate de prepoziția *de*)⁴⁷: *Citește ore întregi*, *Merge cale lungă* sau *Merge cale de kilometri*. Este așa-numitul *caz general* sau *non-casus* (S. Pușcariu) sau *caz neutru* (P. Diaconescu). În astfel de contexte nu este posibilă substituirea substantivului cu un pronume, în schimb este substituibil cu un adverb.
- **nume predicativ**: *Casa este de cărămidă* (în structura de profunzime, *Casa este casă de cărămidă*, cunoscut fiind faptul că verbul copulativ se combină cu două nominative, unul la stânga – subiect, celălalt la dreapta – nume predicativ).
- **element predicativ suplimentar**: *A luat-o de nevastă*;
- **atribut substantival prepozițional**: *Podul de piatră s-a dărâmat...*;
- **alte circumstanțiale**: *Caietul este pe masă (de loc)*; *Vorbește ca o moară hodorogită (de mod comparativ)*; *Vine înainte de sfârșitul filmului (de timp)*; *Vine pentru învățat (de scop)*; *Moare de ciudă (de cauză)*; *Cu tot frigul, tot a plecat de acasă (concesiv)*; *În afară de mama n-a mai venit nimeni (de excepție)*; *În loc de cărți a cumpărat flori (opozitional)*; *Scrie cu stiloul (instrumental)* etc.;
- **subiect** – atunci când, cerut de prepoziția *dintre*, acuzativul dezvoltă un sens partitiv: *Dintre studenți au mai plecat*. Structura de profunzime este în mod clar *Unii dintre studenți au plecat*. Despre aceeași funcție sintactică se vorbește și în enunțuri de tipul: *Au venit la oameni!*, în care *la* dezvoltă sensul unui adjectiv cantitativ: “mulți”, ceea ce înseamnă că substantivul este de fapt în nominativ.

§36. Genitivul este tot un caz al subordonării, exprimând raporturi dintre obiecte. Are ca regent un substantiv și, prin urmare, are regim substantival. Atunci când este cerut de prepoziții cu regim de genitiv, substantivul în cazul genitiv are regent verbal, dar poate avea și regent nominal.

Cazul genitiv dezvoltă mai multe valori semantice. Sensul general al genitivului este cel de *apartenență*, dar acest sens se concretizează într-un fascicul de sensuri și de nuanțe (vezi D. Irimia, *GLR*, p.66), situație în care substantivul în genitiv îndeplinește funcția sintactică de **atribut substantival genitival**.

Și în relația de interdependență, în structura predicatului nominal, substantivul în cazul genitiv, cu funcția sintactică de **nume predicativ**, exprimă tot sensul de apartenență: *Cartea este a elevului* (cu precizarea că este vorba tot despre o structură de suprafață, ca și la numele predicativ în acuzativ).

⁴⁷ Uneori, determinantul substantivului poate fi neexprimat: *A așteptat ani* sau *A așteptat ani și ani*.

Când substantivul în genitiv este cerut de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale, fasciculul de funcții sintactice se lărgeste considerabil. Aceasta decurge din schimbarea tipului de regent, care poate fi nominal sau verbal.

- **atribut** (regent substantiv): *Cartea **elevului** este nouă; Cearta **din pricina colegului** nou a fost aprigă;*

- **element predicativ suplimentar** (dublă determinare): *Îl (o) știu **al (a) dracului**;*

- **complement indirect** (regent verbal): *Luptă **contra nedreptății**;*

- **circumstanțiale** (regent verbal): *Avionul zboară **deasupra orașului (de loc)**; Înaintea profesorului ai intrat tu **(de timp)**; Înnoată **contra curentului (de mod)**; A întârziat **din pricina ploii (de cauză)**; A venit **în vederea examenului (de scop)**; În afara mamei au venit toți **(de excepție)**; În afara mamei au venit și alții **(cumulativ)**; În pofida vremii nefavorabile, tot au venit **(concesiv)**; În locul mamei, eu nu-ți permiteam asta **(condițional)** etc.;*

- o structură de tipul *ai casei* (substantiv sintagmatic invariabil după D. Irimia, GLR, p.64) îndeplinește funcție sintactică de **subiect** într-un enunț ca: *Ai casei au venit* ⁴⁸, dar poate fi și: **complement direct**: *I-am văzut pe ai casei*, **atribut**: *Discuția cu ai casei a fost constructivă* etc.

§37. Dativul este de asemenea un caz al subordonării și exprimă raporturi dintre obiecte și acțiuni. Aceasta înseamnă că are regim verbal prin excelență. Poate avea ca regent și un adjectiv, o interjecție și, mai rar, chiar un substantiv. Dativul este cazul destinatarului unei acțiuni sau al celui care beneficiază de o însușire. De regulă, destinatarul unei acțiuni sau beneficiarul unei însușiri este o persoană, ceea ce face ca dativul să fie numit și *caz personal* sau *caz al persoanelor*.

Funcțiile substantivului în dativ:

- **complement indirect** – funcția de bază – în situațiile precizate mai sus: *Copilului i-am dat o carte;*

- **complement indirect**, dar din punct de vedere logic subiect – **dativ subiectiv**: *Copilului i-a venit în minte o idee* (cu verbe, expresii sau locuțiuni verbale impersonale sau folosite impersonal);

- **complement indirect (dativul comparației)** – intră ca al doilea termen într-o comparație, după adjectivele *superior, inferior* + *D.*: *Ion este superior lui Gheorghe;*

- **circumstanțial de loc (dativ locativ)**: *Stai locului!; Se duce dracului; Se așterne drumului* (în aceste situații, substantivul nu mai denumesc o persoană, nu mai este substituibil cu un pronume, ceea ce înseamnă că aici ar putea fi vorba tot despre un *caz neutru* sau un *caz general*);

- **atribut (dativ adnominal)** – exprimă tot *destinația*, dar are ca regent un substantiv nearticulat enclitic sau articulat cu articol nehotărât (de regulă denumind grade de rudenie sau atribuții sociale): *nepot Mariei; domn Țării Românești* etc. Este, în general, arhaic, astăzi fiind preferate structurile cu cazul genitiv: *nepotul Mariei; domnul Țării Românești* etc.;

- **atribut** într-o structură particulară a dativului adnominal, specifică stilului publicistic sau gazetăresc: *acordarea de premii învingătorilor*, unde dativul exprimă tot *destinația* și determină un substantiv provenit dintr-un infinitiv lung;

- **complement indirect** într-o structură ca *Onoare campionilor!*, în care substantivul în dativ determină tot un substantiv, dar aceasta pentru că verbul pe care ar trebui să-l determine este în elipsă, sau într-o structură ca: *Bravo copiilor!*, în care substantivul determină, din același motiv, o interjecție. Suntem din nou în fața unor structuri de suprafață, preferate, cum am subliniat deja, în vorbire.

⁴⁸ Vezi, în acest sens, prezentarea critică a punctelor de vedere cu privire la problema în discuție făcută de C. Dimitriu în *TG*, I, p.172 ș.u.

Când substantivul în cazul dativ este precedat de una dintre prepozițiile specifice acestui caz (*datorită, mulțumită, grație, conform, contrar, potrivit, asemeni/ asemenea, aidoma*), atunci fasciculul de funcții sintactice se lărgeste:

- **circumstanțial concesiv:** *Contrar așteptărilor, a venit totuși azi;*
- **circumstanțial instrumental:** *A reușit grație muncii perseverente*⁴⁹;
- **circumstanțial de mod comparativ:** *Vorbește asemenea unui orator;*
- **atribut:** *Reușita grație muncii perseverente vorbește despre caracterul omului;*
- **nume predicativ:** *Copilul este aidoma părinților.*

§38. Față de celelalte cazuri, **vocativul** are un statut aparte. Este un caz prin excelență personal pentru că nu apare decât la substantivele care denumesc persoane, deci caracterizate prin trăsătura de sens +*uman*, sau la cele care denumesc ființe ori obiecte personificate. Este singurul caz caracterizat prin nonsubordonare; substantivul în vocativ este independent și nu intră în relație cu constituenții enunțului. Ținând cont că vocativului îi este specifică relația de nonsubordonare, considerăm că nu îndeplinește funcții sintactice în propoziție⁵⁰.

Prin întrebuințarea vocativului, emițătorul dezvoltă funcția conativă a limbii, el încercând să-l atragă în comunicare pe receptor, dar are și posibilitatea să exprime o gamă foarte largă de sentimente (vezi §33). Aceasta face ca valorile expresive ale vocativului să fie exploatate de vorbitori.

În varianta regională moldovenească se dezvoltă niște forme de vocativ *sui generis*: *mamăi! mămucați! tatăi! tătucăi! fatăi!* etc. (vezi Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.54). Acestea sunt rezultatul aglutinării unui vocativ cu o interjecție (*Mamă hăi!*), fapt care vorbește și despre o oarecare înrudire semantică a vocativului cu interjecția (sugerează stări fizice și stări psihice – emoționale sau volitive).

Determinarea⁵¹

§39. Ca orice categorie gramaticală, determinarea presupune o organizare biplană: *conținut*⁵² și *formă*. În planul conținutului, determinarea este “interpretarea lingvistică a

⁴⁹ Într-un enunț de tipul: **Datorită greșelilor** anterioare *n-a fost luat în serios*, este improprie folosirea prepoziției *datorită*. În mod firesc, aici trebuie întrebuințată locuțiunea prepozițională *din cauza* + G. pentru a exprima sens cauzal. Prin urmare, considerăm că nu poate fi vorba în exemplul de mai sus de realizarea funcției de **circumstanțial de cauză** în cazul dativ.

⁵⁰ În literatura de specialitate se atribuie totuși substantivului în vocativ funcție de *subiect* sau de *apozitie* pe lângă pronumele de persoana a II-a, exprimat sau neexprimat (P. Diaconescu, *Structură și evoluție*, p.263): *Ce faci, soro, ești nebună?*; *Mai auzii-ai dumneata, cumnată*,... D. Irimia consideră că vocativul, prin intermediul relației de incidentă în care intră, dezvoltă și alte funcții sintactice, corespunzătoare funcției pronumelui personal de persoana a II-a:

- *complement indirect:* *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*,...;
- *complement direct:* *Te crede moșul, nepoate*,...;
- *complement sociativ:* *Ia-mă cu tine, Maria*,...;
- *atribut:* *Asfel îți e cântarea, bătrâne Heliade*,... etc. (GLR, 1997, p.69).

⁵¹ Această categorie gramaticală este contestată argumentat de C. Dimitriu în *TG I*, p.154 ș.u. Argumentele aduse în discuție de autorul *Tratatului* vizează atât conținutul cât și forma *determinării*. Aspectele semnalate de specialistul ieșean sunt reale, dar probleme similare se întâlnesc și la alte categorii gramaticale din flexiunea substantivului, îndeosebi la gen și la număr, iar existența acestora nu este contestată în *Tratat*.

⁵² Cei care acceptă această categorie gramaticală în flexiunea substantivului (vezi în acest sens: Valeria Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română*, în *ELS*, p.227; I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p.167; I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.345 și 355; D. Irimia, *GLR*, p.54) consideră, în general, că sub aspectul conținutului categoria gramaticală a determinării exprimă gradul cunoașterii de către vorbitor a unui obiect denumit de un substantiv, posibilitatea pe care o are vorbitorul de a individualiza un obiect în raport cu celelalte obiecte din aceeași clasă.

raportului dintre subiectul vorbitor și «obiectul» denumit de substantiv, din perspectiva cunoașterii în interiorul relației clasă-constituenți.” (D. Irimia, *GLR*, p.54).

În planul formei, opoziția *nedeterminare/determinare minimă (nedefinită)/determinare maximă (definită)* se exprimă prin morfeme specifice: $\emptyset$ – pentru nedeterminare; *articolul nehotărât* – pentru determinare minimă; *articolul hotărât* – pentru determinare maximă. Sistemul de opoziții în care se organizează valorile categoriei gramaticale a determinării sunt: *nedeterminat/determinare maximă; nedeterminat/determinare minimă; determinare minimă/determinare maximă*.

În literatura de specialitate (vezi Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.55-56) se mai vorbește despre opoziția dintre *determinarea concretă* – atunci când substantivul este însoțit de adjective calificative sau pronominale care presupun un *sens lexical* – și *determinarea abstractă*, când substantivul este însoțit de articole (*hotărât* sau *nehotărât*), care aduc în relație numai un *sens gramatical de grad de individualizare*. Acest mod de a privi lucrurile conduce la amestecarea determinării realizate în *plan sintactic* (prin relația sintactică de determinare – substantivul regent este determinat de un atribut) cu determinarea realizată în *plan categorial-morfologic* (în interiorul paradigmei determinării realizate prin articol).

În ce ne privește, vom accepta că substantivul românesc cunoaște categoria gramaticală a determinării, dar nu vom desființa clasa articolului⁵³, clasă din care se selectează morfemele acestei categorii gramaticale.

§40. Nedeterminarea sau determinarea $\emptyset$ presupune că obiectul denumit de substantiv rămâne în afara opoziției cunoscut/necunoscut. Acest tip de determinare este marcat prin morfemul $\emptyset$, în opoziție cu morfemele concrete ale determinării minime și ale determinării maxime. Substantivele denumind obiecte aflate în afara acestei opoziții stau în cazurile N., Ac. (singular și plural). Aceasta înseamnă că genitivul și dativul nu sunt compatibile cu nedeterminarea, în vreme ce vocativul rămâne în afara opozițiilor categoriei determinării.

În funcție de modul cum se realizează determinarea $\emptyset$ vorbim despre o *determinare $\emptyset$ obiectivă*, atunci când, într-un enunț, substantivul îndeplinește o anumită funcție sintactică și are conținut semantic descriptiv. O astfel de valoare se exprimă prin substantivul care intră ca nume predicativ în structura predicatului nominal: *Mare lucru-i să fii om!* Despre o *nedeterminare (sau determinare $\emptyset$) subiectivă* se vorbește atunci când subiectul vorbitor manifestă indiferență față de individualitatea obiectului denumit de substantiv. Substantivul denumeste în acest caz un obiect care reprezintă o clasă semantic-lexicală, iar vorbitorul nu este interesat să stabilească individualitatea unui obiect anume din acea clasă. Uneori nedeterminarea poate fi în mod deliberat folosită pentru valențele expresiv-estetice pe care le exprimă. Când Eminescu zice: *Peste vârfuri trece lună...*, folosind substantivul *lună* în formă nearticulată, intenția lui este aceea de a sugera *lumina difuză a lunii, ideea de lună, nedefinitul* și nu astrul concret, a cărui cunoaștere este oricum preexistentă actului comunicării lingvistice, deoarece substantivul denumeste un obiect unic. La fel stau lucrurile în expresia *e lună*, prin care nu se comunică despre existența astrului ca atare, ci a luminii acestuia.

§41. Determinarea, spre deosebire de nedeterminare și ca termen opus acesteia, are, în primul rând, conținut sintactic. Aceasta înseamnă că un substantiv – o dată pus într-o situație

⁵³ Dincolo de argumentele de ordin etimologic (proveniența articolelor din pronume ori din numeralul cardinal latinesc), am păstrat articolul între celelalte clase lexico-gramaticale și pentru că articolul nu este numai morfem al determinării (vezi capitolul al II-lea, §15, §17, §33 și capitolul al III-lea). Dacă nu procedam astfel, trebuia să găsim oricum o modalitate de a grupa laolaltă tot ceea ce, având aspectul articolului, are alt rol decât acela de a marca determinarea ori de a pune eventual la un loc toate acele elemente care, deși sunt la origine părți de vorbire, în anumite împrejurări suferă un proces de desemantizare și se gramaticalizează (verbele auxiliare, pronumele reflexiv din structura diatezei reflexive, adverbele din structura gradelor de comparație, prepozițiile-morfem, conjuncția-morfem *să*).

gramaticală – iese din condiția sa lexicală inițială, aceea de a denumi o clasă de obiecte. Substantivul îndeplinește în enunț o anumită funcție sintactică și numește un obiect particular, individualizat în grad mai mic sau mai mare, fiind obligatoriu însoțit de mărci concrete ale individualizării.

Astfel sunt reperabile în limba română enunțuri de tipul: *A intrat elevul/un elev; Cartea elevului/unui elev este nouă* etc., dar nu sunt reperabile enunțuri ca: **A intrat elev⁵⁴* sau **Cartea elev este nouă*. Excepție fac în acest sens substantivele care îndeplinesc funcția sintactică de element predicativ suplimentar, când substantivul este nedeterminat: *Ion a fost numit director* și este asimilat semantic adjectivului, precum și acele substantive care, îndeplinind funcțiile de subiect ori de complement direct în propoziții negative, dobândesc valoare expresivă în sensul absolutizării negației (a subiectului sau a complementului): *N-are nici casă, nici masă, N-a călcat (nici) picior de om pe acele locuri*. La acestea s-ar putea adăuga structurile cu *a fi* + substantiv nearticulat, în care substantivul este subiect: *Acolo nu-i soare, E secetă mare, De acolo nu-i ieșire*.

Și în alte situații substantivul poate rămâne nedeterminat⁵⁵, cu toate că intră într-un enunț și îndeplinește funcții sintactice: substantive *singularia tantum* în enunțuri ca: *A cumpărat unt (carne etc.)*; substantive folosite la plural și care sugerează sensul de determinare minimă: *Au venit studenți (elevi, copii, oameni etc.)*.

§42. Determinarea minimă (nedefinită, nehotărâtă) presupune un anume grad de individualizare a obiectului prin detașarea lui din clasa de obiecte. Vorbitorul nu-i conferă însă o identitate distinctă, fie pentru că nu-l cunoaște în suficientă măsură, fie pentru că îl consideră asemănător celorlalte obiecte ale clasei din care l-a detașat. Marca determinării minime este *articolul nehotărât*, întotdeauna liber și proclitic, cu flexiune după gen, număr și caz:

<i>Singular</i>		<i>Plural</i>
<i>Masculin/Neutru</i>	<i>Feminin</i>	<i>Masculin/Feminin/Neutru</i>
N.Ac. <i>un</i>	<i>o</i>	<i>niște</i>
G.D. <i>unui</i>	<i>unei</i>	<i>unor</i>

Determinarea minimă se poate constitui, în procesul cunoașterii, în prima treaptă a detașării obiectului de clasa din care face parte: *Am văzut un copil jucându-se. Copilul era al vecinilor mei*.

§43. Determinarea maximă (definită, hotărâtă) presupune grad maxim de individualizare a obiectului. Obiectul denumit de un substantiv care poartă mărcile determinării maxime este detașat de clasa de obiecte căreia îi aparține și este cunoscut de vorbitor, fiind astfel un anume obiect, concret.

Obiectul poate fi cunoscut înainte de realizarea actului comunicării lingvistice sau cunoașterea se realizează în timpul procesului de comunicare. Există substantive care denumesc obiecte a căror cunoaștere este preexistentă actului lingvistic. Intră în această categorie substantivele care denumesc:

- “*obiecte*” unice sau considerate de vorbitori astfel, care constituie ele înseși o clasă: *lună, soare, rai, iad, mamă, tată* etc.;
- “*obiecte*” care nu sunt analizabile în interiorul raportului obiect – clasă. Sunt substantivele *singularia tantum*;
- *părți componente ale corpului omenesc*;
- *clasa de obiecte*: **Om**ul e o minune. În lume-s multe mari minuni, dar minuni mai mari ca **om**ul nu-s.

⁵⁴ Acest enunț este totuși reperabil când substantivul îndeplinește funcția de element predicativ suplimentar.

⁵⁵ Vezi Ion Coteanu, *GB*, p.117-119.

De regulă însă, obiectul denumit de substantiv este cunoscut în timpul procesului de comunicare. Cunoașterea se realizează treptat, substantivul fiind reluat în succesiunea sintactică a textului. Vorbind despre *copii*, pot spune: *Am văzut un copil. Copilul era al vecinilor mei*. Substantivele purtând mărcile determinării maxime denumesc obiecte despre care s-a vorbit în desfășurarea anterioară a textului. De asemenea, se încadrează aici substantivele determinate de unele atribute al căror rol e tocmai acela de a individualiza în grad maxim: *Copilul Mariei este cel mai frumos, Copilul acesta este cel mai frumos*.

Morfemul determinării maxime este articolul hotărât enclitic, dar uneori și proclitic – atunci când substantivul comun (nu și cel propriu!) se înscrie în categoria genului personal –, variabil după gen, număr și caz:

<i>Singular</i>		<i>Plural</i>	
<i>Masculin/Neutru</i>	<i>Feminin</i>	<i>Masculin</i>	<i>Feminin/Neutru</i>
N.A. -l -le -a	-a	-i	-le
G.D. -lui -i	-i	-lor	-lor

Acest morfem urmează desinenței de număr direct sau prin intermediul vocalei de legătură –u– în cazul substantivelor cu desinența $\emptyset$ la singular. În structura substantivelor feminine cu desinența –ă sau –e realizat ca [je] (*poezie, frenezie* etc.) și a masculinelor cu desinența –ă, articolul se suprapune desinenței de număr: *mam-a, poezi-a, tat-a* etc.

Sensul de determinare se realizează în *plan lexical* (în cazul substantivelor proprii care nu au nevoie de morfeme de determinare; unele s-au fixat, prin tradiție, pe poziția determinare maximă: *Maria, Ioana* etc.), în *plan sintactic* (determinarea se realizează prin relația sintactică de determinare – substantivul regent este determinat de un atribut) și în *plan categorial-morfologic* (în interiorul paradigmei determinării realizate prin articol).

Ca și celelalte categorii gramaticale, *determinarea* poate fi marcată redundant. De exemplu, în sintagma nominală *acești copii*, determinarea se realizează numai în plan sintactic prin determinant atribut, în timp ce în topică inversă – *copiii aceștia* – determinarea se realizează redundant, raportul dintre determinarea sintactică și cea morfologică fiind aici de complementaritate (și –I articol hotărât enclitic – marcă morfologică, și determinarea sintactică atributivă – *aceștia*)⁵⁶.

§44. Comparația este o categorie gramaticală amintită rar când este vorba despre substantiv. Aceasta pentru că se concretizează rar în cazul substantivului, putând apărea atunci când substantivul are conținut calificativ (în prim plan trece însușirea pe care o exprimă), situație în care se realizează de fapt o conversiune (substantivul devine adjectiv): *bărbat, copil, poet, savant* etc.: *cel mai bărbat, cel mai copil* etc.

Ca și în cazul sensului de superlativ exprimat prin genitiv, posibilitatea unor substantive de a exprima comparația (sau intensitatea), chiar în mod accidental, dovedește încă o dată că limitele semantice dintre clasele lexico-gramaticale nu pot fi stabilite în mod tranșant și sunt destul de labile, favorizând conversiunea.

Dacă însă această categorie gramaticală se realizează la substantive care apar în structuri de tipul: *mi-e frig – mi-e foarte frig, mi-e mai frig ca ieri, mi-e teamă, mi-e tare teamă* etc., atunci nu mai poate fi vorba despre conversiune, ci vom accepta că substantivele în discuție au grade de comparație.

⁵⁶ Se consideră că determinarea este exprimată redundant și în structuri de tipul: *copilul cel harnic; toamna cea târzie; al toamnei trist glas*. Articolul genitival devine morfem redundant al determinării numai în cazul în care genitivul este antepus termenului regent, exprimând în plus sensurile de “posesie”, “apartenență”, care caracterizează genitivul (cf. D. Irimia, *GLR*, p.58-59).

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (II)

Definiția substantivului

Clasificarea substantivelor:

- după **origine**: *moștenite, împrumutate, create pe terenul limbii române*;
- după **natura obiectelor**: *substantive concrete, substantive abstracte*;
- după **sfera noțiunilor** care stau la baza lor: *comune, proprii*;
- după **structură (alcătuire)**: *simple, compuse, locuțiuni substantivale*

Clasele flexionare de substantive: declinări: *declinarea I, declinarea a II-a, declinarea a III-a; tipuri de flexiune:* *tipul I, tipul al II-lea, tipul al III-lea, tipul al IV-lea;*

Categoriile gramaticale ale substantivului:

- **genul**: *masculin, feminin, neutru; substantive mobile și substantive epicene; genul personal*
- **numărul**: *singular, plural; substantive **singularia tantum**, substantive **pluralia tantum**; substantive colective; substantive cu forme multiple de număr;*
- **cazul**: **N.** (subiect, nume predicativ, apozitie, atribut de identificare, element predicativ suplimentar); **Ac.** (complement direct, complement de agent, complement indirect, nume predicativ, element predicativ suplimentar, atribut substantival prepozițional, diferite circumstanțiale), subiect; **G.** (atribut substantival genitival, nume predicativ, element predicativ suplimentar, complement indirect, diferite circumstanțiale, subiect); **D.** (complement indirect, atribut – dativ adnominal, nume predicativ, circumstanțial de loc – dativ locativ, diferite circumstanțiale); **V.** (caracterizat prin nonsubordonare, nu îndeplinește funcție sintactică)
- **determinarea**: *nedeterminarea sau determinarea $\emptyset$, determinarea minimă, determinarea maximă*

TEST DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (II)

1. Analizați morfologic și sintactic substantivele din textul:

“Când ceasul dezrobirii ți-a sunat,
Și sânge și sudori le-ai înviat.
Ți-ai deșteptat și morții, și cu toții
V-ați dovedit măreți și strănepoții.

Să-ți fac un cântec? Vorbele-mi sunt goale
Și nu au frumusețea din cântecele tale.”

(Tudor Arghezi)

2. Alcătuiți propoziții în care substantivul *nepot* să fie folosit în cazurile și cu funcțiile sintactice precizate:

- nominativ: nume predicativ, apozitie;
- acuzativ: complement direct, complement indirect, circumstanțial de scop, nume predicativ, atribut substantival prepozițional;
- genitiv: atribut substantival genitival, nume predicativ, circumstanțial de cauză;
- dativ: complement indirect (cu/fără prepoziție).

3. Precizați cazul și funcția sintactică îndeplinită de substantivele subliniate:

- Trimiterea lui *în tabără* a fost *un lucru* bun.
- În ciuda *tinereții*, afișa mereu o față obosită.
- Stai *locului*!
- Ioana este nepoată *mamei*.
- Maria este mamă a doi *copii*.

4. Subliniați forma corectă a substantivelor din enunțurile următoare:

- Am văzut un *flutur/fluture* foarte colorat.
- Un *greier/greiere* cântă vesel sub fereastra mea.
- Acest *oaspete/oaspe* de seamă merită toată atenția.
- În câte *ansamble/ansambluri* ai cântat până acum?
- Câte *hotele/hoteluri* s-au privatizat la Mamaia?

5. Stabiliți deosebiriile semantice dintre următoarele forme: *cămine/căminuri*, *ghivece/ghiveciuri*, *plane/planuri*, *resoarte/resorturi*, *rapoarte/raporturi*.

III. ARTICOLUL

Rezumat:

Capitolul al III-lea cuprinde mai întâi o discuție cu privire la statutul *articolului* în gramatica limbii române, fiind apoi analizate clasele tradiționale ale articolului (hotărât, nehotărât, posesiv, demonstrativ) și precizându-se pentru fiecare clasă inventarul formelor precum și rolul acestor forme în asigurarea flexiunii unor cuvinte, în transpoziția lexico-gramaticală și ca formanți în structura unor cuvinte.

§45. În literatura de specialitate, existența acestei clase lexico-gramaticale este controversată. Urmând direcția tradițională, unii specialiști consideră că articolul reprezintă o parte de vorbire de sine stătătoare alături de celelalte nouă (substantiv, adjectiv, pronume, numeral, verb, adverb, prepoziție, conjuncție și interjecție)⁵⁷; alții însă consideră articolul „o categorie lingvistică creată pe baza unei clase lexico-gramaticale abstracte, aceea a pronumelui; sensul său este un *sens gramatical* (s.a.), iar funcția sa, o *funcție gramaticală* (s.a.)” (Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.14) sau chiar numai *morfem gramatical*, comparabil cu desinențele sau cu sufixele gramaticale⁵⁸.

La substantiv (§39) am discutat despre categoria gramaticală a determinării, având ca marcă articolele hotărât și nehotărât (în cazuri rare celelalte două articole), dar aceasta nu vine în contradicție cu considerarea articolului drept clasă lexico-gramaticală de sine stătătoare sau, în orice caz, contradicția e numai aparentă. Așa cum în clasa verbului există verbe care în unele situații dobândesc rol de morfem (verbele auxiliare), în clasa adverbului există adverbe-morfem, în clasa prepozițiilor și a conjuncțiilor există, de asemenea, elemente cu rol de morfem, tot astfel articolul îndeplinește și rolul de marcă a unor categorii gramaticale, îndeosebi la substantiv.

Dacă celelalte părți de vorbire care dobândesc rol de marcă a unor categorii gramaticale sau a unor raporturi sintactice rămân în interiorul claselor lexico-gramaticale pe care le reprezintă (pronume, verb, adverb, prepoziție, conjuncție)⁵⁹ înseamnă că putem vorbi despre o clasă numită *articol*, cuprinzând elementele care, în unele situații, marchează genul, numărul, cazul și determinarea (sau gradul de individualizare a obiectului denumit de substantiv) la substantive sau genul, numărul și cazul la pronumele și numeralele în care intră ca formant (articolul hotărât în cuvintele: *unul, altul, una, alta, unii, alții, unele, altele, primul, prima, primii, primele*)⁶⁰.

⁵⁷ În acest sens, continuând direcția din *GA* (I, p.97 ș.u.), C. Dimitriu (*GEM*, p.71 ș.u. și *TG*, I, p.144 ș.u.) aduce argumente pertinente în sprijinul păstrării clasei articolului între celelalte clase lexico-gramaticale. Existența clasei este recunoscută de asemenea de Ion Coteanu (*GB*, p.105 ș.u.) și de Mioara Avram (*Gramatica*, p.65 ș.u.).

⁵⁸ Așa este văzut articolul în mai multe surse: V. Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română*, în *ELS*, p.225-236; Idem, *Morfologie structurală*, p.67; I. Coteanu (coordonator), *LRC*, I, p.135 (aici capitolele despre părțile de vorbire flexibile sunt semnate de Valeria Guțu Romalo, opțiunea lui I. Coteanu, coordonatorul volumului, fiind cea pe care am prezentat-o în nota 57); I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.355; D. Irimia, *GLR*, p.56-59.

⁵⁹ Pentru a nu proceda discriminatoriu în cazul articolului, ar trebui să încadrăm toate aceste elemente (pronumele reflexiv, verbele auxiliare, adverbele din structura gradelor de comparație, prepozițiile-morfem, conjuncția-morfem *să*) într-o clasă aparte, în care să nu includem însă desinențele și sufixele gramaticale și pentru care să propunem o denumire sugestivă pentru a evidenția faptul că aceste elemente nu sunt simple morfeme gramaticale asemenea desinețelor și sufixelor gramaticale; toate acestea ar putea fi numite *morfeme lexico-gramaticale* (C. Dimitriu – *TG*, I, p.158 – le numește *cuvinte-flectiv*, distingându-le astfel de *flectivele propriu-zise*).

⁶⁰ Ion Coteanu susține în acest sens: „Articolul se comportă în unele împrejurări ca o parte de vorbire propriu-zisă, pe când în altele, ca un sufix, unindu-se cu partea finală a cuvântului. El apare ca parte de vorbire când se utilizează înaintea substantivului, a adjectivului sau a numeralului, dar nu și atunci când

Pentru a defini această clasă lexico-gramaticală trebuie să ținem seama de cele spuse până acum în privința rolului pe care articolele îl au în exprimarea unor sensuri gramaticale precum și de faptul că ele prezintă flexiune în raport cu categoriile gramaticale de gen, număr, caz. Așadar, *articolul* este acea clasă lexico-gramaticală care conține elemente caracterizate prin sens gramatical nu și lexical, care au flexiune în raport cu genul, numărul și cazul⁶¹ și care au rolul de morfeme în exprimarea categoriilor de gen, număr, caz și determinare (sau grad de individualizare).

Pe lângă acest rol, articolul îndeplinește și alte funcții: asigură substantivarea unor părți de vorbire: adjectivul (*Frumosul place oricui*), adverbul (*Binele nu învinge întotdeauna*) și unele pronume (*Eul poetului este sugestiv caracterizat în aceste versuri; Sinele încearcă din sine să iasă; Totul devenise greu de suportat*); adverbele și locuțiunile adverbiale devin prepoziții, respectiv locuțiuni prepoziționale (*Privește împrejur și apoi o ia la picior – Împrejurul mamei stau mulți copii; În față nu era nimeni – În fața școlii erau elevii din clasa a șasea etc.*); de asemenea, articolul intră ca element constitutiv (formant) în structura unor părți de vorbire: numeralul ordinal, unele pronume.

Pentru organizarea membrilor acestei clase se recurge la criterii diferite. **Gradul în care individualizează** obiectul denumit de substantiv grupează articolele în două clase: *articol hotărât* și *articol nehotărât*⁶²; **cazul substantivului sau al substitutului** acestuia precedat de articol delimitează *articolul genitival*; **după partea de vorbire pe care o precedă sau din care derivă articolul** distingem: *articol posesiv* (care precedă un pronume sau un adjectiv pronominal posesiv, același cu articolul genitival, motiv pentru care se și numește cu sintagma *posesiv-genitival*) și *articol adjectival* (care precedă un adjectiv), numit și *demonstrativ* pentru că derivă din formele adjectivului demonstrativ.

este unit cu sfârșitul substantivului, adjectivului sau numeralului. Ținând seama însă că funcțiile lui sunt, în mare, aceleași, îl putem trata în amândouă situațiile ca parte de vorbire.” (GB, p.105).

⁶¹ În funcție de modul cum se exprimă aceste sensuri gramaticale, părerile sunt împărțite. I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.356, bazându-se pe unele forme ale paradigmei pronomelui, consideră că aceste sensuri se exprimă prin flexiune sintetică, adică printr-un flectiv alcătuit din desinențe, aglutinat la un radical, ceea ce înseamnă că autorii, deși nu recunosc această clasă lexico-gramaticală, concep articolul analizabil din perspectiva structurii lui morfematice. Considerând că analiza articolului într-o parte constantă și un flectiv nu se poate face întrucât rădăcina sau radicalul trebuie să poarte sensul lexical al cuvântului, despre care nu se poate vorbi în cazul articolului, C. Dimitriu (*TG*, I, p.159-160) vorbește despre flexiunea supletivă a articolului. Nici chiar în cazurile în care s-ar părea că există o parte comună și constantă în paradigma gramaticală a articolului (*un, unui, unei, unor, al, a, ai, ale, cel, cea, cei, cele celor*), din motivul invocat mai sus – lipsa sensului lexical –, nu se poate vorbi, după opinia specialistului ieșean, despre structura morfematică a articolului.

Nici una din cele două interpretări nu este lipsită de contradicții: întâi, dacă e doar morfem, cum susțin I. Iordan, V. Robu (*LRC*, p.355ș.u.), n-ar avea rost să se discute despre structura morfematică a articolului, al doilea, dacă este clasă lexico-gramaticală, cum susține C. Dimitriu, trebuie să acceptăm că articolul prezintă structură morfematică, justificată de formă și de legătura lui cu pronumele sau cu numeralul cardinal latinesc din care provine. În privința modului cum este rezolvată această problemă, singura consecvență este *GA*, I, p.32, unde se vorbește despre „caracterul analizabil al structurii sale [a articolului] interne în rădăcină (exemple: *l-, un-*) + desinențe (*-ui, -or etc.*)”, articolul fiind considerat în *GA* parte de vorbire și analizabil.

Considerăm că flexiunea articolului poate fi considerată una *sui-generis*, ținând seama de faptul că formele flexionare sintetice sunt analizabile dacă se absolutizează aspectul formal și se face legătura cu părțile de vorbire din care provin. La aceste forme sintetice trebuie adăugate însă și formele flexionare supletive.

⁶² I. Iordan, V. Robu (*LRC*, p.353 ș.u.) propun aplicarea acestui criteriu la toate articolele, considerându-le însă doar „morfeme de determinare minimală”, și susțin că în funcție de gradul de individualizare „articolul se prezintă în următoarea ordine crescândă: a) – articol zero; b) – articol nehotărât; c) – articol hotărât; d) – articol posesiv; e) – articol demonstrativ.

Această ordine graduală nu corespunde cu ordinea gradului de gramaticalizare a diferitelor articole; articolul hotărât enclitic prezintă gradul cel mai înalt de gramaticalizare, ca afixele și desinențele, iar articolele nehotărâte și demonstrative un grad mai slab de gramaticalizare” (*Ibidem*, p.356).

Un criteriu în funcție de care se clasifică toate aceste articole este **poziția față de cuvântul pe care îl însoțesc**. Sunt *proclitice* articolele antepuse cuvântului însoțit și neaglutinate cu acesta și *enclitice* cele postpuse cuvântului însoțit și aglutinate cu acesta (articolul hotărât, mai puțin forma *lui* pe lângă substantivele încadrate la genul personal).

După cum se observă ușor, în afară de topică, celelalte criterii nu se aplică deopotrivă tuturor membrilor clasei, fapt care demonstrează eterogenitatea acestei clase, unul dintre motivele pentru care s-a și considerat necesară desființarea ei⁶³.

Analizând opiniile care s-au exprimat cu privire la articol, am putut constata că nu s-a ajuns la un punct de vedere lipsit de contradicții, fapt care demonstrează complexitatea acestei probleme. În ce ne privește, vom accepta existența clasei articolului, cu patru subclase: *articol hotărât*, *articol nehotărât*, *articol posesiv(-genitiv)*, *articol demonstrativ (adjectival)*, considerând, în același timp, că din această clasă se selectează morfemele pentru diferite categorii gramaticale, inclusiv categoria determinării la substantiv.

Articolul hotărât

§46. Este acel articol enclitic care are rolul de a exprima, în mod obișnuit, la substantiv determinarea maximă sau definită (sau gradul individualizării maxime), în opoziție cu determinarea minimă sau nedefinită și cu nedeterminarea, în interiorul categoriei gramaticale a determinării; uneori, același articol are rol opus individualizării: generalizează prin substantivul însoțit⁶⁴. Articolului hotărât îi revine și rolul de a exprima categoriile gramaticale de gen, număr și caz la substantivul însoțit precum și la unele substitute ale acestuia în structura cărora intră și pe poziție de formativ, asemenea afixelor lexicale (pronume personal – *dânsul*, pronume nehotărât – *altul*, numeral – *al doilea*)⁶⁵. Cu rol de element formativ de același tip cu afixele lexicale, articolul hotărât asigură, în unele situații, transpoziția lexico-gramaticală (Compară: *Alții au venit/ Alți copii au venit*).

Articolul hotărât, cu excepția formei *lui* – proclitică la unele substantive încadrate la genul personal (§17) –, este enclitic, motiv pentru care C. Dimitriu (*TG*, I, p. 83, 163) îl consideră *flectiv propriu-zis*, de același tip cu desinențele și cu sufixele gramaticale (dar numai pentru gen, număr, caz, nu și pentru categoria determinării, evanescentă astăzi, după autorul citat). Dar și acest articol, ca și celelalte, este la origine un cuvânt de sine stătător, el derivând, în urma unei evoluții fonetice normale, din formele pronomelui (adjectivului pronominal) demonstrativ latinesc *ille*, în structuri combinatorii în care aceste forme puteau deveni articole.

O situație aparte are forma de genitiv-dativ *-i* (< lat. *illaei*), care se regăsește la singularul substantivelor feminine: *mamei*, *fetei* etc. Această formă era în limba veche *-ei*, așa cum o atestă textele noastre vechi (*casei*). Cei doi *[e]* s-au contras în unul singur, reprezentând în structura substantivului desinența de feminin singular la genitiv-dativ. La substantivele masculine cu desinența de singular *-ă* și care au preluat prin analogie cu

⁶³ Facem precizarea că lipsa de omogenitate caracterizează, în mai mică sau în mai mare măsură, toate clasele lexico-gramaticale ale limbii române; prin urmare, ea nu se poate constitui într-un argument în sprijinul desființării clasei articolului.

⁶⁴ Cf. *Omul cu care ne-am întâlnit este vecinul meu/ Omul este o ființă rațională*. Același articol, în funcție de context, individualizează sau generalizează.

⁶⁵ În aceste cazuri secvențele de tipul *-(u)l*, *-le-* nu mai au comportament de articol. Aceste secvențe nu sunt detașabile sau prin detașare se schimbă încadrarea lexico-gramaticală a cuvintelor în structura cărora intră.

femininele articolul feminin **-a** la nominativ-acuzativ singular (*tată*⁶⁶, *papă*⁶⁷), articolul hotărât se consideră la genitiv-dativ singular **-ei** și nu **-i**, deoarece în acest caz **-e-** nu mai poate fi considerat desinență: *un tată – unui tată*, desinența fiind **-ă**. Așa justifică C. Dimitriu (TG, I, p.166, 167) prezența formei **-ei** în paradigma gramaticală pe care o propune pentru articolul hotărât, alături de forma **-i**, la genitiv-dativ. Paradigma gramaticală a acestui articol se poate vedea în tabloul următor:

<i>Singular</i>		<i>Plural</i>	
<i>Masculin/Neutru</i>	<i>Feminin</i>	<i>Masculin</i>	<i>Feminin/Neutru</i>
N.A.-l -le -a	-a	-i	-le
G.D.-lui -i	-i	-lor	-lor

În structura substantivului, articolul hotărât enclitic urmează desinenței sau substituie desinența: *codrul, mama, tata*. La substantivele cu desinență zero articolul hotărât se leagă de radical prin intermediul unei vocale de legătură⁶⁸: *omul, băiatul, perdeaua, unchiul* etc.

Prezența articolului hotărât în structura substantivului, în afara rolului de morfem al determinării, conduce la rezolvarea unor omonimii la nivel morfologic. El nu rezolvă însă pe deplin omonimiile gramaticale care caracterizează substantivul. Astfel, **-a** este articol hotărât pentru feminin, dar se întâlnește și la unele masculine, **-lui** este articol hotărât și pentru genitiv și pentru dativ etc. Prin urmare, este necesar să recurgem și la alte elemente cu rol de morfem gramatical pentru rezolvarea acestor omonimii.

În unele situații articolul asigură substantivizarea unor părți de vorbire, constituindu-se în același timp și în morfem al unor categorii gramaticale: *învățatul/învățata, frumosul/frumoasa* etc. sau asigură numai conversiunea, substantivele astfel obținute încadrându-se în clasa celor cu gen unic: *binele, eul, sinele* etc. Alteori, articolul realizează transpoziția lexico-gramaticală, fără a mai avea însă rol de morfem gramatical: adverbializează substantivele (*diminează/dimineța – Dimineța mă scol devreme; vară/vara – Vara merg în tabără; seară/seara – Seara îmi fac planuri pentru a doua zi* etc.), transformă adverbele și locuțiunile adverbiale în prepoziții și locuțiuni prepoziționale (*înainte/înaintea – Înaintea mamei a ajuns tata; în jur/în jurul – În jurul mamei s-au strâns copiii* etc.).

În alte cazuri, articolul hotărât este element de structură, comparabil cu afixele lexicale, având concomitent rolul de marcă a unor categorii gramaticale: *însul, însa, înșii, însele* (care apar astăzi numai precedate de prepozițiile *într-, dintr-*), *dânsul, dânsa, dânșii, dânsele, primul, prima, primii, primele, întâiul întâia, întâii, întâiele, una, unii, unele, vreuna, vreunii, vreunele* sau constituindu-se în marcă distinctivă între pronumele și adjectivele pronominale corespunzătoare: *unul, vreunul, altul, alta, alții, altele* față de: *un, vreun, alt, altă, alți, alte*. Textele vechi atestă folosirea articolului hotărât, ca element de structură și ca morfem al categoriilor gramaticale de gen, număr și caz, și pentru pronumele relativ *care* (*careea, carele, carii, carile*), astăzi invariabil.

Rol de formant, marcând concomitent și genul, are articolul în structura numeralelor cardinale: *al doi-le-a, a dou-a, al trei-le-a, a trei-a*.

În ce privește scrierea și pronunțarea articolului hotărât **-l**, remarcăm prezența obligatorie a acestuia în aspectul scris al limbii și absența din varianta vorbită. La nivelul celei din urmă, este necesară prezența articolului în discuție numai în

⁶⁶ Substantivul *tată* cunoaște și formele articulate după modelul masculinelor: *tatăl* și *tatălui*, fapt explicabil prin tendința vorbitorilor de a pune de acord genul gramatical cu genul natural, aspect motivat, poate, de frecvența mare a acestui substantiv în comunicare.

⁶⁷ Celelalte masculine în **-ă**, mai rar întrebuintate, au comportamentul femininelor în flexiunea cazuală. Compară: *mama, mamei* cu *papa, papei* și cu *tata, tatei*; dar *popa, popii*.

⁶⁸ C. Dimitriu (TG, I, p.165) este de părere că acest **-u-** reprezintă un sufix flexionar.

anumite împrejurări: în prelegeri, conferințe, în general în limbajul academic. Rostirea lui în alte împrejurări este nefirească, devenind un semn de prețiozitate din partea celui care îl folosește.

În varianta scrisă, prezența articolului hotărât este impusă de două principii ale ortografiei române actuale: *principiul tradițional-istoric* și, mai ales, *principiul morfologic*, care impune articolul ca marcă distinctivă între formele articulate și cele nearticulate ale substantivelor de tipul *codrul/codru*. Absența articolului, în astfel de situații, ar favoriza neutralizarea opoziției articulat/nearticulat.

Articolul nehotărât

§47. Este articolul proclitic care exprimă, în mod obișnuit, la substantiv, un termen în interiorul categoriei gramaticale a determinării și anume determinarea minimă sau nedefinită (sau un grad redus de individualizare a obiectului denumit de substantiv), în opoziție cu determinarea maximă sau definită și cu nedeterminarea; uneori articolul nehotărât poate exprima generalizarea prin substantivul însoțit (*Omul este o ființă rațională*). Articolului nehotărât îi revine și rolul de a exprima – alături de alte morfeme – categoriile gramaticale de gen, număr și caz ale substantivului însoțit, iar, în unele situații, articolul nehotărât asigură transpoziția lexico-gramaticală a părții de vorbire însoțite: *un leneș, un trei, un învățat, un bine, un of* etc.

Formele articolului nehotărât provin din numeralul latinesc *unus, una*⁶⁹, iar flexiunea acestui articol este oarecum *sui-generis*, ținând seama de faptul că în afara formelor supletive există și cele care, cel puțin strict formal, se realizează sintetic, având radical⁷⁰ comun la care se adaugă flectivul: **un-ø, un-ui, un-ei, un-or**. Paradigma gramaticală a articolului nehotărât⁷¹ se poate vedea în tabloul următor:

Singular		Plural
Masculin/Neutru	Feminin	Masculin/Feminin/Neutru
N.Ac. <i>un</i>	<i>o</i>	<i>niște</i>
G.D. <i>unui</i>	<i>unei</i>	<i>unor</i>

Un interes aparte trebuie acordat rezolvării omonimiilor care se creează între **un** și **o** cu valori morfologice diferite: **articole nehotărâte, numerale cardinale, adjective pronominale nehotărâte**. Pentru a distinge între aceste valori morfologice se apelează la context, mai exact la corelațiile în care intră cuvintele cu o valoare sau alta: *Am văzut un copil; copilul acela era al vecinului meu* (articol); *Un copil citește, doi se joacă* (numeral); *Un copil citește, altul se joacă* (adjectiv pronominal nehotărât).

Despre omonimie vorbim și în cazul formei **niște**, care poate fi articol nehotărât sau adjectiv pronominal nehotărât. Pentru a distinge între cele două valori trebuie să ținem seama de faptul că **niște** este articol atunci când apare pe lângă substantive care se realizează ca plural în opoziție cu singularul: *un copil – niște copii*. Dacă însă această fomă însoțește substantive defective de număr, nume de materie (*niște apă, niște zahăr*,

⁶⁹ Formele de N.Ac. singular sunt moștenite; cele de N.Ac. plural, *unii, unele* – trecute însă la pronume/adjectivele pronominale nehotărâte –, sunt dezvoltări românești, ca și formele de G.D. Forma de N.Ac. plural a articolului nehotărât (**niște**) provine din lat. *nescio+quid*.

⁷⁰ Pe de o parte, nu se poate face abstracție de faptul că radicalul este purtătorul informației lexicale, or articolul nu are sens lexical. Pe de altă parte, nu poate fi trecută cu vederea originea formelor care sunt astăzi articole nehotărâte.

⁷¹ C. Dimitriu include în paradigma articolului nehotărât și formele *unii, unele* pentru nominativ-acuzativ plural, considerând că „nu există nici o deosebire între funcțiile formei de genitiv-dativ plural masculin și feminin **unor**, recunoscută ca articol nehotărât și de Gram. Acad. (...) și funcțiile formelor de nominativ-acuzativ *unii* pentru masculin și *unele* pentru feminin, cărora nu li se recunoaște calitatea de articol nehotărât. Compară în acest sens: **unor oameni (femei) le vine greu să rădă** cu **la unii oameni (la unele femei) le vine greu să rădă**.” (TG, I, p.169).

niște icre), atunci ea reprezintă adjectivul pronominal nehotărât cu sens cantitativ, actualizând sensul „ceva” (vezi și D. Irimia, *GLR*, p.60).

Articolul posesiv(-genitival)⁷²

§48. Precedă un substantiv sau un substitut al acestuia, constituindu-se în morfem al cazului genitiv, sau poate intra ca formant, asemenea afixelor lexicale, în structura unor părți de vorbire, situație în care nu mai este marcă a cazului (pronume/adjective pronominale posesive, numerale ordinale și numerale adverbiale formate pe baza celui ordinal) și nu exprimă posesia⁷³. În structura numeralului ordinal⁷⁴ articolul posesiv se constituie în marcă a genului, în vreme ce la numeralul adverbial format pe baza celui ordinal nu mai este morfem pentru nici o categorie gramaticală, acesta fiind invariabil (*a doua oară, a treia oară* față de *al doilea, a doua*).

Înainte a unui substantiv sau a unui pronume, acest articol nu marchează genul și numărul substantivului (pronumelui) care denumește posesorul, acordul în gen și număr făcându-se cu substantivul care denumește obiectul posedat: *casă a părinților, casă a lor* etc.

Formele articolului posesiv se organizează în următoarea paradigmă gramaticală:

<i>Masculin</i>		<i>Feminin</i>	
<i>Singular</i>	<i>Plural</i>	<i>Singular</i>	<i>Plural</i>
N. Ac. <i>al</i>	<i>ai</i>	<i>a</i>	<i>ale</i>
G.D. -	<i>alor</i> ⁷⁵	-	<i>alor</i>

Dacă se ține seama de forma elementelor care alcătuiesc paradigma gramaticală a acestui articol (deci se absolutizează aspectul formal) și de originea acestor forme (*al* < lat. (*ad*) *illum*, *a* < lat. (*ad*) *illam* etc.), atunci se poate spune că flexiunea lui este una sintetică, la radicalul *a-* adăugându-se flectivul. De fapt, și în acest caz vom accepta că paradigma se realizează printr-o flexiune de un fel aparte ca și la celelalte tipuri de articole.

Probleme pune, în literatura de specialitate, pe de o parte, tipul de flexiune în care ar trebui încadrat articolul posesiv; pe de altă parte, e discutabilă valoarea formelor din paradigma de mai sus. Avem în vedere pentru cel de-al doilea aspect discuțiile care se poartă pe marginea unor structuri de tipul: *Ai casei au plecat, Ai lui au venit, A mea e mai frumoasă* etc. În astfel de structuri formele subliniate se consideră fie articole posesive, fie pronume semiindependente⁷⁶. Sunt considerate pronume pentru că, asemenea pronomelor, ele substituie numele obiectului posedat, articolul neavând această proprietate, dar sunt semiindependente deoarece ele prezintă independență numai în planul expresiei; sunt însă nedisociabile în planul conținutului de substantivul ce

⁷² Denumirea de *articol genitival* se justifică numai atunci când acest articol se constituie în marcă a cazului genitiv. Dacă nu are acest rol, atunci este impropriu să-l mai numim astfel.

⁷³ De fapt, posesia propriu-zisă nu se exprimă nicăieri. În *caiet al copilului*, *al* nu se deosebește sub aspect funcțional de articolul hotărât din sintagma *caietul copilului*. Situația este similară în structuri cu adjectiv pronominal posesiv, deoarece substantivul în genitiv sau adjectivul pronominal posesiv se combină obligatoriu cu un substantiv articulat: *caietul elevului/caiet al elevului; caietul meu/caiet al meu*; din exemplele de mai sus rezultă clar rolul similar al celor două articole.

⁷⁴ În acest caz, încadrarea printre articole a formelor *a, al* se face prin tradiție și pentru a nu le subordona altei clase, care să se numească altfel.

⁷⁵ Această formă se întrebuințează mai ales în vorbirea populară și familiară, unde se manifestă tendința de exprimare a sensului de genitiv-dativ și la singular prin formele *alui, alei*, îndeosebi în structura pronumelui posesiv (*alui meu, alei mele*). Aceste structuri vin în sprijinul opiniei potrivit căreia formele *al, a, ai* etc. ar trebui considerate pronume semiindependente și nu articole.

⁷⁶ Vezi, în acest sens, prezentarea critică a punctelor de vedere cu privire la problema în discuție făcută de C. Dimitriu în *TG*, I, p.172 ș.u.

denumeste posesorul ori de pronumele ce substituie numele posesorului, fiind obligatoriu dependente de acestea (*El a venit*, dar nu **Al a venit*).

Dacă în structuri de tipul *ai casei*, *ai lui*, *ai mei* etc. este discutabilă valoarea segmentului *ai*, în structura numeralului ordinal și a numeralului adverbial format pe baza celui dintâi, lucrurile stau cu totul altfel. Aici ceea ce numim prin tradiție articol posesiv este de fapt un formant comparabil cu afixele lexicale, având însă și rol gramatical în exprimarea genului⁷⁷. Este exclusă în acest caz valoarea pronominală despre care se vorbește în structurile de mai sus. De fapt aici nici n-ar mai trebui să numim segmentele *al*, *a* articole posesive; aceste secvențe intră în alcătuirea morfemelor întrerupte *al...-lea*, *a...-a* din structura numeralului ordinal și până la găsirea unei denumiri convenabile e firesc să folosim terminologia impusă prin tradiție.

Folosirea articolului genitival nu este întotdeauna obligatorie. Astfel, în limba standard, articolul se folosește în următoarele situații⁷⁸:

a) când substantivul sau pronumele (mai puțin pronumele posesiv) în cazul genitiv urmează imediat după substantivul regent, acesta din urmă fiind articulat cu articol nehotărât sau nearticulat dar însoțit de un determinativ: *Un copil al vecinului cântă* sau *Acest copil al vecinului cântă*;

b) când între substantivul regent și determinativul în genitiv apare un alt determinativ al aceluiași regent: *Copilul acesta al vecinului cântă*; *Copilul vesel al vecinului cântă*; articularea regentului nu este obligatorie: *Copilă frumoasă a naturii!*

c) când substantivul sau substitutul său în genitiv precedă regentul: *Ale turnurilor umbre se profilau în depărtare*.

Articolul demonstrativ (adjectival)

§49. Leagă adjectivul de substantivul determinat, contribuind redundant la individualizarea substantivului (vezi nota 56) și fiind morfem liber al categoriilor gramaticale de gen, număr și caz ale adjectivului pe care îl precedă. Intră, de asemenea, în structura gradului superlativ relativ, fiind variabil în paradigma adjectivului și invariabil la adverb: *Fata este cea mai frumoasă – Fata merge cel mai repede*. Este tot invariabil⁷⁹ atunci când intră ca element constitutiv în substantivele proprii compuse de tipul: *Ștefan cel Mare*, *Mihnea cel Rău*, *Ion Vodă cel Cumplit*, *Alexandru cel Bun* etc. Asigură, ca și articolul hotărât și nehotărât, transpoziția lexico-gramaticală⁸⁰.

Formele acestui articol provin din adjectivul pronominal demonstrativ și sunt noi în limbă în comparație cu celelalte articole, iar paradigma gramaticală a acestuia este următoarea⁸¹:

Masculin		Feminin	
Singular	Plural	Singular	Plural
N. Ac. <i>cel</i>	<i>cei</i>	<i>cea</i>	<i>cele</i>
G.D. <i>celui</i>	<i>celor</i>	<i>cele</i>	<i>celor</i>

⁷⁷ Vezi, la substantiv (§16), situația sufixelor moționale.

⁷⁸ În limba populară și în limbajul poetic articolul genitival poate apărea și în alte cazuri decât cele de mai jos (vezi C. Dimitriu, *TG*, I, p.177-178).

⁷⁹ În aceasta constă diferența dintre astfel de sintagme și cele în care intră substantive comune: *copilul cel harnic*, *băiatul cel cuminte*. Cf.: *Lui Ștefan cel Mare i s-au închinat oștenii*, *Copilului celui harnic i se aduc laude*. Trebuie precizat însă că în vorbirea actuală tendința este de folosire, și în sintagme cu substantive comune, a articolului demonstrativ la nominativ-acuzativ, cu toate că substantivul regent este la genitiv-dativ. Așadar, *copilului cel harnic*, ca și *lui Ștefan cel Mare!*

⁸⁰ Rolul acesta depinde însă de valoarea morfologică atribuită formelor *cel*, *cea* etc.

⁸¹ La acestea s-ar putea adăuga formele populare omonime cu pronumele demonstrativ popular: *ăl*, *a*, *ăi*, *ăle*: *copilul ăl mic*, *fata a mică* etc.

Când e vorba despre formele de mai sus, problemele sunt mai puțin de întrebuintare și mai mult de recunoaștere a valorii morfologice cu care aceste forme se actualizează într-un enunț sau în altul. Avem în vedere structurile în care valoarea morfologică a tranșelor de mai sus este discutabilă, iar aceasta pentru că „gramaticalizarea demonstrativă este un proces neîncheiat și nu rare sunt situațiile sintactice în care articolul demonstrativ poate fi considerat și semiautonom, dar și autonom din punct de vedere sintactic, adică poate funcționa ca pronume sau ca adjectiv demonstrativ, formând parte de propoziție” (I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.361). Astfel, incertă este valoarea lui **cel**, **cea** etc. în enunțuri de tipul: *Copilul cel cuminte scrie, cel rău îl deranjează, Cei tari îi vor învinge întotdeauna pe cei slabi*. În astfel de structuri **cel**, **cei** etc. pot fi considerate articole demonstrative care substantivizează adjectivul sau pronume demonstrative, cu sensul „acela”, „aceia”.

Discutabilă este valoarea acestor forme și atunci când însoțesc numerale și ajută la exprimarea unor categorii gramaticale pe care numeralul nu le poate exprima prin flexiune proprie: **cel** de al doilea, **celui** dintâi, **cei** doi etc. Se consideră că formele subliniate sunt în acest caz articole demonstrative, deci morfeme gramaticale, sau cuvinte propriu-zise, pronume demonstrative cu sensul „acela”, „aceluia”, „aceia”.

O situație oarecum clară este în cazul unor enunțuri specifice în general limbii populare: *În cea (= acea) vale-ndepărtată venea mândra câteodată, O bătaie ca cea (= aceea) pe care am încasat-o atunci nu se uită*.

Rolul de articol al formelor **cel**, **cea** etc. se justifică prin slăbirea valorii lor demonstrative originare, așa cum se poate vedea în structura numelor proprii compuse (*Ștefan cel Mare*) sau în structuri cu substantive comune (*băiatul cel mare*). **Cel**, **cea** etc., în astfel de structuri, au în primul rând rolul de a stabili raportul de dependență între cei doi termeni implicați în acest raport și doar în subsidiar, și mai ales în primul caz, rolul de a crește gradul de determinare a substantivului prin valoarea demonstrativă pe care o au. Se poate proba acest lucru prin posibilitatea pe care o are articolul, în structura cu substantiv comun, de a comuta cu ø, fiind suficientă determinarea prin articolul hotărât: *băiatul cel⁸² mare/băiatul mare*.

⁸² În sintagme de tipul: *băiatul ceta mare, băiatul acela mare*, în care gradul de determinare este mai mare față de *băiatul cel mare, ceta* și *acela* sunt determinative și nu mai comută cu ø deoarece s-ar schimba sensul sintagmei.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (III)

Definiția articolului

Clasificarea:

- după **gradul în care individualizează obiectul denumit de substantiv** (articol hotărât, articol nehotărât);
- după **cazul substantivului sau substitutului acestuia precedat de articol** (articol genitival);
- după **partea de vorbire pe care o precedă sau din care derivă** (articol posesiv și articol adjectival sau demonstrativ)
- după **poziția față de cuvântul pe care îl însoțesc** (proclitice și enclitice)

Articolul hotărât

Formele articolului hotărât

Rolul articolului hotărât:

- morfem al determinării definite;
- morfem al categoriilor gramaticale de gen, număr, caz ale substantivului sau ale unor substitute ale acestuia;;
- element de structură de același tip cu afixele lexicale;
- asigură, în unele cazuri, transpoziția lexico-gramaticală

Articolul nehotărât

Formele articolului nehotărât

Rolul articolului nehotărât:

- morfem al determinării nedefinite;
- morfem al categoriilor gramaticale de gen, număr și caz ale substantivului;
- asigură, în unele cazuri, transpoziția lexico-gramaticală

Articolul posesiv(-genitival)

Formele articolului posesiv(-genitival)

Rolul articolului posesiv(-genitival):

- morfem al cazului genitiv la substantiv și la unele substitute ale acestuia;
- morfem al genului la numeralul ordinal;
- element de structură la pronume/adjective pronominale posesive, numerele ordinale și adverbiale formate pe baza celui ordinal

Articolul demonstrativ (adjectival)

Formele articolului demonstrativ

Rolul articolului demonstrativ:

- morfem al categoriilor gramaticale de gen, număr și caz ale adjectivului pe care îl precedă;
- morfem al gradului superlativ relativ (variabil în flexiunea adjectivului, invariabil la adverb);
- element constitutiv invariabil în structura substantivelor proprii compuse;
- asigură transpoziția lexico-gramaticală

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (III)

1. Precizați valoarea morfologică a cuvintelor *un* și *o* din textul următor:

Un copil se întorcea de la școală. El s-a oprit la *o* librărie de unde și-a cumpărat *o* carte, *un* creion, două caiete și *un* stilou. Cum nu i-au ajuns banii a rugat *un* coleg să-l împrumute până a doua zi.

2. Stabiliți, contextual, distincția dintre diferitele valori morfologice ale cuvintelor *un/o*. Explicați cum se realizează această distincție.

3. Explicați în ce condiții articolul hotărât poate fi proclitic. Susțineți afirmațiile cu exemple în context.

4. Precizați valoarea morfologică a cuvintelor subliniate: I-am dat *lui* Ion cartea mea cea nouă. Cum *lui* nu i-a trebuit, a împrumutat-o *lui* Carmen.

5. Explicați valoarea morfologică și rolul secvențelor subliniate din cuvintele: *al doilea*, *primul*, *ultimul*, *binele*, *frumosul*; În clasă a intrat *un* elev. Elevul acela era mai fusese pe la noi și anul trecut.

IV. ADJECTIVUL

Rezumat:

Capitolul al IV-lea sistematizează informații cu privire la clasa **adjectivului**. După definirea acestei clase lexico-gramaticale în funcție de criteriile cu care operăm în general pentru a încadra cuvintele în clase distincte (*semantic, morfologic, sintactic*), și după organizarea adjectivelor în clase (în funcție de diferite criterii: *etimologic, natura însușirilor, alcătuire, sens, flexiune*), am acordat atenție categoriilor gramaticale pe care adjectivul le are în comun cu substantivul (genul, numărul, cazul), precum și categoriei gramaticale a *comparației*, care se regăsește și la unele adverbe. Sintaxa adjectivului ocupă, de asemenea, un loc aparte în economia acestui capitol.

§50. Adjectivul este clasa lexico-gramaticală care conține cuvinte caracterizate *semantic* prin posibilitatea de a exprima însușiri ale obiectelor denumite prin substantive. În acest fel, adjectivele au rolul de a stabili diferențieri în interiorul clasei de obiecte, pe care substantivele le denumesc la modul general, fără a reține vreo trăsătură distinctivă din planul semantic al acestora: *fată, ladă, mătură* etc. O reorganizare a claselor denumite prin substantivele de mai sus (și prin altele) este posibilă dacă se au în vedere substantive create prin derivare cu sufixe diminutive sau augmentative: *fetiță, fătoi; lădiță, lădoi; măturică, măturoi* etc. Dacă termenii-bază nu permiteau variații în manifestarea caracteristicilor (însușirilor) obiectelor denumite, derivatele cuprind, la nivelul sufixului, și opoziția *mic – mare*. Prin adjective însă se pot introduce diferențieri de natura cea mai diversă în interiorul clasei: *fată cuminte – fată frumoasă – fată veselă* etc. În acest fel, prin adăugarea unui adjectiv, obiectul denumit de substantiv iese din sfera generalului, dobândind, pe lângă trăsăturile care definesc clasa, trăsături care-l individualizează între celelalte.

În funcție de însușirile sau proprietățile pe care le exprimă, adjectivele se organizează în serii semantice. Astfel distingem adjective care exprimă însușiri privind: *forma, greutatea, dimensiunea (spațială sau temporală), temperatura, culoarea* etc.

Însușirile exprimate prin adjective se actualizează prin intermediul substantivelor. Dacă am ține seama numai de modul în care se definesc cele două clase lexico-gramaticale ar însemna să fie posibilă orice asociere de tipul *S+Adj*. Numai că intervine aici compatibilitatea combinatorie a termenilor sub aspect semantic, ca urmare a limitelor semantice ale cuvântului. De exemplu: adjectivul *mare*, fiind polisemic, exprimă însușiri care se pot actualiza prin intermediul unui număr foarte mare de substantive, în vreme ce un adjectiv monosemantic ca *dreptunghic* își actualizează însușirea numai prin intermediul substantivului *triunghi*. Aceste limite semantice pot fi depășite prin conotații, atunci când se urmărește o finalitate expresivă (cf. *obtuz*, combinat cu *unghi*, „mai mare de 90°”; combinat cu un substantiv care are în semem trăsătura de sens *+uman*, „lipsit de deschidere, redus”).

Din punct de vedere *formal (morfematic)*, adjectivul este flexibil sau variabil după categoriile gramaticale de gen, număr, caz, ca urmare a acordului cu substantivul determinat, și după categoria gramaticală a comparației, o categorie proprie adjectivului (la substantiv se vorbește rar despre comparație – vezi §44), care-l distinge de substantiv, cu care alcătuiește, în sistemul limbii, *clasa numelui*, iar, în structura textului, *sintagma nominală*. Caracterul distinctiv al acestei categorii gramaticale este bine evidențiat de contextele în care termenii admit actualizarea atât ca substantiv cât și ca

adjectiv: *Un tânăr foarte frumos* (curajos, deștept etc.), față de *Un foarte tânăr bărbat*.

Față de substantiv, adjectivul se distinge și prin absența categoriei gramaticale a determinării. Chiar și atunci când articolul intră în structura variabilei adjectivului, determinarea privește tot substantivul: *frumosul băiat*, deoarece identifică pe *băiat*, nu pe *frumos*. Vorbim în acest caz de articulare indirectă, prin intermediul adjectivului antepus, deoarece în sintagma formată din substantiv + adjectiv, indiferent de ordinea constituentilor sintagmei, nu poate fi articulat al doilea constituent (*băiatul frumos/ frumosul băiat* și nu **băiat frumosul* sau **frumos băiatul*)⁸³.

Variabilitatea în funcție de gen, număr și caz se constituie în marcă distinctivă a adjectivului față de adverb, cu care are în comun categoria gramaticală a comparației. Nemarcarea sau marcarea negativă a categoriilor de gen, număr, caz poate neutraliza opoziția adjectiv/adverb; termenii se pot actualiza fie ca adjective, fie ca adverbe: *frumos, urât, încet* etc. Există însă și termeni care sunt univoci sub aspectul sensului lexico-gramatical, prin urmare sunt numai adjective și pot fi numai constituenți ai sintagmei nominale ori ai predicatului nominal: *bun, românesc, deștept* etc., după cum sunt și cuvinte care se subordonează numai clasei adverbului.

Opozițiile de gen, număr și caz se realizează prin *flexiune sintetică*, uneori redundant și prin *flexiune analitică*, atunci când se folosesc și articole demonstrative; opozițiile în interiorul categoriei gramaticale a comparației se realizează prin *flexiune analitică* și rareori prin *flexiune sintetică*, atunci când se întrebunțează sufixul *-isim* sau prefixe de tipul *supra-, arhi-, extra-, super-*.

Din perspectivă *funcțională* sau *sintactică*, adjectivul se caracterizează prin poziția de *determinant* în relația de dependență (*Copilul deștept a răspuns repede*) sau de *dublă dependență* (*Fetița se joacă voioasă*). Poate ocupa, în desfășurarea aceleiași relații sintactice, și poziția de *regent* al unui determinant de tip adverbial (*Fiind bine dezvoltat, părea mai mare decât era în realitate*). Dacă adjectivul impune un anumit caz, atunci el este regent al unui substantiv sau al unui substitut al acestuia în cazul dativ (*favorabil, necesar: Considerând că timpul este favorabil culesului, au început lucrul*) sau în dativ ori în acuzativ (de fapt tot un dativ cu prepoziția *la*): *folositor, util (cuiva/la ceva: Nu a fost cu nimic folositor mamei, Nu a fost cu nimic folositor la această treabă)*.

Intră, de asemenea, în relație de interdependență, realizând funcția de nume predicativ în structura predicatului nominal (*Copilul este harnic*).

Denumirea latinească *adjectivum* "care se adaugă la ceva"s-a păstrat în gramaticile europene și în românescul *adjectiv*, fiind o dovadă a faptului că în definirea clasei pe care o denumeste nu poate fi neglijat criteriul sintactic sau funcțional, coroborat însă cu cel semantic și cu cel morfologic.

Exprimând însușiri ale obiectelor, adjectivul este o clasă lexico-gramaticală bine reprezentată în vocabular și în vorbire, prezentând, ca și substantivul, un inventar deschis.

Clasificarea adjectivelor

§51. După origine:

- adjective **moștenite din latină**: *acru, bun, dulce, frumos* etc.; **din substrat**: *aprig, ciut, creț, murg, searbăd, știră „stearpă”*;

⁸³ Fac excepție sintagmele în care intră adjectivul pronominal *tot* sau adjectivul *întreg*: *tot poporul, întreg poporul*, aceasta din urmă realizându-se însă și sub forma *întregul popor*.

- *adjective împrumutate* în diferite faze ale evoluției limbii române: *blajin, destoinic, mândru* etc. – din *vechea slavă*; *beteag, gingaș, viclean* etc. – din *maghiară*; *fistichiu, mahmur, murdar* etc. – din *turcă*; *anost, ieftin, nostim* etc. – din *neogreacă*; multe din *limbile neolatine*, mai ales din *franceză* (*agasant, dinamic, enervant, etic* etc.); din *germană* (*fain*) etc.;

- *adjective formate pe terenul limbii române* prin:

- *derivare*: *bunicel, frumușel, buzat, greoi* etc.;

- *compunere*: *binevoitor, nemaivăzut, binecrescut, binevenit, gri-bleu* etc.;

- *conversiune* – îndeosebi din *verbe la participiu* (*curățat, corectat* etc.) sau *gerunziu* (*sîngerînd, -ă; rătăcind, -ă* etc.), *adverbe* (*așa om, asemenea copil* etc.).

§52. Ca și în cazul substantivelor, adjectivele pot fi grupate după **criteriul psihologic-empiric** sau după **natura însușirilor** denumite în următoarele clase:

- *concrete* sunt cele care exprimă însușiri reprezentabile în plan senzorial: *aromat, dulce, acru, amar, mătăsos, aspru, strident* etc.;

- *abstracte* sunt adjectivele care exprimă însușiri ce nu pot fi reprezentate în plan senzorial: *dornic, inimos, răutăcios, malițios, ironic, înțelegător* etc.

Acest criteriu este și mai puțin operant în clasificarea adjectiveiilor.

§53. După **alcătuire** sau **după aspectul structurii morfematice** distingem:

- *adjective simple*, alcătuite dintr-un singur radical; acestea sunt cele mai numeroase și pot fi moștenite, împrumutate sau formate pe teren românesc prin derivare sau schimbarea valorii gramaticale: *bun, rău, frumos, aprig, neordonat* etc.;

- *adjective compuse*, care au în structură cel puțin doi radicali, dar exprimă o singură însușire. De regulă, în astfel de structuri intră fie două adjective simple, fie un adjectiv și un adverb: *gri-bleu, roșu-închis, binecrescut, răuvoitor* etc. Mai rar elementele de compunere aparțin altor clase lexico-gramaticale: *atotbiruitor, atotstăpânitor, anume, cumsecade, nemaiauzit* etc.;

- *locuțiuni adjectivale* – grupuri de cuvinte care au înțeles lexical unitar și sens lexico-gramatical de adjectiv. Datorită sensului lor lexical, cel mai adesea metaforic, locuțiunile adjectivale se caracterizează printr-o expresivitate mai mare decât adjectivele calificative cu care intră în relație de sinonimie: *om de nădejde, ~ de încredere, ~ de ispravă, ~ cu sânge rece, ~ cu dare de mână, ~ bun de gură, ~ de geniu* etc.

În structura lor intră, de regulă, ca elemente constitutive: *substantive* precedate de prepoziții: *om de ispravă, ~ de comitet* etc.; *pronume demonstrative* precedate de prepoziții: *bătaie ca aceea; pronume negativ* precedat de prepoziție: *om de nimic*; *numerale*: *om o dată și jumătate, feciori tot unu și unu*; *verbe* cu formă de supin: *de neuitat, de pomenit, de invidiat* etc.; *verbe* cu aspect de indicativ precedat de adverbul *cum*: *cum trebuie*; *verbe* cu aspect de imperativ precedate de un substantiv în vocativ: *de doamne-ajută*; *adjective participiale* provenite din locuțiuni verbale, urmate de substantive în dativ sau în acuzativ cu prepoziții: *tras de păr, scos din cutie, scos din fire* etc.; *adverbe* precedate de prepoziții: *de jos* “inferior”, *de sus* “superior”; *interjecții* cu determinări substantivale precedate de prepoziții: *ca vai de lume*.

În funcție de vechimea acestor locuțiuni și de circulația lor, elementele constitutive prezintă un grad mai mare sau mai scăzut de sudură. În funcție de acest aspect, formații își păstrează mai mult sau mai puțin individualitatea sub aspect semantic.

Unele locuțiuni adjectivale se comportă ca orice adjectiv calificativ în privința categoriei gramaticale a comparației, altele exprimă prin sensul lor original ideea de superlativ absolut: *câtă frunză și iarbă, rupt(ă) din soare, soră cu moartea* etc.

În cazul unor locuțiuni se realizează și acordul cu termenul regent: *bunø/bună/buni/bune de gură; ruptø/ruptă/rupti/rupte din soare* etc.; altele se comportă asemenea adjectiveiilor invariabile: *de valoare, de geniu, de încredere, de neuitat* etc.

Sub raport sintactic, locuțiunile adjectivale nu diferă prin nimic de adjective.

§54. După **sensul lor (criteriul semantic)**, adjectivele se organizează în următoarele clase semantice:

a) **adjective calificative**, delimitabile, la rândul lor, în:

- *propriu-zise*, care exprimă însușiri (calități) ale obiectelor sub aspectul modului de manifestare a unor proprietăți sau sub aspect cantitativ: *bun, frumos, urât, mic, mare, dublu, triplu* etc.;

- *categoriale*, care exprimă caracteristici ce permit încadrarea într-o anumită clasă a obiectelor denumite de substantiv: *citadin, rural, urban, universal, muncitoresc, școlăresc* etc.;

b) **adjective determinative** sau **pronominale**, care nu exprimă calități ale obiectelor ci raporturi, cum ar fi posesia, distribuția etc. (*adjective posesive, demonstrative, negative* etc.: *copilul meu, acești oameni, nici un elev* etc.). Aceste adjective vor fi discutate la pronumele din care derivă prin transpoziție lexico-gramaticală.

§55. Clasificarea adjectivelor după **variabilitatea structurii morfematice** pentru a răspunde acordului cu termenul regent sau după **criteriul flexionar** pune cele mai multe probleme.

Gramatica tradițională (GA, I, p.115-121) împarte adjectivele limbii române în două clase:

a) **adjective variabile** – care își modifică forma, în funcție de principiul acordului cu termenul regent, după gen, număr și caz. Acestea, la rândul lor, se organizează în alte două subclase:

- **adjective variabile cu două terminații**, cele care marchează genul la N.Ac. singular: *alb/albă; frumos/frumoasă* etc.;

- **adjective variabile cu o terminație**, cele care nu marchează genul la N.Ac. singular: *mare, tare, verde* etc. (sunt adjective terminate în vocala [e] la singular, dar având la plural altă formă);

b) **adjective invariabile** – care nu-și modifică structura morfematică după genul, numărul și cazul termenului regent. Se încadrează aici adjectivele provenite din adverb – *asemenea, așa*, unele adjective neologice terminate în *-ce* – *atroce, tenace, perspicace, sagace* etc.; unele adjective nume de culori, tot neologisme – *gri, bleu, roz, vernil, maro* etc., unele adjective vechi prezente în vorbirea populară: *ditai, ditamai*.

Această clasificare tradițională este considerată depășită în cele mai multe lucrări de specialitate, deoarece s-a realizat ținând seama de criteriul istoric, reflectat numai în comportamentul adjectivului la N.Ac. Criteriul etimologic nu mai este însă eficient în descrierea sistemului limbii române contemporane. Adjectivele variabile cu două terminații continuă clasa adjectivelor care în latină aveau trei terminații, încadrate la declinările I și a II-a; cele variabile cu o terminație urmează adjectivele variabile cu două și cu o singură terminație în limba latină, încadrate la declinarea a III-a.

Prin urmare, a fost nevoie de o nouă clasificare a adjectivelor limbii române, ținând seama însă de specificul flexiunii adjectivelor în sistemul actual al limbii române. O asemenea clasificare propunea în 1961 Maria Manoliu (*Propuneri pentru o nouă clasificare a flexiunii adjectivelor din limba română*, în LR, 2/1961, p.117-123). Organizarea adjectivelor se face aici din perspectiva flexiunii tot în două clase: **adjective invariabile** și **adjective variabile**, acestea din urmă repartizându-se, la rândul lor, în clase distincte (*tipuri de flexiune* după D. Irimia, GLR, p.83-85).

Tipul I cuprinde cele mai multe dintre adjectivele limbii române, care prezintă grad maxim de variabilitate, adică au *patru forme flexionare* prin care realizează opoziții de gen, număr și caz. Adjectivele din această clasă au la masculin singular desinențele: **-ø** (*alb, bun, frumos* etc.); **-u vocalic** – [u] (*negru, sobru, acru, albastru* etc.); **-u semivocalic**

[w] (*greu, rău*). Se încadrează aici și adjectivele participiale sau gerunziale care realizează în același mod opozițiile de gen, număr și caz⁸⁴.

1. masculin singular – *albø, negru, greu*
2. masculin plural – *albi, negri, grei*
3. feminin singular, N.Ac. – *albă, neagră, greaø*
4. feminin singular, G.D. și plural – *albe, negre, grele*.

Tipul II cuprinde adjective cu *trei forme flexionare*, delimitabile în două subclase:

A) adjective terminate la masculin singular în velară [k], [g] (desinență **-ø**): *adânc, lung* etc.; derivate cu sufixul **-esc** (desinență **-ø**): *românesc, tineresc* etc; derivate cu sufixul **-iu** (desinență **-u**, realizat ca [w]): *arămiu, argintiu* etc. Aceste adjective realizează opoziții de număr și de caz, iar de gen numai la singular și prezintă următoarele omonimii:

1. masculin singular – *adâncø, românescø, arămiu*
2. masculin plural, feminin singular G.D. și plural – *adâncø, românești, arămii*
3. feminin singular, N.Ac. – *adâncă, românească, arămie*.

În același tip de flexiune se încadrează adjectivele *roșu* și *nou*:

1. masculin singular – *roșu, nou*
2. masculin plural, feminin singular, G.D. și plural – *roșii, noi*
3. feminin singular, N.Ac. – *roșie, nouă*

B) adjective cu *trei forme flexionare*, care prezintă alte omonimii decât cele de sub **A)**. Acestea au la masculin singular desinența **-ø** (adjective cu tema în consoană): *folositor* etc. sau desinența **-u** realizat ca [w] (în diftongul **-eu**): *instantaneu*, iar la plural **-i** (realizat ca [ʲ]) sau ca [j]):

1. masculin singular – *folositorø, instantaneu*
2. masculin plural – *folositori, instantanei*
3. feminin singular și plural – *folositoare, instantanee*

Tipul III cuprinde adjective cu *două forme flexionare*, delimitabile în funcție de modul în care se organizează omonimiile în următoarele subclase:

A) adjective (în clasificarea tradițională acestea alcătuiesc clasa variabilelor cu o terminație) care nu realizează opoziția de gen și prezintă următoarele omonimii:

1. masculin singular, feminin singular, N.Ac. – *dulce, mare*
2. masculin plural, feminin singular, G.D. și feminin plural – *dulcø, mari*.

B) adjective care prezintă alte omonimii decât cele încadrate sub **A)**; acestea realizează opoziții de caz și de gen numai la singular și de număr numai la plural. Se cuprind aici adjectivele terminate în consoana palatală [kʲ] (desinența **-ø**): *vechiø*; derivate cu sufixul **-ui** (desinența **-ø**): *verzui, gălbui* etc.

1. masculin singular și plural, feminin singular, G.D. și plural – *verzuio, vechio*
2. feminin singular, N.Ac. *verzuie, vechie*

C) adjective care prezintă alte omonimii decât cele încadrate sub **A)** și **B)**; acestea realizează opoziții de număr numai la masculin și opoziții de gen numai la plural. Adjectivele încadrate aici se termină în africată [č] (desinența **-e**): *feroce*. Este o clasă discutabilă deoarece adjectivele de acest tip sunt considerate invariabile în lucrările normative (vezi nota 85).

1. masculin singular, feminin singular și plural – *feroce*
2. masculin plural – *ferocø*.

D) adjective care realizează numai opozițiile de gen, în timp ce opozițiile de număr și de caz se neutralizează. Adjectivele incluse aici sunt terminate la masculin singular în

⁸⁴ Adjectivul urmează substantivul în marcarea categoriei cazului: la masculin singular, pentru toate cazurile, o formă (*bun-ø, acr-u, gre-u*); la masculin plural, toate cazurile – o formă (*bun-i, acr-i, gre-i*); la feminin singular, o formă pentru N.Ac. (*bun-ă, acr-ă, grea-ø*), alta pentru G.D., omonimă însă cu forma de plural pentru toate cazurile (*bun-e, acr-e, gre-le*).

diftongii *-ai, -oi, -ei* (*bălai, rotofei, greoi*) ori au tema în africata [č] și desinența *-ø* (*robaci, stângaci*). Aceste adjective prezintă următoarele omonimii:

1. masculin singular și plural – *robačø, stângačø, bălaiø, rotofeiø, greoiø*

2. feminin singular și plural – *robace, stângace, bălaie, rotofeie, greoaie*

Flexiune aparte prezintă adjectivul *june*, care se poate actualiza și ca substantiv. În flexiunea acestui adjectiv se dezvoltă următoarele omonimii:

1. masculin singular, toate cazurile, feminin singular, G.D. și plural – *june*

2. feminin singular, N.Ac. – *jună*

3. masculin plural – *juni*

Acest adjectiv prezintă o omonimie accidentală masculin singular – feminin plural, urmarea fiind dezvoltarea a trei forme flexionare în loc de patru. Cum însă o asemenea omonimie nu se realizează în cazul tipurilor de flexiune cu trei forme flexionare, adjectivul în discuție a fost încadrat într-o clasă aparte de flexiune.

Categoriile gramaticale ale adjectivului

§56. Au existență numai în planul formei categoriile gramaticale de gen, număr și caz, care, în flexiunea adjectivului, sunt urmarea acordului adjectivelor variabile cu substantivele (sau substituitele acestora) pe care le însoțesc și le determină. În schimb, categoria gramaticală a comparației, care caracterizează numai adjectivele calificative, are existență atât în planul conținutului (ca urmare a existenței unei însușiri comune la mai multe obiecte sau ca urmare a existenței aceleiași însușiri la un singur obiect în momente diferite), cât și în planul formei (are mijloace specifice de exprimare).

Categoria determinării nu caracterizează adjectivul nici chiar atunci când morfemul acestei categorii gramaticale intră în structura flectivului adjectivului. Această marcă rămâne în continuare expresia categoriei determinării pentru substantivul regent, care însă, așezat după adjectiv, nu poate primi articolul. Excepție fac adjectivele *tot*, care nu primește niciodată articol, și *întreg*, care apare cu articol (*întregul popor*) sau fără, articolul trecând la substantiv (*întreg poporul*).

În funcție de modul în care se realizează opozițiile pentru marcarea categoriilor gramaticale amintite, adjectivul prezintă două tipuri de flexiune: *flexiune sintetică* și *flexiune analitică*.

Opoziția în cadrul categoriei genului

§57. Deoarece categoriile gramaticale de gen, număr și caz apar simultan în forma adjectivului, opoziția de gen nu presupune și distingerea unor forme aparte pentru genul neutru. Acordul adjectivelor variabile cu substantive de genul neutru se realizează prin forme de masculin la singular și prin forme de feminin la plural. Rezultă că opoziția de gen în flexiunea adjectivului presupune doar doi termeni: *masculin* și *feminin* și se realizează la nivelul desinențelor, în legătură cu tipul de flexiune în care se încadrează adjectivele:

-ø/-ă (tipurile I și II A de flexiune): *albø/albă; adâncø/adâncă*; derivatele diminutive: *frumușelø/frumușică* (unde opoziția se realizează și la nivelul sufixelor *-el/-ică*);

-u vocalic/-ă (tipul I): *negru/neagră*;

-e/-ă: adjectivul *june/jună*, încadrabil într-o clasă aparte față de celelalte adjective variabile cu trei forme flexionare;

-ø/-e (tipul II B – derivate cu sufixul -tor; tipul III B): *strălucitorø/strălucitoare; gălbuiø/gălbui*;

-u semivocalic/-e (tipul II A -iu; tipul II B -eu): *pustiu/pustie*;

instantaneu/instantanee);

-ø (tema în palatala [kʲ]) **-e** – **tipul III B** în [kʲ]: *vechio/veche*; (tema în africata [čʲ]) – **tipul III D**: *stângaciø/stângace*;

-u semivocalic/-ø: *greu/greaø*; *rău/reaø* – **tipul I**.

Opozițiile desinențiale sunt însoțite uneori, ca și în flexiunea substantivului, de alternanțe vocalice, rolul acestora fiind acela de a întări opoziția de gen:

-e ~ **-ea**:- *des/deasă*; *negru/neagră*;

-e ~ **-a**:- *deșert/deșartă*;

-o ~ **-oa**:- *ușor/ușoară*;

-ă ~ **-ea**:- *rău/rea*.

Invariabile după gen sunt la singular adjectivele din **tipul III C** – *feroce, precoce, perspicace*⁸⁵, iar total invariabile după gen sunt cele din **tipul III A** – *mare, tare* etc., adică cele pe care gramatica tradițională le include în clasa variabilelor cu o terminație.

Opoziția în cadrul categoriei gramaticale a numărului

§58. Ca și la substantiv, opoziția de număr se realizează relativ diferit în interiorul fiecărui gen (masculin/feminin).

În interiorul **genului masculin** opoziția de număr se realizează în felul următor:

-ø/-i realizat ca [i]: *albø/albi*;

-u vocalic/-i vocalic: *negru/negri*;

-u realizat ca [w] **-i** realizat ca [j]: *auriu/aurii*;

-ø/-i realizat ca [i]: *studentescø/studentești*;

-ø/-ø (grafic “i”); în astfel de cazuri, se poate spune și **-i** realizat ca [ø], așa cum am procedat la substantiv): *lungø/lungio*⁸⁶;

-e/-i realizat ca [i]: *subțire/subțiri*.

Adjectivul *roșu/roșii* cunoaște opoziția **-u vocalic/-i** realizat ca [j], o opoziție diferită de cele de mai sus⁸⁷.

Nu realizează opoziția de număr adjectivele care au desinența **-ø** și tema în [kʲ] (*vechi*) sau în [čʲ] (*dreptaci, stângaci* etc.), precum și cele care au desinența **-i** realizat ca [j] în diftongii *-ai, -oi, -ei* (*bălai, rotofei, greoi*).

În interiorul **genului feminin**, opoziția de număr se realizează prin corelațiile desinențiale specifice substantivului:

-ă/-e: *albă/albe; neagră/negre* etc. Unele forme feminine de plural se realizează cu alomorful **-i** în locul desinenței specifice **-e** ca urmare a contextului fonetic al radicalului: *studentească/studentești*. Adjectivele *adâncă* și *lungă*, în limba veche, aveau desinența de plural **-e**: *adânce, lunge*, iar adjectivul *nouă* avea forma de plural omonimă cu singularul, așa cum se reflectă și în texte din secolul al XIX-lea. Opoziția se realizează astăzi între desinențele: **-ă/-ø** *adâncă/adâncio*; *lungă/lungio* și **-ă/-i**: *nouă/noi*, ceea ce favorizează delimitarea unor clase noi din punct de vedere funcțional.

⁸⁵ Vezi I. Coteanu, *GB*, p.80-81, unde adjective precum *atroce, eficace, feroce, locvace, precoce, propice, perspicace, tenace* sunt considerate invariabile după gen la singular; la masculin plural aceste adjective au o formă proprie în **-i**. În *ÎOOP* și în *DOOM*, adjectivele de acest tip sunt considerate invariabile – mai puțin *robace*, feminin singular și plural, *robaci*, masculin singular și plural (cf. *stângace*). Mioara Avram (*Gramatica*, p.85) vorbește despre tendința care se înregistrează la adjectivele neologice invariabile de a-și crea forme variabile adaptate. Formele rezultate în urma acomodării lor la sistem nu sunt acceptate în limba literară.

⁸⁶ În astfel de cazuri, singură alternanța consonantică marchează opoziția de număr (ca și *mic/miș, adânc/adânc* etc.).

⁸⁷ Se reflectă aici continuarea situației mai vechi; adjectivul *roșu* < lat. *roseus*, avea în structură un [ʃ] palatal, fapt care a generat opozițiile: *roșiu/roșie, roșii/roșii*. Ulterior [ʃ] a devenit dur, ceea ce a determinat apariția opozițiilor specifice adjectivelor cu patru forme flexionare: *roș(u)/roșă, roși/roșe*, forme răspândite numai în varianta populară a limbii române.

-e/-i: *pustie/pustii; roșie/roșii*;

-e/-ø: la adjectivele cu tema în [ĉ] (*dulce/dulciø*) sau în [k] (*veche/vechiø*), precum și la cele cu tema în diftong *amăruie/amăruio; gălbuie/gălbuiø*;

-ø/-le: *greaø/grele; reaø/rele*;

-ă/-le: *frumușică/frumușele; tinerică/tinerele*⁸⁸.

Nu cunosc opoziție desinențială pentru a marca numărul adjectivele care au desinența -e realizat ca [je] și tema în vocala [e] (*instantanee/instantanee*), cele care au desinența -e și tema în [ĉ] (*feroce/feroce; precoce/precocce*), precum și cele care au desinența -e și tema în diftongii -ai, -oi, -ei (*bălaie/bălaie, rotofeie/rotofeie, greoaie/greoaie*).

Ca și la substantiv, opoziția de număr se susține și pe schimbări care se produc la nivelul rădăcinii adjectivului, alternanțele fonetice:

- **consonantice:**

-c- ~ -ĉ-: *mică – mici*;

-g- ~ -ĝ-: *lungă – lungi*;

-d- ~ -z-: *scund – scunzi*;

-s- ~ -ș-: *frumos – frumoși*;

-z- ~ -j-: *breaz – breji*;

-l- ~ -ø-: *gol – goi;chel – chei*;

-cs- ~ -cș-: *prolix – prolicși*;

-sc- ~ -șt-: *brusc – bruști, bruscă – bruște*;

-st- ~ -șt-: *trist – triști*;

-str- ~ -ștr-: *albastru – albaștri*;

- **vocalice:**

-ea- ~ -e-: *breaz – breji; neagră – negre*;

-ă- ~ -e-: *tânără – tinere*;

-â- ~ -i-: *tânără – tinere*.

Opoziția în cadrul categoriei cazului

§59. Opoziția de caz se realizează, ca și la substantiv, numai în clasa adjectivelor feminine și numai la singular. Acestea prezintă omonimia G.D. singular – N.Ac.G.D. plural:

-ă/-e – singular: N.Ac. – *albă*, G.D. *albe*; plural: *albe*;

-ă/-ø – singular: N.Ac. *adâncă*, G.D. *adânciø*; plural: *adânciø*;

-e/-i realizat ca [i] – singular: N.Ac. *verde*; G.D. *verzi*; plural: *verzi*;

-e/-ø – singular: N.Ac. *amăruie*, G.D. *amăruio*; plural: *amăruio*;

-ø/-le⁸⁹ – singular: N.Ac. *greaø*, G.D. *grele*; plural: *grele*;

-ă/-le – singular: N.Ac. *frumușică, tinerică*, G.D. *frumușele, tinerele*; plural: *frumușele, tinerele*.

Adjectivele invariabile după număr nu variază nici după caz.

Alternanțele fonetice care însoțesc și întăresc flexiunea după caz a adjectivelor feminine sunt aceleași cu cele care caracterizează opoziția de număr.

Formele de vocativ din flexiunea adjectivelor prezintă omonimie cu nominativul. Omonimia caracterizează adjectivele feminine, dar și pe cele masculine, când acestea

⁸⁸ Ca și în cazul unor substantive de tipul: *turtureaø/turturele, turturică/turturele*, mai rar și numai popular *turturicø*, *mărgaø/mărgele, mărgică/mărgele*, mai rar și tot numai popular *mărgicø*, și în flexiunea acestor adjective are loc un amestec al formelor. Adjectivele de acest fel pot avea doar popular forma **frumușici*, astfel că pentru variantele de singular *frumușea, frumușică, tinerea, tinerică*, pluralul se realizează într-un singur fel: *frumușele, tinerele*, și, prin analogie cu *grea/grele, mișea/mișele*.

⁸⁹ Aceeași opoziție desinențială prezintă, în limbajul popular, adjectivele *frumușea, tinerea, mititea* (*mitutea*)/*frumușele, tinerele, mititele* (*mitutele*).

urmează substantivului regent. Dacă sunt antepuse substantivului, adjectivele au desinențe specifice la cazul vocativ:

-e: *tinere domn!* (uneori primesc desinență specifică ambii termeni: *iubite prietene!*);

-ule: *frumosule băiat!*

Reține atenția întrebuințarea adjectivelor la cazul vocativ fără a intra în sintagmă cu un substantiv, ci singure. În acest caz ele au mărci specifice: -o, -e, -ule, -lor, dar nu-și mai păstrează valoarea de adjectiv, ci devin, prin conversiune, substantive. În mod evident expresivitatea este sporită în asemenea cazuri. Compară: *frumoasă fată! / fată frumoasă! cu frumoaso! ș.a.*

Categoriile gramaticale de gen, număr și caz pot fi marcate uneori și cu ajutorul articolului demonstrativ (adjectival) *cel* – variabil după gen, număr și caz.

De asemenea, aceste categorii gramaticale sunt marcate, la nivelul sintagmei nominale din care face parte și adjectivul, și prin morfemele determinării, articolele nehotărât și hotărât.

Fără a cunoaște categoria gramaticală a determinării, deoarece numai obiectele denumite prin substantive pot fi cunoscute în grade diferite de către vorbitori, adjectivele antepuse regentului nominal primesc articolul-morfem în structura variabilei lor, situație în care, ca și la substantiv, articolul reduce sincretismul cazual la N.Ac. și G.D., atât la singular cât și la plural⁹⁰.

Compară: N.Ac. *frumoasa fată*/ G.D. *frumoasei fete* cu: N.Ac. *fata frumoasă*/ G.D. *fetei frumoase* sau: N. Ac *frumoasele fete*/ G.D. *frumoaselor fete* cu N. Ac. *fetele frumoase*/ G. D. *fetelor frumoase* și N.Ac. *o fată frumoasă*/ G.D. *unei fete frumoase*/ N. Ac. *niște fete frumoase*/ G. D. *unor fete frumoase*.

Un rol important, acela de marcă unică pentru exprimarea opoziției de caz și de număr, revine articolului atunci când substantivul și adjectivul care alcătuiesc sintagma sunt invariabile în funcție de număr și caz:

N.Ac. sg. *perspicacea învățătoare*/G.D. sg. *perspicacei învățătoare*

N.Ac. pl. *perspicacele învățătoare*/G.D. pl. *perspicacelor învățătoare*.

Articolului posesiv (genitival) îi revine rolul de a stabili distincția dintre genitiv și dativ la nivelul sintagmei nominale⁹¹: G. *al, a, ai, ale perspicacei învățătoare*/ D. *o perspicacei învățătoare*.

Adjectivele cantitative (*numeroși, mult, puțin*) impun, la nivelul sintagmei nominale, formarea genitivului și a dativului cu ajutorul prepozițiilor-morfem *a* și *la*, ca în flexiunea numeralului: G. *idealurile a mulți tineri*; D. *dă de lucru la mulți tineri*. De aici și încadrarea lor la numerele care exprimă o cantitate nedeterminată sau la pronume de cuantificare nedefinită (D. Irimia, GLR, p.127-132).

Categoria gramaticală a comparației

§60. Singura categorie gramaticală a adjectivului care se caracterizează prin existență biplană – formă (mărci specifice) și conținut (existența unei însușiri, în același grad sau în grade diferite, la mai multe obiecte sau la același obiect în momente diferite)

⁹⁰ După cum am precizat deja, în structura substantiv + adjectiv, al doilea termen al sintagmei nu poate fi articulat. Excepție face sintagma cu adjectivul *întreg* (*întreg pământul* și *întregul pământ*); de asemenea, în sintagma cu adjectivul *tot*, indiferent de ordinea constituenților, se articulează substantivul: *pământul tot* și *tot pământul*.

⁹¹ Precizăm că articolul genitival privește tot numele din structura sintagmei. În acest sens, se pot compara următoarele sintagme: *cărțile a multe învățătoare*, unde prepoziția privește substantivul, iar adjectivul nu are nevoie de desinență specifică pentru genitiv, cu *cărțile multor învățătoare*, unde adjectivul cantitativ (nehotărât) are desinență pentru genitiv.

– a pus și cele mai multe probleme specialiștilor, fapt care se reflectă în soluțiile diferite găsite pentru problemele puse de această categorie gramaticală.

Problemele încep chiar cu terminologia, legată în mod direct de modul cum e concepută această categorie gramaticală. Astfel, în unele lucrări se vorbește numai despre grade de comparație (GA, p.125-133; C. Dimitriu, GEM, p.103-108, Idem, TG, I, p.205 ș.u.), în altele, despre categoria gramaticală a intensității (D. Irimia, GLR, p.89-92), incluzându-se aici și *gradele de comparație*⁹² și *gradele de intensitate*⁹³ (I. Iordan, V. Robu, LRC, p.403-407). Autorii din urmă fac distincție între *gradele de intensitate* și *gradele de comparație*. Primele se realizează prin sintagme închise din punct de vedere sintactic de tipul: *Era un zgomot din ce în ce mai mare*. Sintagma *din ce în ce mai mare* din enunțul de mai sus este închisă, nu acceptă decât relația cu termenul regent, fiind exclusă o relație cu un al doilea termen, de referință comparativă. O astfel de relație este posibilă în structura sintagmelor deschise din punct de vedere sintactic, în cazul *gradelor de comparație*. Prin urmare, un enunț de tipul: *Acest om este mai bun decât acela* conține o sintagmă deschisă în care relația se realizează, de regulă, la stânga cu termenul regent și la dreapta cu termenul de referință comparativă.

Se consideră că punctul de plecare pentru cele două subsisteme de forme graduale îl reprezintă *pozitivul (gradul pozitiv)*.

⁹² Sunt *grade de comparație*:

- a) **comparativul de egalitate** (*la fel de, tot așa de + adjectiv*);
- b) **comparativul de superioritate** (*mai + adjectiv*);
- c) **comparativul de inferioritate** (*mai puțin + adjectiv*);
- d) **comparativul superlativ (superlativul relativ** din gramatica tradițională) cu cele două aspecte: *de superioritate (cel mai + adjectiv)* și *de inferioritate (cel mai puțin + adjectiv)*.

⁹³ Sunt *grade de intensitate*:

- a) **gradul intensității minime** (*foarte puțin, foarte slab + adjectiv; extrem de puțin, extrem de slab + adjectiv*);
- b) **gradul intensității scăzute insuficiente** (*puțin, slab, insuficient, nesatisfăcător + adjectiv*);
- c) **gradul intensității suficiente** (*destul de, suficient de, de-ajuns de + adjectiv*);
- d) **gradul intensității mobile** actualizat **progresiv** (*tot mai, din ce în ce mai, mereu mai, tot mai ...și mai + adjectiv*) și **regresiv** (aceleași morfeme de mai sus + *puțin + adjectiv*);
- e) **gradul intensității maxime** (*foarte..., extrem de..., atât de..., cât de..., ce..., ... de-a binelea, cu vârf și-ndesat, fără tăgadă*).

Pentru exprimarea intensității maxime se folosesc și alte mijloace:

- adverb (locuțiune adverbială) antepus, precedat de prepoziția *de* sau postpus, când însoțește și verbe: *teribil de..., amarnic de..., strașnic de..., îngrozitor de..., peste măsură de..., peste poate de..., peste orice limită de... foc de...* (adverbul *foc* provine din substantiv și poate realiza intensitatea maximă și în structura *frumoasă foc*. Cele două structuri, *foc de frumoasă* și *frumoasă foc* nu se deosebesc prea mult sub aspectul expresivității. Au același rol expresiv și alte adverbe provenite din substantiv, indiferent dacă exprimă intensitatea maximă pe lângă un regent nominal ori pe lângă unul verbal: *om singur cuc, om beat turtă, doarme buștean, aleargă glonț* etc.);

- comparația cu obiecte de referință considerate embleme în ce privește însușirea în discuție: *alb ca varul, negru ca pana corbului, rece ca gheața, dulce ca mierea* etc.;

- la nivelul frazei, prin structuri alcătuite din **principală și consecutivă**: *E frumoasă de-ți ia ochii*; **principală și concesivă**: *Oricât ar fi de frumoasă, lui tot nu-i place*; **principală și atributivă** (cu nuanță consecutivă): *E un om cum nu se află altul pe lume*.

- repetarea adjectivului (uneori al doilea termen poate fi derivat cu sufix diminutiv): *bătrână-bătrână, singură-singurică, tânăr-tinerel* etc.;

- determinativ exprimat prin locuțiune adjectivală sau prin locuțiune substantivală: *bun de pus la rană, frumoasă de pus la icoană, nervos la culme* etc., rezultate din contragerea unor propoziții consecutive: *bun să-l(-o) pui la rană, frumoasă s-o pui la icoană, nervos încât depășise limita*;

- locuțiuni substantivale: *un pui de zgârie-brânză*;

- genitiv superlativ: *frumoasa frumoaselor, deșteptul deșteptilor, prostul proștilor* etc.;

- simbolism fonetic (lungirea unui sunet): *maare!*;

- folosirea unor prefixe: *ultra-, extra-, super-* etc., precum și a sufixului *-isim*.

Din perspectivă strict gramaticală o asemenea abordare a categoriei în discuție nu este foarte convenabilă. Ea poate fi însă binevenită pentru o analiză stilistică; foarte adesea formele de actualizare a gradelor de intensitate sunt formule emfaticе, cu valoare afectivă.

§61. Pentru a nu crea imaginea unei categorii gramaticale prea eterogene (de fapt omogen este numai gradul pozitiv, care indică existența unei caracteristici într-un grad normal, obișnuit) vorbim în continuare despre trei grade de comparație: *pozitiv*, *comparativ* și *superlativ*, cu subdiviziunile care se creează în mod obișnuit în interiorul acestora și cu mijloacele specifice de exprimare (mărci specifice).

Gradul pozitiv prezintă caracteristica, însușirea într-un grad obișnuit, normal; nu presupune realizarea unei comparații directe; are marca *o* (în opoziție cu mărcile concrete de la celelalte grade de comparație).

Gradul comparativ prezintă caracteristica într-o măsură egală sau inegală la același obiect în momente diferite sau la obiecte diferite care se compară.

Comparativul de egalitate presupune existența caracteristicii în aceeași măsură la același obiect considerat în momente diferite sau la obiecte diferite. Marcă a acestei valori adjectivale este una dintre expresiile/locuțiunile adverbiale-morfem: *tot așa de*, *tot atât de*, *la fel de* etc., adăugată la forma de pozitiv a adjectivului respectiv. Cel de al doilea termen al comparației este introdus prin adverbul cu rol de prepoziție *ca (și)*.

Comparativul de superioritate presupune existența caracteristicii în măsură mai mare fie la același obiect în momente diferite, fie la obiecte diferite. Are ca marcă adverbul-morfem *mai*, iar al doilea termen al comparației este introdus prin una dintre prepozițiile *ca*, *decât*, *de*, *față de*.

Comparativul de inferioritate presupune existența caracteristicii în măsură mai mică fie la același obiect în momente diferite, fie la obiecte diferite. Marca acestei valori este morfemul complex *mai puțin* (care este, de fapt, comparativul de superioritate al adverbului *puțin*), iar al doilea termen al comparației este introdus prin una dintre prepozițiile *ca*, *decât*.

Superlativul presupune două valori. Dacă se realizează o comparație directă vorbim despre *superlativ relativ*; dacă se consideră că un obiect posedă o caracteristică în grad maxim, vorbim despre *superlativ absolut*.

Superlativul relativ de superioritate presupune existența caracteristicii în măsura cea mai mare, iar **superlativul relativ de inferioritate** arată că un obiect posedă caracteristica în măsura cea mai redusă. Marca superlativului relativ de superioritate este un morfem complex alcătuit din adverbul-morfem *mai* precedat de articolul adjectival *cel*, *cea*, *cei*, *cele* etc., iar pentru superlativul relativ de inferioritate același articol precedă adverbul-morfem *puțin* la gradul comparativ de superioritate (*mai puțin*). Al doilea termen al comparației este introdus prin prepoziția *dintre* sau prin locuțiunile prepoziționale *în comparație cu*, *comparativ cu*.

Superlativul absolut este marcat în mod obișnuit prin adverbul-morfem *foarte* sau prin alte adverbe-morfem – *tare*, *prea*. Se mai vorbește, de asemenea, despre mărci stilistice sau afective ale superlativului absolut⁹⁴.

Adjective fără grade de comparație

§62. Nu au grade de comparație următoarele clase de adjective:

- cele care, prin originea lor, sunt vechi comparative sau superlative: *major*, *minor*, *inferior*, *superior*, *exterior*, *ulterior*, *anterior*, *posterior* (vechi comparative), *optim*, *ultim*, *suprem*, *maxim*, *minim* (vechi superlative) etc;

- cele care, prin sensul lor, nu acceptă comparația. Acestea exprimă însușiri care nu pot exista în grade diferite: *asemenea*, *complet*, *întreg*, *mort*, *oral*, *unic*, *veșnic*, *etern*, *general*, *perfect*, *principal*, *desăvârșit* sau se referă la caracteristici ale obiectelor din

⁹⁴ Pentru mărcile stilistice ale acestei valori vezi nota 93 (*intensitatea maximă*).

domeniul tehnico-științific: *carbonifer, petrolifer, chimic, minier, pulmonar, lingvistic, dreptunghic* etc.

§63. *Sintaxa adjectivului*

Principală funcție sintactică este aceea de *atribut adjectival*, realizată în relația de dependență (*Am văzut un copil frumos*). În cadrul aceleiași relații, se consideră că adjectivul poate îndeplini și alte funcții sintactice (complement indirect și circumstanțial)⁹⁵. De fapt în contexte de tipul celor propuse în sursele citate (*Din mic s-a făcut mare, De mic s-a dovedit harnic, De neatent a căzut în cea groapă, De frumoasă, e frumoasă, S-a prezentat la medic mai mult mort decât viu*)⁹⁶ relația este de dublă dependență, adjectivul fiind *atribut circumstanțial* sau *element predicativ suplimentar*, ca și într-un enunț de tipul: *El se simte mic și neînsemnat în fața celor cu care stă de vorbă*, în care se recunoaște realizarea acestei funcții sintactice.

În relația de interdependență, adjectivul intră cu funcția de *nume predicativ* în structura predicatului nominal: *Fata este frumoasă*.

⁹⁵ Este punctul de vedere exprimat în *GA* (I, p.133-134), care s-a generalizat în gramatica școlară și care se regăsește și în alte surse: Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.77-78, D. Irimia, *GLR*, p.93. În acest caz se neglijează raporturile dintre cuvinte.

⁹⁶ Corneliu Dimitriu (*GEM*, p.108-109) încadrează, pe bună dreptate, la funcția de *atribut circumstanțial* tot ceea ce în sursele amintite se consideră a fi complement sau circumstanțial. Motivul acestei încadrări îl constituie dubla determinare care se constată în cazul adjectivelor în discuție:

Din mic(ă) s-a făcut mare;

De mic(ă) s-a dovedit harnic(ă);

De neatent(ă) a căzut în groapă;

S-a prezentat la medic mai mult mort (moartă) decât viu (vie).

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (IV)

Definiția adjectivului

Clasificarea adjectivelor

- după **origine**: *moștenite din latină și din substrat, împrumutate din diferite limbi, formate pe ternul limbii române prin derivare, compunere, transpoziție lexico-gramaticală;*

- după **natura însușirilor** denumite: *concrete, abstracte;*

- după **alcătuire**: *simple, compuse, locuțiuni adjectivale;*

- după **sens**: *calificative și determinative sau pronominale;*

- după **variabilitatea structurii morfematice** sau după **criteriul flexionar**: *adjective variabile și adjective invariabile sau adjective de tipul I, tipul II, tipul III de flexiune*

Categoriile gramaticale ale adjectivului

- **genul**: opoziția de gen se realizează în doi termeni: *masculin, feminin;*

- **numărul**;

- **cazul** (opoziția de caz se realizează numai la adjectivele feminine și numai la singular);

- **comparația** (*gradul pozitiv, gradul comparativ – de superioritate, de egalitate, de inferioritate, gradul superlativ – relativ, absolut*)

Adjective fără grade de comparație

Sintaxa adjectivului (*atribut adjectival, nume predicativ, element predicativ suplimentar*)

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (IV)

1. Alcătuiți o descriere în care să folosiți cât mai multe adjective. Analizați apoi morfosintactic adjectivele din text.

2. Construiți enunțuri în care să întrebuințați substantive obținute din adjective prin conversiune. Explicați mecanismul conversiunii.

3. Care dintre următoarele adjective nu pot avea grade de comparație: *complet, gol, harnic, dreptunghic, obtuz, principal, bătrână, desăvârșit, major, superior, des*. Motivați încadrarea fiecărui adjectiv.

4. Alcătuiți enunțuri în care să răspundeți cerințelor formulate mai jos:

- adjectiv la gradul comparativ de superioritate cu funcție de element predicativ suplimentar;
- adjectiv la gradul superlativ absolut cu funcție sintactică de nume predicativ;
- adjectiv în genitiv, la gradul pozitiv, cu funcție de atribut adjectival
- adjectiv în vocativ cu funcție de atribut adjectival.

5. Precizați cum se exprimă *intensitatea maximă*.

6. Precizați funcția sintactică îndeplinită de adjectivele subliniate din următoarele enunțuri:

- *De mic* s-a dovedit harnic;
- *Din mic* s-a făcut mare;
- *De neatent* a căzut în groapă;
- S-a prezentat la medic mai mult mort *decât viu*.

V. PRONUMELE

Rezumat:

Capitolul al V-lea abordează problematica *pronumelui* în limba română. După definirea clasei în funcție de criteriile *morfologic*, *semantic*, *sintactic* și prin raportare la alte clase lexico-gramaticale, se realizează organizarea pronumelor din limba română mai întâi în două clase (*pronume personale/pronume nepersonale*), în funcție de existența sau nonexistența în flexiunea lor a categoriei gramaticale a persoanei. În interiorul fiecărei clase, în funcție de criteriul semantic, se face o nouă împărțire a pronumelor în clase relativ omogene (*pronume personal propriu-zis*, *pronume de politețe*, *pronume reflexiv*, *pronume posesiv*, *pronume de întărire*, *pronume demonstrativ*, *pronume relativ*, *pronume interogativ*, *pronume nehotărât*, *pronume negativ*).

Fiecare clasă din cele zece enumerate mai sus face obiectul unei analize aparte, urmărindu-se comportamentul fiecărui tip de pronume în plan *semantic*, *morfologic* și *sintactic*.

§64. În cele mai multe lucrări de specialitate, pronumele este definit ca fiind partea de vorbire cu flexiune după gen, număr, caz și, parțial, după persoană, care ține locul unui substantiv sau stă pentru un nume. De aici și denumirea clasei: **pronume** (*pro* „pentru” + *nomen*).

În definiția de mai sus sunt cuprinse caracteristici de natură morfologică și o particularitate sintactică, anume posibilitatea pronumelui de a sta pentru nume ori de a substitui nume, aceasta din urmă fiind de fapt un reflex al unei caracteristici semantice.

Această definiție nu este însă în măsură să delimiteze pronumele de alte clase cu care are contingente, după cum vom vedea, atât în plan morfologic, cât și în planurile sintactic și semantic.

În plan morfologic, pronumele se apropie de substantiv și de adjectiv ca urmare a categoriilor gramaticale comune pe care le are cu acestea. Spre deosebire de substantiv, la care genul reprezintă o componentă semantică stabilă a radicalului, la pronume categoria genului este un criteriu de flexiune, ceea ce înseamnă că pronumele, ca și adjectivul, își modifică forma pentru a exprima genul: *el* – *lui*/ *ea* – *ei*; *acesta* – *acestui*/ *aceasta* – *acesteia* etc. De asemenea, în flexiunea pronumelui există categoria gramaticală a persoanei, pe care nu o reperăm nici la substantiv, nici la adjectiv, în schimb aceeași categorie se manifestă în flexiunea verbală⁹⁷.

Pronumele, spre deosebire de substantiv, este indiferent față de categoria gramaticală a determinării. Facem aici precizarea că în formele pronominale *dânsul*, *dânsa*, *unul*, *altul*, articolul este un element de structură (un formativ), nu comută cu $\emptyset$ (primele două forme nu există în limba română actuală decât în această structură, în timp ce ultimele două devin adjective pronominale fără articol: **un băiat**, **alt băiat**), se constituie în marcă a categoriilor gramaticale de gen, număr, caz, dar nu este și marcă a categoriei determinării; are, de asemenea, rol distinctiv între pronume și adjectiv pronominal: **Unul cântă**, **altul citește**, **Un om cântă**, **alt om citește**. Pronumele se deosebește de substantiv și prin tipul de flexiune: pronumele se caracterizează în primul rând prin flexiune *supletivă* (schimbarea radicalului în cursul flexiunii: *eu/mie*, *îmi*, *mi/mine*, *mă* etc.).

⁹⁷ La pronume, persoana este categorie gramaticală caracterizată prin formă și prin conținut, în timp ce la verb persoana apare în virtutea acordului.

Categoriile gramaticale de gen, număr, caz apar și la adjectiv, care, spre deosebire de pronume, are și categoria gramaticală a comparației, singura care-i este specifică și nu se mai datorează acordului.

Nu toate pronumele cunosc categoriile gramaticale de gen, număr, caz și persoană.

În privința *genului*, se disting două clase:

a) pronume care marchează această categorie gramaticală, acordându-se în gen cu antecedentul: pronumele personal de persoana a III-a, pronumele demonstrativ, pronumele posesiv (în funcție de genul obiectului posedat), pronumele de întărire, unele pronume nehotărâte, pronumele negativ *nici unul*, pronumele relativ-interogativ *care*, variabil parțial;

b) pronume care nu marchează genul, acceptând orice context de gen (*Tu ești frumosø/frumoasă, Cine e frumosø/frumoasă? Oricine e frumosø/frumoasă*): pronumele personale de persoanele I și a II-a, pronumele reflexiv, pronumele relativ-interogative, unele pronume nehotărâte.

În ceea ce privește *numărul*, se disting, de asemenea, două clase:

a) pronume care marchează numărul, acordându-se cu antecedentul: pronumele personal propriu-zis, pronumele de politețe (nu în toate cazurile), pronumele reflexiv (la persoanele I și a II-a, formele împrumutate de la pronumele personal propriu-zis), pronumele de întărire, demonstrativ, nehotărât (nu toate formele), relativ-interogativ (nu toate formele);

b) forme pronominale care nu exprimă opoziția *unul/mai mulți*: interogative, negative, unele pronume nehotărâte și relative, reflexivele de persoana a III-a. Se remarcă, pe lângă acest aspect, formele de plural inclusiv de la pronumele personal de persoanele I și a II-a: *noi* = *eu + tu (+ alții)*; *voi* = *tu + tu* sau *tu + alții*; această semnificație se regăsește, în mod firesc, în flexiunea verbală, la persoanele I și a II-a plural.

Categoria gramaticală a *cazului* este mult mai bine reprezentată în clasa pronumelui decât în clasa substantivului, pentru că valorile cazuale sunt mai clar diferențiate în flexiunea pronominală. Dar numai pronumele personal propriu-zis și pronumele de politețe de persoana a II-a au forme pentru cazul vocativ, pentru că este persoana căreia i te adresezi în comunicare. În unele lucrări de specialitate (M. Manoliu, *Sistematica substitutelor*, p.48-55; I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.411-412; D. Irimia, *GLR*, p.103-105), formele posesivului (*meu, tău, său*) sunt considerate genitive ale pronumelui personal, ceea ce ar elimina caracterul defectiv al paradigmei la persoanele I și a II-a, în schimb ar genera un inconvenient și mai mare: prezența formelor cazuale cu flexiune proprie: *meu, mea, mei, mele* etc.

Cu ajutorul pronumelui personal se recunosc în flexiunea substantivului românesc cele patru valori cazuale nonvocate: N., Ac., G., D. (§33). Aceasta nu înseamnă că sincretismul cazual N.Ac., G.D. este eliminat din flexiunea pronominală; dimpotrivă, cele mai multe pronume prezintă, ca și substantivul articulat cu articol hotărât enclitic⁹⁸ și adjectivul (antepus substantivului și articulat), acest sincretism.

Categoria gramaticală a *persoanei* nu este specifică tuturor pronumelor. La subclasele la care apare, această categorie nu se exprimă la nivelul flectivului, ci la nivelul radicalului (supletivismul în flexiune). Valorile de persoană se organizează pe baza opoziției *participanți/nonparticipanți* la actul comunicării: *eu, tu, noi, voi* vs. *el, ea, ei, ele*. În interiorul acestei opoziții, pentru participanții la actul comunicării distingem între *emițător/nonemițător* – *receptor/nonreceptor*. Prin urmare, *persoana I* singular presupune coincidența protagonistului unei acțiuni cu emițătorul, deci protagonistul este identic cu emițătorul; *persoana a II-a* singular exprimă coincidența protagonistului unei acțiuni cu receptorul, deci protagonistul este identic cu receptorul. În cazul *persoanei a III-a*, protagonistul nu este identic nici cu emițătorul, nici cu receptorul. *Eu* și *tu* indică

⁹⁸ Pentru substantivul nearticulat, sincretismul N.Ac., G.D. se realizează numai la feminin singular.

protagoniștii actului lingvistic (*emițător* vs. *receptor*), iar *el, ea, ei, ele* substituie numele subiectului comunicării lingvistice (despre cine se face comunicarea).

Sunt câteva pronume indiferente față de orice categorie gramaticală; ele sunt invariabile după gen, număr, caz și persoană: *ce, ceva, careva, nimic*. Această situație impune luarea în considerare și a altor criterii (semantic, sintactic) în definirea pronumelui.

Din punct de vedere *semantic*, e de remarcat conținutul abstract al cuvintelor care se încadrează în clasa pronumelor. Pronumele dobândește un sens concret atunci când se cunoaște numele căruia îi ține locul. Nu toate pronumele sunt totuși abstracte în aceeași măsură, după cum și unele substantive prezintă un grad mai mare de generalitate în raport cu altele. Astfel, în enunțurile *Datoria omului este de a munci, Datoria fiecăruia este de a munci, omului și fiecăruia* nu diferă prea mult sub aspectul gradului de abstractizare, iar în plan morfologic unul este nume, celălalt pronume. Aceasta înseamnă că numai sensul nu ajută la delimitarea clasei numelui de clasa pronumelui. Criteriul *semantic* trebuie așadar coroborat cu caracteristicile *sintactice*, acestea din urmă derivând din *capacitatea pronumelor de a substitui nume*. Și aici se impun însă precizări.

Un prim aspect privește posibilitatea pe care o au și alte părți de vorbire de a substitui nume. Este cazul substantivelor, care, în limitele mai restrânse ale seriilor sinonimice sau în limitele mai largi ale seriilor semantice se pot înlocui unele cu altele. Este ceea ce se și întâmplă frecvent pentru a se evita repetițiile supărătoare atât în varianta scrisă a limbii, cât și în aspectul ei oral.

Între posibilitatea pe care o are orice emițător de a înlocui un substantiv cu altul și aceea de a înlocui substantivul cu un pronume există însă o deosebire esențială: substantivul poate înlocui un substantiv cu condiția ca acesta să aparțină aceleiași serii sinonimice sau măcar aceleiași serii semantice, care oricum este limitată, în vreme ce pronumele “poate înlocui, în anumite limite lingvistice, *orice* (s.a.) substantiv” (I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p.118). Unele limite există însă și în acest caz. De exemplu, pronumele *cine* nu substituie decât substantive care denumesc persoane, în vreme ce *acela, el, care* etc. înlocuiesc atât substantive care denumesc persoane, cât și substantive care nu au această caracteristică. Înlocuirea prin pronume este limitată însă din altă perspectivă: pronumele preia genul substantivului înlocuit, se acordă cu acesta, în timp ce substantivul, atunci când substituie un alt substantiv, își păstrează genul propriu. În această privință, pronumele se aseamănă mai mult cu adjectivul, care, și el, se acordă cu substantivul; spre deosebire însă de adjectiv, care însoțește substantivul, pronumele îl substituie. Acest aspect are implicații la nivelul raporturilor sintactice. Dacă adjectivul presupune prezența substantivului față de care este element dependent, pronumele poate ocupa, ca și substantivul, poziția de regent față de un adjectiv determinant căruia îi impune acordul în gen, număr și caz.

Clasificarea pronumelor

Clasă morfologică eterogenă, ai cărei membri nu răspund la fel trăsăturilor formulate mai sus și altora pe care nu le-am amintit, pronumele impune clasificarea după mai multe criterii.

§65. După **origine (criteriul etimologic)** distingem: ***pronume moștenite din latină și pronume formate pe teren românesc***.

a) În ***pronumele moștenite din latină*** se cuprind: *pronumele personale propriu-zise*, inclusiv formele *însul, însa*; *pronumele posesive*; *pronumele reflexive*; *unele pronume demonstrative*: ***acesta – aceasta, aceștia – aceștia, acela – aceea, aceia – acelea, ăsta – asta, ăștia – astea, ăl – a***; *pronumele relativ-interogative*: ***cine, care, ce, câți – câte***; *pronumele nehotărâte*: ***unul – una, altul – alta, alții – altele, toți – toate, cutare, atâția – atâtea, mulți – multe, puțini – puține***; *unele pronume negative*: ***nimeni***,

nimic(a).

b) Sunt *formate pe teren românesc*: pronumele personale de persoana a III-a: *dânsul, dânsa, dânsii, dânsele*; pronumele personale de politețe; pronumele de întărire; unele demonstrative: *acestălalt – aceastăălaltă, aceștilalți – acestelalte, celălalt – cealaltă, ceilalți – celelalte, ăstălalt – astălaltă, ăștilalți – astelalte, ălălalt – ailaltă, ăilalți – alelalte, același – aceeași, aceiași – aceleași*; unele pronume relative: *cel ce – ceea ce, cei ce – cele ce*; majoritatea pronomelor nehotărâte (compuse): *oricine, orișicine, oricare, orișicare, orice, orișice, oricâți – oricâte, oarecine, oarecare, oarece, fiecare, fiecare, fiece, cineva, careva, ceva, câțiva – câteva, altcineva, altcareva, altceva, vreunul – vreuna*; unele pronume negative: *nici unul – nici una*.

§66. După structura morfematică: *pronume simple* și *pronume compuse*: *eu, tu, cine, care, unul, altul* etc. (simple), *celălalt, cestălalt, ceea ce, nici unul* etc. (compuse)⁹⁹.

§67. După întrebuițarea pe care o au, pronumele se clasifică în două categorii¹⁰⁰.

a) *Cu întrebuițare substantivală* (țin locul unui substantiv sau se folosesc pentru un substantiv toate, cu câteva excepții). În interiorul acestei subclase, în funcție de *context* sau de *aspectul distribuțional al criteriului sintactic*¹⁰¹, pronumele sunt împărțite în două categorii:

- *pronume care au toate contextele comune cu substantivul*, care pot înlocui și pot fi înlocuite întotdeauna cu substantive: *el – ea, ei – ele, acela – aceea, aceia – acelea* etc.;

- *pronume care au numai anumite contexte comune cu substantivul: eu, tu, noi, voi, cine*. Forma de nominativ a acestora nu admite contextele obișnuite ale substantivelor în nominativ, acelea în care pronumele e însoțit de un predicat. Aceasta pentru că verbul se folosește la persoana a III-a când subiectul este un substantiv, dar este la persoana I cu *eu (noi)*, la persoana a II-a cu *tu (voi)*. Substituirea este posibilă totuși atunci când comunicările nu au predicat exprimat, după interogative: - *Cine a venit?* - *Eu (Tu, Studentul, Omul de ieri* etc.). Astfel de contexte (*Eu, Tu* etc.) se numesc *contexte zero*. Ele sunt precedate și urmate de pauză. De asemenea, contextele sunt comune în cazul în care substantivul în nominativ și pronumele personale de persoanele I și a II-a sunt subiecte ale unor forme verbale invariabile după persoană: *să fi venit, venind, a veni (eu, tu, el, acela, omul de ieri* etc.). Celelalte forme cazuale (altele decât nominativul) ale pronomelor personale de persoanele I și a II-a au, în general, contextele comune cu ale altor pronume și cu ale substantivului: *te văd/îl văd, văd studentul; îți comunic/îi comunic, comunic studentului* etc.

b) *Cu întrebuițare adjectivală* (ca determinante ale substantivului, într-o poziție sintactică specifică adjectivului) – *adjective pronominale*. Acestea se acordă cu

⁹⁹ Discuția se reia la fiecare clasă de pronume.

¹⁰⁰ La acestea se adaugă și așa-numitele pronume cu întrebuițare adverbială, de fapt, *adverbe pronominale*. Ele sunt *adverbe situaționale* „al căror conținut semantic concret este fixat de coordonate deictice (protagoniști, temporalitatea și spațialitatea comunicării lingvistice) și de coordonate ale textului – obiect al comunicării lingvistice” (D. Irimia, *GLR*, p.292-293). În plan semantic, aceste adverbe substituie, asemenea celor mai multe pronume, iar în plan sintactic au de regulă întrebuițare anaforică: *L-am văzut aici, lângă ușa*.

¹⁰¹ Același criteriu favorizează împărțirea pronomelor în două clase: *pronume cu distribuție unidirecțională* (care nu îndeplinesc și funcție de relație) – *pronume personal propriu-zis, personal de politețe, de întărire, reflexiv, posesiv, interogativ, demonstrativ, nehotărât, negativ*; *pronume cu distribuție bidirecțională* (care îndeplinesc și funcție de relație) – *pronume relativ, unele pronume nehotărâte*.

substantivul determinat în gen, număr și caz, păstrează aceeași formă sau au formă puțin diferită de cea a pronumelor din care provin prin schimbarea valorii morfologice și prezintă, de regulă, aceleași particularități de flexiune.

§68. După **sens (criteriul semantic)**: *pronume personal propriu-zis (neutru, obiectiv sau noțional), pronume reflexiv, pronume de întărire, pronume posesiv, pronume de politețe (de reverență), pronume demonstrativ, pronume interogativ, pronume relativ, pronume nehotărât, pronume negativ*¹⁰².

§69. După **categoriile gramaticale exprimate în flexiune (criteriul flexionar)**, pronumele se împart în *pronume variabile* și *invariabile*.

Se consideră *variabile* toate pronumele care au cel puțin două forme flexionare și sunt *invariabile* cele care au o singură formă (*ce, ceva, fiecare, fiștece, orice, oarece, altceva*).

În funcție de existența sau nonexistența categoriei gramaticale a persoanei în flexiunea lor, pronumele sunt *personale* (*personal propriu-zis, de politețe, de întărire, reflexiv, posesiv*) și *nepersonale* (*demonstrativ, nehotărât, interogativ, relativ, negativ*).

Dintre aceste criterii, fundamental rămâne cel semantic, care organizează pronumele în clase relativ omogene. Clasele de pronume, așa cum vor fi ele discutate în continuare, au la bază criteriul semantic.

Pronumele personale

§70. *Pronumele personal* – îi indică pe protagoniștii actului de comunicare: *stă pentru substantiv – eu, tu* – sau *substituie numele obiectului despre care se comunică*; are flexiune în raport cu categoriile gramaticale de persoană, gen, număr, caz și îndeplinește, în principiu, orice funcție sintactică specifică substantivului.

Asocierea sensului de persoană cu alte particularități semantice, morfologice și sintactice conduce la distingerea a cinci subclase de pronume personale: *pronume personal propriu-zis (neutru, noțional sau obiectiv), pronume de politețe (deferență sau reverență), pronume reflexiv, pronume de întărire (identificare), pronume posesiv*.

Pronumele personal propriu-zis (neutru)

§71. Prezintă ca particularitate a raportului de substituție faptul că la persoanele I și a II-a el *stă pentru substantiv*, ceea ce înseamnă că substantivele pe care le substituie nu pot apărea în locul pronumelor. În *Eu citesc* nu e posibilă înlocuirea lui *eu* cu un substantiv pentru că substantivele nu se pot asocia cu verbe la persoana I. La fel pentru *Tu citești*. Substituirea e posibilă în context zero: *Cine e? Eu (Ion)* – vezi **§67**.

În unele situații, mai ales în dialoguri, substantivul care mediază dezvoltarea sensului lexical concret al pronumelui poate relua, pentru insistență, în cazul vocativ sau în nominativ, forma pronominală: - *Vino tu, Ioane, și ajută-mă!* - *Tu crezi că eu, Ion Popescu, aș fi fost în stare de asta?!*

La persoana a III-a, substituirea este posibilă în principiu în orice situație, ceea ce înseamnă că în acest caz *pronumele este folosit în locul substantivului*, așa cum se

¹⁰² D. Irimia (*GLR*, p.127 ș.u.) include în clasa pronumelor și unele numerale, numindu-le *pronume de cuantificare* și *pronume ordinal*. Pronumele de cuantificare sunt: *de cuantificare numerică simplă: unu, doi* etc.; *de cuantificare totalizatoare (colectivă, închisă): amândoi, tustrei* etc.; *de cuantificare nedeterminată cu desfășurare deschisă: mulți, puțini, câțiva, câteva sute* etc. sau reprezentând un grup închis: *toți*; *de cuantificare distributivă: câte doi, câte trei* etc.

întâmplă la toate celelalte forme pronominale, mai puțin în cazul celor discutate mai sus: *eu, tu, noi, voi* (și toate formele lor flexionare).

În funcție de rolul pe care îl au în actul lingvistic, se realizează opozițiile de persoană: *eu/noi* – exprimă locutorul sau emițătorul mesajului și semnifică persoana I, față de *tu/voi*, care exprimă conlocutorul sau destinatarul mesajului și semnifică persoana a II-a, în vreme ce *el/ea, ei/ele* exprimă obiectul vorbirii.

Având în vedere faptul că procesul de comunicare realizat prin limbaj articulat este specific omului, pronumele de persoanele I și a II-a trebuie să stea în enunț pentru substantive al căror semem are în structură trăsătura de sens +*uman*. Dincolo de acest aspect, se impune însă o precizare în legătură cu faptul că termenul *persoană*, care denumește o categorie gramaticală a pronumelui personal, nu are sensul de “persoană umană”, ci, vorbind despre “persoană gramaticală”, îi atribuim un sens mult mai larg, putând desemna orice obiect. Această lărgire a sensului este valabilă mai ales în cazul persoanei a III-a, unde pronumele poate substitui atât substantive din câmpul semantic al umanului, cât și substantive care nu se încadrează în acest câmp semantic, fiind *nonuman* și chiar *nonanimat*: *Îl văd, îl = copilul, cățelul, stiloul etc. O văd, o = fata, vulpea, cartea etc.*

Facem precizarea că la persoanele I și a II-a, prin personificare, substantivele pentru care pronumele personale stau, caracterizate inițial prin trăsătura de sens –*uman*, intră în clasa substantivelor încadrate în câmpul semantic al umanului. Prin urmare, pentru a generaliza, vom spune că pronumele substituie substantive sau se folosesc pentru substantive care denumesc persoane gramaticale, așa cum substantivele denumesc, la modul general, *obiecte*.

Categoriile gramaticale ale pronumelui personal propriu-zis (neutru)

§72. *Persoana* este o categorie gramaticală proprie pronumelui, pe care, datorită acordului, o întâlnim și în flexiunea verbului, și al cărei conținut semantic rezultă din interpretarea lingvistică a raportului dintre protagoniștii actului lingvistic, din perspectiva subiectului vorbitor. Din această perspectivă, conținutul categoriei gramaticale a persoanei se organizează în trei termeni corelativi (D. Irimia, *GLR*, p.98):

- *persoana I* – obiectul comunicării lingvistice este subiectul vorbitor însuși: *Eu vorbesc (= Eu spun că eu vorbesc);*

- *persoana a II-a* – obiectul comunicării lingvistice este interlocutorul: *Tu vorbești (= Eu spun că tu vorbești);*

- *persoana a III-a* – neimplicarea în actul comunicării, nonidentitate cu nici unul dintre protagoniști: obiectul comunicării lingvistice nu este nici subiectul vorbitor, nici interlocutorul: *El/ea cântă (= Eu spun că el/ea cântă).*

Categoria gramaticală a persoanei are existență biplană. În plan semantic “fiecăru sens categorial îi corespunde un anumit pronume, caracterizat printr-un anumit sens lexical: *eu* este pronume care desemnează locutorul și termen semnificând persoana I; *tu* desemnează interlocutorul și semnifică persoana a II-a; *el* desemnează un obiect care nu este nici locutorul nici interlocutorul și semnifică persoana a III-a” (*Ibidem*, p.98-99). Variației amintite din plan semantic îi corespunde o variație în planul expresiei, opoziția de persoană realizându-se prin flexiune supletivă: *eu/tu/el(ea) – noi/voi/ei(ele)*.

Uneori sensurile dezvoltate de pronume în context pot fi diferite de cele exprimate în mod obișnuit. Astfel, în limbajul popular, de unde trece și în limbajul poetic, persoana a II-a singular își lărgeste sfera semantică obiectivă și devine expresie a nedeterminării, fiind folosită pentru a substitui o persoană generală: „*Ce e rău și ce e bine/ Tu¹⁰³ te-ntreabă și socoate.*” (M. Eminescu, *Glossă*).

¹⁰³ *Tu* poate fi aici orice conlocutor, inclusiv un *alter ego* al locutorului.

O depășire a sensului obiectiv al persoanei a II-a se realizează și într-un context de felul: *Atunci mi-am zis: Lasă-ți deoparte preocupările de acum și apucă-te de lucruri mai serioase!* În acest caz, pronumele de persoana a II-a exprimă sensul de persoana I, raportarea făcându-se la locutor¹⁰⁴.

Genul

§73. Opoziția de gen se realizează în cazul pronumelui de persoana a III-a la singular (*el/ea, însul/însa, dânsul/dânsa*) și la plural (*ei/ele, înșii/însele, dânșii/dânsele*). Pentru persoanele I și a II-a, distincția de gen nu este necesară deoarece ambii protagoniști ai actului de comunicare sunt de față. Spre deosebire de persoanele I și a II-a, la persoana a III-a, care substituie, cel puțin teoretic, o infinitate de persoane, este absolut necesară precizarea genului. Genul există numai la persoana a III-a din considerente de ordin logic (prezența, din punct de vedere teoretic, a persoanelor I și a II-a la dialog, absența, din punct de vedere teoretic, a persoanei a III-a), pentru a evita confuziile, și din considerente de ordin etimologic: formele latinești *ego, nos, tu, vos* nu cunoșteau distincția de gen, în vreme ce formele latinești *illum, illa, illi, illae* (demonstrativele de depărtare¹⁰⁵ din care derivă *el, ea, ei, ele*) realizau opoziția masculin/feminin.

Termenii opoziției de gen sunt *masculinul* și *femininul*. Înlocuind substantivul, pronumele de persoana a III-a va urma, prin acord, genul substantivului pe care-l substituie. Substantivele de genul neutru sunt substituite prin formele masculine la singular și prin formele feminine la plural. În planul formei, opoziția este marcată prin forme distincte la singular – N. *el/ea*, Ac. *el/ea, îl, (-)l-/(-)o(-)* – și la plural – N. *ei/ele*, Ac. *ei/ele, îi, (-)i(-)/(-)le(-)*.

La G.D. opoziția de gen este marcată la nivelul formelor lungi (accentuate) numai la singular, *lui/ei*, în vreme ce pentru formele scurte (neaccentuate, atone) opoziția se neutralizează: *(-)i(-), îi* (masculin și feminin). La plural, opoziția se neutralizează atât la forma lungă (accentuată), *lor*, cât și la formele scurte (neaccentuate, atone), *(-)le(-), (-)li(-)*.

Pentru formele *însul/însa, dânsul/dânsa* opoziția de gen se realizează la nivelul desinențelor și al articolului hotărât:

- singular: N.Ac. *dânsul – dânsa, însul – însa*; G.D. *dânsului – dânsei* (forme nerecomandate; sunt recomandate de norma literară numai formele de acuzativ cu prepoziție¹⁰⁶);

- plural: N.Ac. *dânșii – dânsele, înșii – însele*; G.D. *dânșilor – dânselor*.

Numărul

§74. În ce privește această categorie gramaticală, precizăm că despre un plural propriu-zis se poate vorbi numai la persoana a III-a, unde forma de plural presupune conceperea obiectelor ca grup alcătuit din elemente din aceeași clasă. Această cerință este îndeplinită însă la modul absolut numai de forma de feminin *ele*, care presupune cel puțin doi *ea* (deci elemente de același fel) și numai parțial de forma *ei*, care, datorită generalizării prin masculin, poate însemna atât *el + el*, cât și *el +*

¹⁰⁴ Este modul în care *eul* își ordonă. Cel ce vorbește își adresează sieși anumite cuvinte, se apostrofează. Această schimbare de persoană conduce la apariția în texte a ceea ce I. Iordan (*Stilistica limbii române*, București, 1975, p.114) numește „imperativ narativ”, mijloc de sporire a expresivității prin înviorarea evidentă a povestirii.

¹⁰⁵ *Illum, illa, illi, illae* sunt formele demonstrativului de depărtare în latina târzie. În latina clasică formele demonstrativului de depărtare sunt *ille, illa, illud*.

¹⁰⁶ De fapt, urmașii lui *ipse* s-au folosit de preferință la acuzativ chiar din româna comună (vezi *ILR*, II, p.241).

ea, ceea ce presupune o pluralitate alcătuită din elemente eterogene, comparabilă, într-un fel, cu *noi* sau *voi*.

În unele lucrări nu se mai vorbește despre persoana I, a II-a, a III-a plural, ci despre persoanele a IV-a, a V-a și a VI-a. În acest fel se evită discuția despre pluralul persoanelor I și a II-a. Un motiv ar putea fi și comoditatea în exprimare, însă cât privește participarea la actul comunicării lingvistice obiectele nu se pot organiza în șase categorii, ci numai în trei: *emițător* – *receptor* și *obiectul comunicării lingvistice*.

Pentru persoanele I și a II-a, conținutul de plural are *valoare inclusivă*, deoarece *noi* poate însemna: *eu + tu*, *eu + voi*, *eu + tu + el* etc., niciodată însă *noi* nu poate însemna *eu + eu*, deoarece *eu* este unic, *locutorul*. *Voi* poate însemna mai mulți *tu*, dar, de regulă, prin *voi* se înțelege: *tu + el*, *tu + ei*, *tu + alții* etc. *Noi* nu poate fi însă conceput fără *eu*, în timp ce *voi* nu poate exista fără *tu*.

În cazul persoanelor I și a II-a, conținutul de plural are și o *valoare exclusivă sau separativă* (D. Irimia, *GLR*, p.99 exemplifică cu versuri din *Epigonii*: „**Noi** în **noi** n-avem nimica, totu-i calp, totu-i străin.”, la care ar trebui adăugat, pentru a cuprinde și persoana a II-a: „**Voi** credeți în scrisul vostru, **noi** nu credem în nimic!”). În acest caz, formele *noi*, *voi* se consideră termeni corelativi ai singularului, ca în flexiunea nominală, primul fiind expresie a locutorului considerat ca pluralitate, cel de al doilea fiind expresie a conlocutorului considerat ca pluralitate. Asocierea antitetică a acestor pronume cu valoarea amintită este o sursă de expresivitate estetică în stilul beletristic.

Cazul

§75. În ce privește această categorie gramaticală, pronumele personal propriu-zis se comportă diferit. Astfel, persoana I are cazurile N.Ac.D., persoana a II-a are forme pentru N.Ac.D.V. Absența formei de genitiv are o explicație istorică în sensul că încă din limba latină *meus*, *tuus* (>**teus* prin schimbarea, în latina târzie, a lui [u] din radical cu [e], sub influența persoanei I; vezi *ILR*, II, p.71), atunci când substituiau două nume (numele obiectului posedat și numele posesorului), au devenit pronume posesive¹⁰⁷. La persoana a III-a s-au păstrat forme de genitiv pentru că în latină existau forme specifice ale posesivului *suus*, fapt care a favorizat păstrarea formelor de genitiv: *illui* (> rom. *lui*), *illaei* (> rom. *ei*), *illorum* (> rom. *lor*) cu valoare de pronume personal, având o singură referință nominală: substituie obiectul comunicării lingvistice.

În ce privește întrebuințarea posesivului de persoana a III-a și a pronumelui personal de persoana a III-a singular, norma nu este întotdeauna respectată. Conform normei, ar trebui folosit adjectivul posesiv dacă determinatul îndeplinește funcție de subiect. Observații interesante în legătură cu întrebuințarea acestor forme se găsesc chiar în prima gramatică a limbii române, aceea a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu (*Gramatica rumânească*, 1757) – vezi nota 136.

Paradigma cazuală a pronumelui personal

Persoana I

Singular

Plural

¹⁰⁷ De fapt, formele *meus*, *tuus*, *noster*, *uester* ca și *suus*, posesiv reflexiv, pentru persoana a III-a, erau întrebuințate în limba latină aproape exclusiv ca adjective: țineau locul numelui posesorului și se acordau cu numele obiectului posedat.

N. <i>eu</i>	<i>noi</i>
G. -	-
D. <i>mie, îmi, (-)mi(-)</i>	<i>nouă, (-)ne(-), (-)ni(-)</i>
Ac. <i>mine, (-)mă, (-)m-</i>	<i>noi, (-)ne(-)</i>
V. -	-

Persoana a II-a

<i>Singular</i>	<i>Plural</i>
N. <i>tu</i>	<i>voi</i>
G. -	-
D. <i>ție, îți, (-)ți(-)</i>	<i>vouă, (-)vă, (-)vi(-)</i>
Ac. <i>tine, (-)te(-)</i>	<i>voi, (-)vă(-), (-)v-</i>
V. <i>tu!</i>	<i>voi!</i>

Flexiunea cazuală a celor două persoane pune în evidență:

- prezența la D. și Ac. a două serii de forme, accentuate și neaccentuate;
- absența sincretismului cazual N.Ac. și G.D. la singular și parțial la plural, unde apare numai la N.Ac. pentru formele accentuate;
- absența formelor pentru cazul genitiv;
- prezența formelor de vocativ la persoana a II-a;
- absența formelor specifice pentru gen.

Persoana a III-a

<i>Singular</i>	
<i>Masculin</i>	<i>Feminin</i>
N. <i>el</i>	<i>ea</i>
G. <i>lui</i>	<i>ei</i>
D. <i>lui, îi, (-)i(-)</i>	<i>ei, îi, (-)i(-)</i>
Ac. <i>(pe) el, îl, (-)l(-)</i>	<i>(pe) ea, (-)o(-)</i>
V. -	-
<i>Plural</i>	
<i>Masculin</i>	<i>Feminin</i>
N. <i>ei</i>	<i>ele</i>
G. <i>al (a, ai, ale) lor</i>	<i>al (a, ai ale) lor</i>
D. <i>lor, (-)le(-), (-)li(-)</i>	<i>lor, (-)le(-), (-)li(-)</i>
Ac. <i>(pe) ei, îi, (-)i(-)</i>	<i>(pe) ele, (-)le(-)</i>
V.-	-

La persoana a III-a, flexiunea cazuală se caracterizează prin:

- prezența unor forme specifice pentru gen;
- prezența unor forme specifice pentru cazul genitiv;
- prezența unor forme atone la cazurile D. și Ac;
- sincretismul cazual (N.Ac. și G.D.) la formele accentuate, ca și în flexiunea nominală;
- lipsa formelor pentru cazul vocativ.

§76. Dintre particularitățile flexiunii cazuale a pronumelui personal rețin atenția trei, pe care le discutăm în continuare:

- prezența vocativului la persoana a II-a;*
- absența formelor de G. la persoanele I și a II-a;*

c) *prezența a două serii de forme la cazurile D. și Ac.*

a) *Vocativul persoanei a II-a*¹⁰⁸

Formele de vocativ, la singular și plural, sunt identice cu cele de la nominativ. Rolul distinctiv îl dobândesc în acest caz unitățile suprasegmentale, accentul și îndeosebi intonația, la care s-ar putea adăuga asocierea formelor pronominale cu un verb la imperativ sau la conjunctiv cu valoare de imperativ ori cu o interjecție, topica liberă a vocativului și izolarea acestuia în dezvoltarea enunțului din punct de vedere sintactic, iar în scris prin virgulă sau semnul exclamării.

b) *La persoanele I și a II-a pronumele personal nu are forme pentru cazul genitiv.* Acesta este punctul de vedere tradițional. În GA (I, p.137) se precizează că în locul acestor forme se întrebuințează pronumele sau adjectivul pronominal posesiv, iar formele atone care în unele contexte exprimă *posesia* (apartenența, dependența și alte valori semantice specifice cazului genitiv) sunt considerate în cazul dativ, numit însă *dativ posesiv*. Acesta este și punctul de vedere susținut și dezvoltat în gramaticile școlare.

În unele lucrări de specialitate (M. Manoliu, *Sistematica substitutelor*, p.48-64; I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.411-412; D. Irimia, *GLR*, p.103-105), formele *meu, tău, nostru, vostru*, precum și formele atone *-mi, -ți, -i* (*-și* reflexiv), *-ne, -vă, -le* sunt incluse în paradigma pronumelui personal la cazul genitiv. În sprijinul acestei abordări a problematicei cazului genitiv la pronumele personal de persoanele I și a II-a sunt aduse ca argumente semantica și sintaxa genitivului, semantica pronumelui, recțiunea prepozițională (D. Irimia, *GLR*, p.101-103).

Meu, tău, nostru, vostru, său, sa etc. sunt considerate pronume personale atunci când se caracterizează prin trăsătura *identitate cu protagoniștii actului lingvistic, fără a exprima posesia*. Prin urmare, în structuri cu prepoziții sau cu locuțiuni prepoziționale care cer cazul genitiv formele pronominale în discuție aparțin clasei pronumelui personal și stau în cazul genitiv: *în fața mea, în jurul meu, deasupra mea* etc. Tot în cazul genitiv trebuie considerate și formele atone care urmează după aceleași prepoziții sau locuțiuni prepoziționale: *în juru-mi, (-ți), (-i)* etc.; prin comparație cu acestea aparțin genitivului și formele pronominale din structuri de tipul *viața-mi, viața-i* etc.

În formele *meu, tău* etc., întrebuințate așadar la genitiv numai în distribuție cu prepoziții și locuțiuni prepoziționale cu regim de genitiv, se realizează un acord în gen cu articolul din structura prepoziției sau a locuțiunii prepoziționale: *în fața mea, în jurul meu*. În acest caz nu mai are importanță regentul (care, de altfel, nu este obligatoriu nominal; compară *oamenii din fața ta* cu *se așază în fața ta* etc.).

c) În tabloul paradigmei cazuale a pronumelui personal apar la cazurile D. și Ac. (pentru G. vezi mai sus) forme neaccentuate. Numărul mare al acestora se explică prin aceea că apariția lor în diferite combinații de cuvinte este condiționată fonetic sau sintactic. Astfel, formele *(-)mă* și *(-)m-*, *(-)vă* și *(-)v-* etc. sunt condiționate fonetic. *Mă, vă* etc. apar pe lângă forme verbale la timpuri simple, în vreme ce *(-)m-*, *(-)v-* etc. se combină cu forme verbale la timpuri compuse: *m-a văzut, văzutu-m-a* etc. Aceste forme nu existau în flexiunea pronominală latinească și se pare că ele au apărut tocmai datorită necesității de a se combina cu diferite forme verbale (vezi V. Florea, *Despre flexiunea pronominală*, în LR, 5/1964, p.438).

Formele de dativ cu sau fără *i* și formele *ne (ni), vă (vi), le (li)* sunt condiționate sintactic. Formele cu *i* nu sunt niciodată conjuncte. Acestea, ca și *ne, vă, le* se întrebuințează

¹⁰⁸ Prezența acestor forme numai la persoana a II-a se explică prin locul pe care îl ocupă această persoană în comunicare: este conlocutor și, prin urmare, destinatarul mesajului. Aceasta determină interesul vorbitorului de a-l angaja într-un anumit fel în receptarea mesajului. Expresia acestei atitudini a vorbitorului se concretizează, la nivel gramatical, în formule de adresare cu alocutive în cazul vocativ, construcții imperative, enunțuri incantative de urare, adulație sau chiar peiorative etc.

atunci când sunt așezate în imediata vecinătate a verbului, alături de verb. Dacă între pronume și verb se interpune un alt pronume (personal sau reflexiv), cu excepția pronumelui *o*, atunci se folosesc formele fără *i* (*mi, ți, i și ni, vi, li*): *îmi aduce, ne aduce, vă aduce*, dar: *mi-l aduce, ni-l aduce, vi-l aduce, mi se aduce, ni se aduce, vi se aduce* etc.

La fel se întâmplă și atunci când formele pronominale stau după verb, chiar dacă topica este, de această dată: *verb + -ne, -vă* etc. + *alt pronume (personal sau reflexiv)*: *dă-ne!*, dar *dă-ni-l!* Formele cu *i* nu apar niciodată conjuncte, prin urmare este exclusă folosirea lor după verb.

Dacă pronumele care se intercalează este *o*, atunci sunt selectate formele cu *e* (*ă*), deci *ne-o dă*, nu *ni-o dă*, *v-o dă*, nu *vi-o dă*.

Formele scurte ale verbului *a fi* se combină obligatoriu cu formele pronominale fără *i* protetic și cu *ni, vi, li*: *mi-s, ți-s, i-s, ni-s, vi-s, li-s*.

În ce privește relația dintre formele accentuate și cele neaccentuate, precizăm că forma accentuată este dependentă de formele atone, adică prezența ei impune prezența uneia dintre formele neaccentuate; prin urmare, între ele se stabilește o relație de dependență (formele accentuate fiind dependente de formele atone).

Totuși, sunt situații în care formele accentuate se folosesc în contexte care nu necesită forme atone. În primul rând, atunci când sunt precedate de orice prepoziție, mai puțin *pe* (morfem al acuzativului complement direct): *Vorbesc cu tine (pentru, despre* etc.); *A venit grație ție (datorită, mulțumită* etc.). Se folosesc independent de formele atone și atunci când sunt precedate de un adjectiv: *favorabil, util, folositor* sau de o interjecție: *bravo! halal!* etc. De asemenea, prezența formelor accentuate nu impune prezența formelor neaccentuate în structuri eliptice de tipul: *Mie îmi spune una, ție alta* sau în dialog: - *Pe cine ai întrebat?* / - **Pe el**; - *Cui ai spus?* / - **Lui**. În aceste situații formele atone sunt în elipsă; din structura propoziției lipsesc și forma atonă a pronumelui și verbul: *I-am întrebat [pe el]; i-am spus [lui]*.

Formele atone apar după prepoziții sau locuțiuni prepoziționale cu regim de genitiv (*împotriva-ți, în fața-i* etc.), pentru care vezi discuția de mai.

În celelalte situații însă, forma accentuată reia (sau anticipă) forma atonă, cu rolul de a accentua, de a sublinia persoana implicată în actul comunicării lingvistice.

§77. În privința formelor *dânsul, dânsa*, acestea realizează opoziția cazuală la nivelul desinenței și/sau prin articolul din structura lor, ca și la flexiunea nominală cu articol hotărât:

N.Ac. <i>dânsul</i>	<i>dânsa</i>	<i>dânșii</i>	<i>dânsele</i>
G.D. <i>dânsului</i>	<i>dânsei</i>	<i>dânșilor</i>	<i>dânselor</i>

Facem precizarea, din nou, că singurele forme acceptate de norma literară sunt cele de acuzativ (cu prepoziție). În limba populară se întrebuințează însă orice formă din paradigma gramaticală a acestui pronume.

Sintaxa pronumelui personal

§78. În principiu, deoarece substituie un nume, pronumele personal propriu-zis se folosește în aceleași condiții sintactice ca și substantivul, adică îndeplinește aceleași funcții sintactice.

În cadrul relației de interdependență pronumele personal propriu-zis poate fi:

- **subiect**: *Tu ai venit, el a plecat*. Aici se impune o precizare în legătură cu caracterul facultativ al întrebuințării pronumelui de persoanele I și a II-a la nominativ cu funcția de subiect. Prezența acestora dobândește valoare expresivă, fiind obligatorie în construcții antitetice de tipul: “*Voi, pierduți în gânduri sante, convorbeați cu idealuri; Noi cârpim cerul cu stele, noi mângâim marea cu valuri*.” (M. Eminescu, *Epigonii*). De asemenea, formele pronominale în discuție pot fi folosite și cu scopul de a accentua, de a sublinia subiectul unei acțiuni: *Tu ai venit* (și nu altcineva!).

- **nume predicativ**: *Acela care a greșit sunt eu, Cărțile sunt pentru tine, Cărțile sunt ale lui.*

În relație de dependență este determinant și îndeplinește următoarele funcții sintactice:

- **atribut pronominal**: *Copilul ei este cel mai bun, Florile pentru tine sunt cele mai frumoase, Reușita grație ei m-a încântat.* O atenție aparte merită dativul posesiv¹⁰⁹: *Viața-mi este tot mai tristă etc.;*

- **complement direct**: *L-a întrebat pe el;*

- **complement indirect**: *Vorbește despre el, Mie mi-a spus acest lucru, Vorbește contra lui;*

În cazul ultimelor două funcții sintactice (**complement direct** în Ac. și **complement indirect** în D.) se impun câteva precizări cu privire la întrebuintarea formelor accentuate și neaccentuate.

Se reiau sau se anticipă prin forma atonă a pronumelui personal:

- substantivul în Ac. (complement direct) sau în D. (complement indirect), dacă sunt așezate înaintea verbului regent: *Cartea n-am citit-o, Băiatului i-am dat cartea;*

- substantivele și pronumele în Ac. precedate de prepoziția-morfem *pe*, indiferent de poziția față de verbul regent: *L-am văzut pe colegul tău, L-am văzut pe el, Pe colegul tău l-am văzut, Pe el l-am văzut;*

- pronumele relative *care* și *ce*, precum și pronumele nehotărât *oricare*: *Nu știu pe care l-ai văzut, Nu știu căruia i-ai dat cartea, Problema ce o rezolvi tu este foarte dificilă, Pe oricare l-ai fi văzut trebuia să-mi spui, Oricăruia i-ar fi spus același lucru.*

Nu sunt dublate (reluete sau anticipate) prin forme pronominale atone complementul direct în acuzativ și complementul indirect în dativ exprimat prin:

- substantive care sunt așezate după verbul predicat, care nu au în structura lor semantică trăsătura de sens +uman: *Am citit cartea;*

- substantive nearticulate, indiferent de poziția față de regent: *Copii ai vrut, copii ai găsit, Ai vrut copii, ai găsit copii;*

- pronumele negative *nimeni* și *nimic*;

- pronumele nehotărâte care au în structură pronumele relativ-interogativ invariabil *ce*: *orice, ceva.*

În unele situații dublarea pronominală prin formă atonă a pronumelui personal este facultativă. Așa se întâmplă în următoarele cazuri:

- dacă complementul indirect este exprimat prin substantiv care urmează verbului regent: *Am dat băiatului o carte, dar și I-am dat băiatului o carte;*

- dacă complementul indirect este exprimat prin pronume nehotărât care urmează verbului regent: *Am spus fiecăruia ce trebuia și I-am spus fiecăruia ce trebuia;*

- dacă complementul indirect este exprimat prin pronumele *cine*, relativ sau interogativ. Compară *Nu știu cui ai spus* cu *Nu știu cui i-ai spus, Cui ai spus?* și *Cui i-ai spus?*;

- dacă complementul direct este exprimat prin pronume nehotărâte și negative care au în structură pronumele nehotărât *unul*: *Ai căutat pe vreunul, L-ai căutat pe vreunul, N-ai căutat pe nici unul, Nu l-ai căutat pe nici unul;*

- dacă complementul direct este exprimat prin pronumele demonstrative *aceasta, asta* – cu valoare neutră și cu valoarea unui substitut de propoziție (întrebuintat anaforic): *Că ai făcut mult bine în viața ta, aceasta (asta) nu recunoaște nimeni / Că ai făcut mult bine în viața ta, aceasta (asta) n-o recunoaște nimeni.*

Alte funcții ale pronumelui personal în relația de dependență:

¹⁰⁹ Vom considera că acestea sunt forme pronominale atone în cazul dativ și nu în cazul genitiv; I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.411-412 și D. Irimescu, *GLR*, p.103-105 atribuie formele pronominale atone din astfel de structuri cazului genitiv.

- **complement de agent:** *Totul este făcut de el;*
- **diferite circumstanțiale** (*de loc, de mod, de cauză, de scop, de relație, de excepție, cumulativ* etc.).

În cadrul relației de dependență, pronumele personal este mai rar *regent* (*determinat*). Atunci când ocupă această poziție, pronumele este determinat de atribute de identificare: *Eu cel de aici...; Noi trei mergem...* etc. De asemenea, pronumele poate stabili relație de echivalență cu o apozitie: *Noi, eu și mama, mergem în vizită.*

Pronumele în vocativ, ca și substantivul, se află în raport de incidență cu restul comunicării: *O, tu, băiatul meu, dacă ai fi mai cuminte!*

§79. În afara acestor funcții sintactice, în unele contexte, pronumele personale propriu-zise dobândesc anumite **valori de întrebuințare**.

Dativul etic este specific limbajului popular și constă în întrebuințarea formelor atone de persoanele I și a II-a, separat sau împreună, fără funcție sintactică, pentru a exprima participarea afectivă a locutorului, iar uneori și atragerea interlocutorului la întâmplările narate: *Mi-l ardea de nu se vedea, Mi-ți-l¹¹⁰ lua de urechi...* etc. Aceste forme de dativ au fost exploatate în stilul beletristic, unde dobândesc rol expresiv-estetic.

Se vorbește în unele lucrări de specialitate și despre un **acuzativ etic** (C. Dimitriu, *TG*, I, p.252). Astfel, în forma *dar(ă)mite, te* ar reprezenta un astfel de acuzativ, exprimând participarea afectivă a vorbitorului. Tot un acuzativ etic vede autorul *Tratatului de gramatică* și în expresia, frecventă în vorbirea tinerilor mai ales, *le are cu...!*, menită să sublinieze participarea afectivă a vorbitorului¹¹¹.

Formele atone *-i* (dativ) și *-o* (acuzativ) se întrebuințează cu **valoare neutră** sau cu **valoare neutrală** când nu mai substituie un nume, deci nu mai au caracteristica pronumelui, aceea de a avea referință nominală. Aceste forme se regăsesc mai ales în îmbinări stabile sau relativ stabile de cuvinte, în expresii și locuțiuni verbale sau în ziceri populare: *am luat-o la sănătoasa (la picior, la fugă etc.); dă-i-nainte; dă-i cu bere, dă-i cu vin; na-ți-o frântă că ți-am dres-o.*

Alte **întrebuințări speciale** ale pronumelui personal propriu-zis:

- **folosirea persoanei a II-a în locul persoanei I sau a III-a:** “*Nici tu junghi, nici tu friguri nu s-a lipit de noi, dar nici de râie n-am scăpat.*” (I. Creangă); *Nu tu casă, nu tu masă, n-avea de nici unele; Tu casă nu, tu masă nu, la ce să mai trăiască?* Locutorul, în acest caz, încearcă să obțină participarea interlocutorului la faptele narate. Astfel de structuri conferă dinamism povestirii și oralitate stilului, înviorează spunerea, deoarece sunt specifice exprimării orale. În acest caz vorbim despre pronume personal expletiv¹¹² cu valoare de **nominativ etic**, fără funcție sintactică. Fiind folosit în enunțuri negative, acest pronume are și rolul de a întări negația;

- **pluralul modestiei** (se folosește persoana I plural în locul persoanei I singular) se regăsește în exprimări în care vorbitorul se are în vedere pe sine, dar se exprimă prin *noi*: „- Ce vrei tu? - *Noi, bună pace...*” (M. Eminescu, *Scrisoarea III*); poate fi vorba în astfel de cazuri și despre disimulare, despre o falsă modestie;

- **pluralul autorului** este folosit în stilul științific: *Cu privire la această problemă (noi) considerăm că nu s-a spus ultimul cuvânt, rămânând deschis drumul pentru cercetări viitoare;*

¹¹⁰ De regulă, persoana I se folosește singură, în timp ce persoana a II-a se folosește împreună cu persoana I. Nu sunt excluse totuși formulări de tipul: *Și unde nu ți-l ardea...* sau *Unde nu ți-l lua de urechi...*, în care numai formele atone de persoana a II-a exprimă participarea afectivă a vorbitorului și, concomitent, atragerea conlocutorului la întâmplările povestite.

¹¹¹ În structuri de tipul *le zice bine, le știe, le vede* „se pricepe, știe”, Mioara Avram (*Gramatica*, p.123) vorbește despre întrebuințarea formei feminine de acuzativ plural cu valoare neutră, în exprimări argotice sau în exprimări care trădează teribilismul tinerilor.

¹¹² Expletiv “care nu este necesar pentru înțelegerea sensului comunicării, putând lipsi din enunț”.

- **pluralul autorității** caracterizează stilul administrativ: *Noi, primarul orașului, dispunem;*

- **pluralul solidarității** (mai ales în contexte în care părinții se adresează copiilor cu persoana I plural în locul persoanei a II-a singular): *Noi suntem copii cuminiți și nu facem prostii, în loc de: Tu ești copil cuminte...*

Pronumele personal de politețe (de reverență)

§80. Este un pronume personal care substituie nume sau stă pentru nume, exprimând concomitent și reverența sau deferența vorbitorului față de interlocutor sau față de obiectul comunicării lingvistice; este flexibil în raport cu persoana, genul, numărul și cazul, prezentând o serie de particularități flexionare, și îndeplinește, în principiu, orice funcție sintactică pe care ar îndeplini-o numele substituit.

Pronumele de politețe (ca și pronumele personal *dânsul* ori adjectivul pronominal de întărire) sunt creații relativ noi în limba română. Formele pronumelui de politețe sunt alcătuite prin compunere dintr-un substantiv (*domnia*) și o formă pronominală posesivă pentru persoana a II-a ori a III-a (*ta, voastră, sa*) sau un pronume personal propriu-zis de persoana a III-a (*lui, ei, lor*). În unele structuri elementele constitutive s-au sudat (*dumneata, dumneavoastră, dumnealui, dumneaei*), în altele nu (*domnia ta, domnia voastră*¹¹³, *domnia sa, domniile lor*¹¹⁴). Faptul că sunt create târziu în limba română este demonstrat de nesiguranța întrebuintării formelor în discuție în primele noastre texte și de aspectul structurii lor morfematice¹¹⁵.

În afara structurilor oarecum neutre sub aspectul gradului de reverență pe care îl implică, în limba română se folosesc și alte pronume în împrejurări solemne: *Măria Ta, Măria Voastră, Majestatea Ta, Majestatea Voastră, Excelența Sa, Excelența Voastră, Înălțimea Voastră, Sanctitatea Voastră, Sanctitatea Sa, Beatitudinea Voastră*¹¹⁶ etc. Acestea se caracterizează printr-o anumită specializare în privința întrebuintării. Ultimele trei, de exemplu, se folosesc doar în adresarea față de o persoană care îndeplinește o funcție înaltă în ierarhia ecleziastică sau vorbind despre aceasta, iar cele dintâi se folosesc în formule de adresare față de capetele încoronate sau față de persoanele ce dețin funcții foarte înalte în stat.

Prin analogie cu acestea, s-au creat și false pronume de politețe, ale căror conotații sunt depreciative (*mârșăvia voastră, întunecimea voastră*). Astfel de structuri folosesc, de exemplu, dracii din *Dănilă Prepeleac* atunci când se adresează căpeteniei lor: „Să trăiți, *mârșăvia-voastră!* Eu mă duc să îndeplinesc nelegiuirea voastră poruncă.” (I. Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, București, 1987, p.36).

Există, de asemenea, pronume care exprimă un grad mediu de reverență, formate de la cele care exprimă reverența în grad maxim (de la forma de genitiv-dativ *dumitale* sau *dumneatale* s-a creat *matale* din care, ulterior, au rezultat celelalte): *mata, mătăluță, mătălică, tăluță, tălică*. Acestea sunt întrebuintate în stilul familiar și prezintă chiar repartiție teritorială: *mata* este folosit îndeosebi în varianta moldovenească, în vreme ce *tălică* se

¹¹³ Între *domnia ta, domnia voastră* și *dumneata, dumneavoastră* nu sunt numai deosebiri de structură cu implicații în plan fonetic, ci și de distribuție. Astfel, cele dintâi se combină cu un verb-predicat la persoana a III-a, ceea ce înseamnă că este încă suficient păstrată valoarea substantivului din structură: *Domnia ta (domnia voastră) știe ce înseamnă lupta?*, în timp ce structurile ai căror constituenți s-au sudat se combină cu verb-predicat la persoana a II-a, fiind evidentă în acest caz pierderea autonomiei morfosintactice a substantivului *domnia*: *Dumneata (dumneavoastră) știi (știți) ce înseamnă lupta?*

¹¹⁴ Potrivit principiului simbolic al ortografiei române actuale, aceste forme pronominale se vor ortografia cu majusculă sau cu minusculă, în funcție de valoarea pe care le-o conferă cel care scrie.

¹¹⁵ A se vedea, în acest sens, analiza propusă de C Dimitriu, *TG*, I, p.255.

¹¹⁶ Potrivit aceluiași principiu al ortografiei române actuale, aceste forme pronominale de reverență se vor ortografia cu majusculă, dat fiind faptul că gradul maxim de reverență pe care îl exprimă trebuie subliniat și în scris.

regăsește în vorbirea celor din sud. Formele derivate cu sufixe diminutive – *mătăluță*, *mătălică* – pot dobândi, în anumite contexte, valoare depreciativă. Întrebuintare ironică pot avea și *dumnealui*, *dumneaei* – pronume care, în mod obișnuit, exprimă reverența în grad maxim.

Morfologia pronumelui de politețe

§81. Paradigma gramaticală a acestui pronume este următoarea¹¹⁷:

Persoana a II-a

Singular

N.Ac. *dumneata*

G.D. *dumitale*

Plural

N.Ac. *dumneavoastră*

G.D. *dumneavoastră*

Persoana a III-a

Masculin

Feminin

Singular

N.Ac.G.D. *dumnealui*

dumneaei

Masculin+Feminin

Plural

dumnealor

Masculin+Feminin

(numai singular)

N.Ac. *dumneasa*

G.D. *dumisale*

domnia sa

domniei sale

În legătură cu modul în care se exprimă opozițiile în interiorul diferitelor categorii gramaticale se pot face câteva observații.

§82. Opoziția în cadrul ***categoriei gramaticale a persoanei*** se realizează numai în doi termeni: *persoana a II-a* și *persoana a III-a*. În limba veche se folosea și pronumele de politețe de persoana I: *domnia mea* (***Domnia mea***, *Alexandru cel Bun*, *dat-am acest zapis...*), formă care nu s-a impus însă și care se poate folosi astăzi doar cu scop autopersiflant (*Cum ar putea **domnia mea** să facă asta?*).

La nivelul formei, flexiunea după persoană se realizează numai la al doilea constituent, pronumele personal sau forma pronominală posesivă: *domnia ta*, *dumneata*, *domnia sa*, *dumneasa*, *domnia lui*, *dumneavoastră*.

§83. Opoziția în interiorul ***categoriei gramaticale a numărului*** se exprimă în mai multe feluri. La formele în care constituentii sintagmei pronominale nu s-au sudat, numărul este marcat prin morfem discontinuu alcătuit din flectivul substantivului care intră în structura pronumelui de politețe și desinențele pronominale (*domnia voastră*, *domniile voastre* etc.) sau din același flectiv și formele supletive ale pronumelui constitutiv: (*domnia lui*, *domniile lor*). De asemenea, se poate exprima și numai la nivelul formei pronominale constitutive, în situația în care pronumele de politețe sunt compuse prin contopire: *dumneata*, *dumneavoastră*, *dumnealui*, *dumneaei* etc.

Nu întotdeauna este concordanță între planul extralingvistic și realizarea în planul expresiei. Astfel, la persoana a II-a, pentru exprimarea reverenței în grad maxim se

¹¹⁷ Nu includem în această paradigmă pronumele de politețe cu întrebuintare ocazională. Cât privește formele populare, flexiunea acestora este foarte săracă: *mata* se consideră formă de N.Ac., *matale* – formă de G.D. În vorbire însă, aceste forme se folosesc amestecat: ***Matale*** ai venit sau ***Ți-am dat mata*** cartea aceea? Fiecare are comportament de pronume invariabil (*mata* < *mneata* < *dumneata*, *matale* < *mneatale* < *dumneatale*).

folosește forma de plural pentru un singur interlocutor. Formele de singular (*dumneata, dumitale*) se folosesc doar în adresările familiare, exprimând un grad mediu de politețe.

§84. În privința **categoriei gramaticale a cazului**, aceasta se exprimă, ca și numărul, în mod diferit. Formele pronominale alcătuite din substantivul *domnia* și *posesiv*, în care constituentii nu s-au sudat, se comportă asemenea îmbinărilor libere alcătuite din substantiv feminin și adjectiv variabil: *domnia voastră, domniei voastre, domniile voastre, domniilor voastre, domnia sa, domniei sale*; formele pronominale compuse din același substantiv și pronume personal, întrebuințate mai rar astăzi, exprimă cazul numai la nivelul primului constituent: *domnia lui, domniei lui, domniile lor, domniilor lor*. La formele sudate, se constată invariabilitate după caz pentru *dumneavoastră, dumneaei, dumnealui, dumnealor*; *dumneata* are la G.D. forma *dumitale*, iar *dumneasa* face la G.D. *dumisale* sau, mai rar, *dumnisale*.

Sintaxa pronumelui personal de politețe

§85. Pronumele de politețe intră în relație de dependență pe poziție de regent (*Dumnealui de acolo a venit abia acum*) și de determinant (*Cărțile dumnealui sunt interesante*) și în relație de interdependență, actualizându-se cu funcțiile sintactice de **subiect** (*Dumneaei este profesoara mea*) și de **nume predicativ** (*Profesoara despre care ți-am vorbit este dumneaei*).

Fiind un substitut al numelui, pronumele de politețe va îndeplini, în principiu, orice funcție sintactică pe care o îndeplinește și acesta. Pe lângă funcțiile de subiect și de nume predicativ, pe care le-am exemplificat mai sus, propunem în continuare și altele:

- **element predicativ suplimentar**: *Te-am luat drept dumnealui;*
- **atribut pronominal**: *Cărțile dumnealui sunt interesante;*
- **complement direct**: *L-am văzut pe dumnealui;*
- **complement indirect**: *Discută mereu despre dumnealui;*
- **complement de agent**: *Cartea este scrisă de dumnealui;*
- **circumstanțial de mod**: *Vorbește ca dumnealui;*
- **circumstanțial de scop**: *A venit pentru dumnealui;*
- **circumstanțial sociativ**: *Merg împreună cu dumnealui;*
- **circumstanțial cumulativ**: *Pe lângă dumnealui au venit și alții;*
- **circumstanțial de excepție**: *În afara dumnealui n-a mai venit nimeni;*
- **circumstanțial condițional**: *În locul dumnealui, procedam la fel;*
- **circumstanțial de cauză**: *Din cauza dumnealui n-am ajuns la timp.*

Pronumele reflexiv

§86. Este pronumele care exprimă identitatea subiect/obiect în plan sintactic, mai exact, arată că acțiunea verbului predicat pornește de la o persoană reală – subiect – și se întoarce asupra aceleiași persoane reale – obiect (complement)¹¹⁸. Categoriile gramaticale ale pronumelui reflexiv sunt persoana, cazul și numărul (aceasta din urmă numai la formele împrumutate de la pronumele personal propriu-zis). În unele cazuri are funcția de marcă a diatezei, a persoanei și a numărului unui verb, iar în altele îndeplinește diverse funcții sintactice (cu mai puține actualizări decât pronumele personal propriu-zis).

Pronumele reflexiv dispune de forme proprii numai la persoana a III-a, în vreme ce pentru persoanele I și a II-a împrumută formele neaccentuate ale pronumelui personal propriu-zis la cazurile dativ și acuzativ. Aceste forme au valoare reflexivă și se recunosc ca atare dacă se realizează acordul în persoană și număr cu verbul pe care îl însoțesc. Astfel,

¹¹⁸ După GA (I, p.152) „pronumele reflexiv înlocuiește obiectul asupra căruia se exercită direct sau indirect acțiunea verbului și care este identic cu subiectul verbului”.

dacă verbul însoțit este personal și se realizează structuri de tipul: (eu) *mi-aduc aminte...*, (tu) *ți-aduci aminte...*, pronumele *mi-*, *ți-* etc. sunt reflexive¹¹⁹. Dacă verbul însoțit este unipersonal sau personal folosit impersonal, atunci *îmi*, *îți* etc. sunt pronume personale: *mie îmi place...*, *ție îți place...* etc.

Morfologia pronumelui reflexiv

§87. Categoriile gramaticale prezente în flexiunea acestui pronume sunt: persoana, numărul și cazul. Opozițiile din interiorul categoriilor gramaticale menționate sunt puse în evidență de tabloul formelor pronumelui reflexiv:

Forme proprii:

Persoana a III-a

Accentuate

D. *sieși, șieși, sie, șie*

Ac. (pe) *sine, sineși*

Neaccentuate

își, (-)și(-)

se, (-)se-, (-)s-

Forme împrumutate (numite de C. Dimitriu *pronume reflexive analogice*):

Persoana I

Singular

D. *îmi, (-)mi(-)*

Ac. *mă, m-, (-)m-*

Plural

(-)ne(-), (-)ni(-)

(-)ne(-)

Persoana a II-a

Singular

D. *îți, (-)ți(-)*

Ac. *(-)te(-)*

Plural

vă, (-)vi(-), (-)v-

(-)vă(-), (-)v-

§88. Tabloul de mai sus pune în lumină câteva particularități.

a) Opoziția *singular/plural* în interiorul categoriei gramaticale a numărului se realizează numai la persoanele I și a II-a, în vreme ce la persoana a III-a opoziția de număr se neutralizează.

b) Pronumele reflexiv nu are forme pentru cazurile N., G. și V. În unele lucrări de specialitate se consideră că aparțin pronumelui reflexiv în cazul genitiv acele forme pronominale posesive și personale prin care se exprimă identitatea subiect-obiect în interiorul unui raport de posesiune care implică în planul sintaxei suprapunerea subiect-atribut, posesor al obiectului acțiunii verbale¹²⁰.

Considerăm că se poate rămâne la inventarul clasic al formelor flexionare ale reflexivelor (vezi tabloul de mai sus) și nu este nevoie de augmentarea acestui inventar cu pronume/adjective pronominale posesive și cu pronume personale, atunci când sunt precedate de o prepoziție sau de o locuțiune prepozițională care în mod obișnuit cere

¹¹⁹ Într-un enunț de tipul *Ion te place*, cu verbul folosit personal, trebuie avut în vedere acordul.

¹²⁰ Vezi, în acest sens, D. Irimia, *GLR*, p.215, unde se dau exemple de tipul: *Prin această atitudine am luptat (eu) împotriva mea.; Și-a adunat în jurul său toți parveniții și impostorii.; Ei și-au construit în jurul lor un zid de nepătruns.* etc.

cazul genitiv, ori cu forme ale pronumelui reflexiv în dativ considerate genitive ale reflexivului, dacă au funcție de atribut pronominal în dativ posesiv¹²¹.

c) Persoanele I și a II-a prezintă numai forme atone, împrumutate de la pronumele personal propriu-zis.

d) La persoana a III-a există două serii de forme, accentuate și neaccentuate, în schimb nu se mai realizează opoziția de gen, așa cum se întâmplă, la aceeași persoană, la pronumele personal propriu-zis.

În privința întrebuirii celor două serii de forme, aici intervin asemănări cu pronumele personal: formele atone pot apărea în **poziție proclitică** (*își aduce aminte, se gândește*), **medială** (*amintitu-și-a, gânditu-s-a*) și **enclitică** (*aducându-și aminte, gândindu-se* etc.). Și în acest caz, formele atone au posibilitatea de a anticipa sau de a relua, deci de a dubla, formele accentuate ale pronumelui reflexiv sau ale pronumelui personal: *își vorbise sieși (lui, ei), se vede pe sine (pe el, pe ea), se văd (pe ei pe ele)* etc.

Specific prin excelență formelor atone ale pronumelui reflexiv este rolul de **morfem al unei diateze**. Prin urmare, formele în discuție vor marca:

- **diateza reflexivă**: *se vede numai pe sine*;
- **diateza pasivă**: *vorbele s-au spus la mânie*;
- **diateza reciprocă**: *se salută unul pe altul*;
- **diateza impersonală**: *se vorbește tot mai mult, dar se face tot mai puțin*;
- **diateza dinamică**¹²²: *Se gândește să meargă în excursie*.

§89. Sintaxa pronumelui reflexiv

Pronumele reflexiv nu intră în relație de interdependență, apozitie (echivalență gramaticală) și incidență, iar în relația de dependență ocupă numai poziție de determinant și realizează puține funcții sintactice:

- **complement direct**: *Pe sine nu se vede, dar vorbește despre alții*¹²³;
- **complement indirect** exprimat prin pronume în dativ: *Își spunea numai sieși ceea ce nu îndrăznește să mărturisească altora* sau în acuzativ: *Se sfătuiește numai cu sine însuși*;
- **atribut**: pronume reflexiv în dativ posesiv (subiectul este posesor al obiectului – complement direct al verbului): *Ea-și acoperă fața (sa)*;
- **atribut**: pronume reflexiv în acuzativ, formă accentuată, când, înlocuind numele unui obiect, pronumele reflexiv depinde de un nume: *Lauda de sine nu miroase a bine, Părerea despre sine este prea bună* etc.
- **complement de agent**: *Cartea este scrisă de sine însuși*;
- **circumstanțial instrumental**: *A reușit numai datorită sieși*.

După GA (I, p.211-212), în funcție de valorile care se atribuie verbelor pronominale active, funcțiile sintactice îndeplinite de pronumele reflexiv sunt:

- **complement direct**: *El se întreabă* (verb pronominal obiectiv); *Ei se salută unul pe altul* (verb pronominal reciproc);

¹²¹ Discuția, în principiu, este aceeași cu cea pe care am făcut-o în cazul pronumelui personal propriu-zis, cu singura deosebire că aici se adaugă necesitatea ca formele pronominale să exprime identitatea subiect-obiect în interiorul unui raport de posesie.

¹²² Cu precizarea că această diateză, recunoscută, spre exemplu, de D. Irimia, nu este acceptată de C. Dimitriu, care consideră că verbe de tipul *se gândește, se îngrijește (de ceva, de cineva), s-a speriat (de ceva, de cineva)* etc. exprimă un raport activ pentru că subiectul face acțiunea.

¹²³ În acest caz, ca și mai jos la dativ, forma accentuată este o „prelungire” a formei atone, situație în care cea din urmă ar trebui să îndeplinească, solidar cu cealaltă, aceeași funcție sintactică, nemaifiind atunci morfem al diatezei reflexive. Soluțiile propuse în astfel de situații sunt diferite: fie i se atribuie formei atone numai rol de morfem al diatezei, fie se consideră că forma atonă are și rol de morfem al diatezei, și rol funcțional în propoziție (complement direct sau complement indirect).

- **complement indirect:** *El își aduce aminte* (verb pronominal obiectiv); *Ei își spun vorbe bune unul altuia* (verb pronominal reciproc);

- **atribut pronominal,** numai în dativ, pe lângă un verb pronominal posesiv: *El își scoate pălăria (sa)*, *El își scrie temele (sale)*.

Formele accentuate ale pronumelui reflexiv în acuzativ, precedate de prepoziții, intră în structura unor locuțiuni:

- **adverbiale:** *Lucrurile decurg de la sine*, *S-a repezit fără sine și l-a scos din flăcări*;

- **adjectivale:** *Lumea în sine nu este de nepătruns*, *România este un stat independent, de sine stătător*;

- **substantivale:** *Multe și-o fi zis în sinea lui*;

- **verbale:** *Nu și-a venit în sine mult timp după aceea întâmplare nefericită* (vezi C. Dimitriu, *TG*, I, p.263).

Adjectivul pronominal de întărire

§90. În limba română actuală, formele pronumelui de întărire, care într-un stadiu mai vechi de evoluție puteau avea întrebuințare pronominală sau adjectivală, se actualizează numai cu valoare adjectivală. Aceasta ne-a determinat să nu mai numim această clasă așa cum este numită în mod obișnuit, *pronumele și adjectivul pronominal de întărire*, ci *adjectivul pronominal de întărire*. Subliniem astfel, chiar de la început, faptul că aceste forme nu mai sunt acceptate în relația de dependență decât pe poziție de determinant al unui regent nominal sau pronominal, cu care se și acordă în categoriile gramaticale comune.

Așadar, *adjectivul pronominal de întărire*¹²⁴ este acel adjectiv ale cărui forme derivă din pronumele de întărire corespunzător, și care determină în limba română actuală un regent de tip nominal sau pronominal, cu care se acordă în categoriile gramaticale comune, și exprimă participarea nemijlocită și insistentă a unei persoane (locutorul, conlocutorul sau obiectul comunicării lingvistice) la acțiune sau insistența locutorului asupra obiectului comunicării lingvistice; în plan morfologic se caracterizează prin flexiune în raport cu categoriile gramaticale de persoană, gen, număr și caz¹²⁵, iar în plan sintactic îi este specifică numai relația de dependență și numai poziția de determinant, îndeplinind funcția sintactică de atribut adjectival¹²⁶.

¹²⁴ În unele lucrări se mai numește *pronumele identității* (I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p. 131) sau *pronume personal de identificare* (D. Irimia, *GLR*, p.111).

¹²⁵ În legătură cu această categorie gramaticală nu există unitate de vederi, mulți specialiști considerând că formele în discuție nu se modifică pentru a exprima opoziția de caz. În ce ne privește, apreciem că adjectivul pronominal de întărire realizează opoziția între N.Ac. și G.D. numai la formele de feminin singular. Situația este, în acest caz, comparabilă cu flexiunea substantivelor feminine.

¹²⁶ Sunt și specialiști care consideră că formele adjectivului pronominal de întărire nu îndeplinesc nici o funcție sintactică, deoarece au dobândit rolul unor morfeme, comparabile cu articolul, situație în care nu mai prezintă independență funcțională. Funcția acestor forme este aceea de „a identifica prin izolare persoana la care trimite un pronume personal sau un substantiv” (I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.417). În sprijinul acestei idei sunt aduse în discuție forme pronominale de tipul *mineși*, *tineși*, *eluși* etc., care sunt sintagme primare alcătuite din pronume personal și pronumele reflexiv *-și*, cu o singură funcție sintactică. La fel consideră D. Irimia. După specialistul ieșean, numai cu întrebuințare autonomă (adică pronominală) formele în discuție pot îndeplini funcție sintactică de subiect, în timp ce cu întrebuințare adjectivală aceste forme „nu intră în relații sintactice de structură, ci numai în relații sintagmatice și ca atare nu realizează nici o funcție sintactică” (*GLR*, p.112-113).

În textele românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea se întâlnesc frecvent forme pronominale de întărire alcătuite din pronume personal, uneori chiar reflexiv și din particula *-și* invariabilă, reprezentând pronumele reflexiv (*sineși*). Forme precum: *voiși*, *noiși*, *loruși* etc. exprimau sensul „voi înșivă”, „noi înșine”, „lor înșiși” etc. La un moment dat, sensul de mai sus s-a neutralizat, astfel că în unele situații, pe lângă formele amintite, apărea și adjectivul pronominal de întărire. Așa se explică o structură de tipul: *Voiși înșivă judecători vă faceți*,

§91. Formele adjectivului pronominal de întărire sunt relativ noi în limba română și s-au format din vechiul pronume personal provenit din latinescul *ipse*, variabil după gen și număr – *însu*, *însă*, *înși*, *înse*, și formele atone de dativ ale pronumelui reflexiv, variabile după persoană și număr: *mi*, *ne*, *ți*, *vă*, și¹²⁷.

În limba română actuală acționează tendința evidentă de înlocuire a formelor adjectivului pronominal de întărire cu elemente care au rolul de a întări numele sau pronumele: *chiar*, *tocmai*, *singur(ă)*, *personal*, *în persoană*. Înlocuirea aceasta este justificată de nesiguranța vorbitorilor în folosirea adjectivului. Flexiunea destul de complexă a adjectivului pronominal de întărire obligă la acord cu numele sau cu pronumele regent, ceea ce nu se întâmplă în cazul folosirii adverbilor *chiar*, *tocmai*, a locuțiunii adverbiale *în persoană* sau a adjectivului *singur(ă)*; acesta din urmă, chiar dacă e variabil, este incomparabil mai ușor de folosit. Așa se face că formele adjectivului de întărire se aud tot mai rar sau, dacă se aud, ele sunt de multe ori întrebuințate defectuos. Pe de altă parte, formele adjectivului pronominal de întărire au pierdut din expresivitate, situație în care adverbul *chiar* pare a exprima în grad mai mare ideea de insistență. Nu este exclus ca, urmând tendința despre care am amintit mai sus, aceste forme, întrebuințate mai cu seamă de indivizii cultivați, să devină încă o trăsătură distinctivă între limba literară și limba populară.

Morfologia adjectivului pronominal de întărire

§92. Conținutul categoriei gramaticale a *persoanei* (categorie pe care adjectivul de întărire o păstrează de la pronumele de întărire din care provine) se organizează, ca și la pronumele personal, în trei termeni corelativi, din perspectiva subiectului vorbitor: la persoana I, subiectul vorbitor subliniază identitatea cu sine însuși a locutorului: *eu însumi (însămi)*; la persoana a II-a, subiectul vorbitor stabilește identitatea cu sine însuși a interlocutorului: *tu însuți (însăți)*; la persoana a III-a, subiectul vorbitor subliniază identitatea cu sine însuși a obiectului comunicării lingvistice: *el/ea însuși/însăși*. Sub aspect formal această categorie se exprimă la nivelul celui de al doilea constituent al adjectivului, pronumele reflexiv, prin supletivism: *-mi*, *-ți*, *-și*.

§93. **Opoziția de gen** se realizează în doi termeni: *masculin* și *feminin*, în interiorul fiecărei persoane, prin aceasta diferențiindu-se de formele pronumelui personal propriu-zis sau de cele ale pronumelui de politețe, la care opoziția de gen se realizează numai la persoana a III-a. Formal, această opoziție se exprimă la nivelul primului constituent, prin desinențe: *însu-*, *însă-*, *înși-*, *înse-*.

§94. **Categoria gramaticală a numărului** se realizează în doi termeni: *singular* și *plural* și se exprimă la nivelul ambilor constituenți ai adjectivului pronominal de întărire. La primul constituent variabilitatea după număr este asigurată de desinențe: *însu-*, *înși-* (aici intervine și alternanța consonantică *s~ș*), *însă-*, *înse-*, iar la nivelul celui de al doilea constituent exprimarea numărului se face prin supletivism: *-mi/-ne*, *-ți/-vă*. La persoana a III-a *-și* nu marchează numărul.

pe care am întâlnit-o în textul *Bibliei de la București, Cartea lui Iov* (13.8). În același loc, în *Manuscrisul 45*, text realizat în același secol, pe lângă *voiși*, care ar fi trebuit să cumuleze și sensul pronumelui personal și pe acela al adjectivului pronominal de întărire, apare și *voi*: ***Voiși voi judecători vă faceți***, ceea ce înseamnă că formei *voiși* i se atribuia numai sensul „chiar”, fapt care impunea reluarea pronumelui personal. Cele două structuri discutate atestă faptul că statutul formelor pronominale de întărire nu era foarte bine precizat în acel moment.

În ce ne privește, apreciem că formele adjectivului pronominal de întărire, aflate în relație sintactică de dependență, îndeplinesc funcția specifică oricărui adjectiv pronominal, *atribut adjectival*.

¹²⁷ Această structură justifică forma *înseși* la persoana a III-a feminin, plural și nu *însele*, prezentă în vorbirea celor mai mulți și acceptată în paradigma gramaticală a adjectivului pronominal de întărire de cele mai multe dintre lucrările de specialitate.

§95. În ce privește *categoria gramaticală a cazului*, părerile sunt împărțite. Ion Coteanu (*LRC*, I, p.263) și C. Dimitriu (*TG*, I, p.264) consideră că această categorie gramaticală se regăsește în flexiunea adjectivului pronominal de întărire la feminin singular¹²⁸. Formele de genitiv-dativ, care se opun celor de nominativ-acuzativ, au în structură desinența de caz *-e-*, care se regăsește și în flexiunea nominală la genitiv-dativ:

N.Ac.	<i>însămi</i>	<i>însăți</i>	<i>însăși</i>
G.D.	<i>însemi</i>	<i>înseți</i>	<i>înseși</i> ¹²⁹ .

Sintaxa adjectivului pronominal de întărire

§96. Am precizat mai sus (vezi nota 126) că, în privința sintaxei adjectivului pronominal de întărire, nu există unitate de vederi. În mod obișnuit se consideră însă că acesta intră în relație de dependență exclusiv pe poziție de determinant și îndeplinește funcția sintactică de *atribut adjectival* pe lângă regentul nominal sau pronominal, poziție pe care ne situăm și noi: *Ion însuși a venit la mine, Mie însemi mi s-a întâmplat asta*.

Pronumele și adjectivul pronominal posesiv

§97. Pronumele posesiv exprimă ideea de posesie (prezentă și la pronumele personal propriu-zis și la cel reflexiv, în anumite situații) și are dublă referință nominală, substituind în același timp numele obiectului posedat și numele posesorului¹³⁰.

Spre deosebire de pronumele personale propriu-zise, de politețe, reflexive, care nu se actualizează în nici un context cu valoare adjectivală, și spre deosebire de adjectivul pronominal de întărire, care, în limba actuală, nu se actualizează în nici un context cu valoare pronominală, *pronumele posesiv* își poate schimba valoarea gramaticală, devenind *adjectiv pronominal posesiv*, atunci când nu mai are dublă referință nominală, ci substituie numai numele posesorului, stă pe lângă substantivul care denumește obiectul posedat, determinându-l și acordându-se cu acesta în gen, număr și caz

În legătură cu această distribuție a posesivelor, unii specialiști au formulat opinii care vin să conteste punctul de vedere tradițional. Astfel, Mircea Zdrenghea (*Adjective determinative sau pronume (posesive, demonstrative, relative, nehotărâte)?*, în *LR*, IV, 1955, nr.4, p.83-90) este de părere că ceea ce în mod tradițional este considerat de regulă adjectiv pronominal posesiv ar trebui inclus tot în categoria pronomelor de vreme ce continuă să substituie un nume, păstrând astfel caracteristica semantică a pronumelui, aceea de a substitui nume. Dacă s-ar avea în vedere numai criteriul semantic, părerea specialistului clujean ar putea fi îndreptățită. Totuși, în caracterizarea și în clasarea unui fapt de limbă, un criteriu, în cazul de față cel *semantic*, trebuie coroborat cu celelalte criterii: *morfologic* și *sintactic*. În plan formal, flexiunea posesivelor cu valoare adjectivală este numai uneori diferită

¹²⁸ Această categorie gramaticală nu este acceptată la clasa în discuție de către cei mai mulți specialiști: I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p.131-134, I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.417-418, Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.126-128, D. Irimescu, *GLR*, p.112.

¹²⁹ Forma de genitiv-dativ singular, ca și în flexiunea nominală, intră în relație de omonimie cu pluralul: *ei înseși/ele înseși, lor înseși*. Omonimia se rezolvă, ca și în cazul flexiunii nominale, recurgând la mărci suplimentare.

¹³⁰ Prin dubla referință nominală, pronumele posesiv se deosebește de toate celelalte pronume. Această situație inedită generează toate discuțiile privind:

a) dubla componentă pronominală: *al, a, ai, ale* – considerate pronume, de vreme ce substituie numele obiectului posedat, și posesivul propriu-zis, care substituie numele posesorului;

b) adjectivul pronominal posesiv continuă să substituie numele posesorului, ceea ce determină considerarea acestuia tot pronume și nu adjectiv;

c) situațiile în care posesivul este precedat de prepoziții și locuțiuni prepoziționale cu regim de genitiv.

de cea a pronumelor posesive (compară *Ai mei copii sunt buni* cu *Copiii mei sunt buni*), ceea ce înseamnă că trebuie să ținem seama și de rolul funcțional pentru a caracteriza posesivele cu valoare adjectivală. Sub raport sintactic, se constată o deosebire fundamentală între pronumele posesiv și adjectivul pronominal posesiv. Astfel, pronumele posesiv, preluând valorile și funcțiile substantivului, poate intra în relație de interdependență prin funcțiile sintactice de subiect și nume predicativ, în vreme ce adjectivul pronominal posesiv, care preia valoarea și funcția sintactică a adjectivului determinativ, îi este specifică exclusiv poziția de determinant în relația de dependență, îndeplinind funcția sintactică de atribut adjectival.

Așa stând lucrurile, este firesc să acceptăm în continuare că posesivul se actualizează, în funcție de context, cu valoare pronominală sau cu valoare adjectivală.

Pronumele posesiv

§98. Se caracterizează, în planul expresiei, prin aceea că se realizează obligatoriu ca o structură analitică având două elemente constitutive: articolul posesiv (*al, a, ai, ale*)¹³¹ și formele pronominale (*meu, mea, mei, mele* etc.).

Morfologia pronumelui posesiv

§99. *Persoana* pronumelui posesiv este marcată de pronumele posesiv propriu-zis, cu forme total diferite. Persoana I: posesorul este *locutorul (meu)*; persoana a II-a: posesorul este *interlocutorul (tău)*; persoana a III-a: posesorul este persoana despre care se vorbește, oricare afară de persoanele I și a II-a (*său*).

Precizăm că, în situația în care pronumele posesiv este subiect al unei propoziții, raportul de inerență nu se va realiza între persoana verbului predicat și persoana pronumelui posesiv, ci verbul predicat va fi întotdeauna la persoana a III-a, indiferent de persoana pronumelui posesiv, ceea ce înseamnă că articolul posesiv din structura pronumelui posesiv impune acest acord: *Al meu a venit, Al tău a venit, Al său a venit*.

§100. Articolul-morfem din structura pronumelui posesiv se acordă în gen și număr cu numele obiectului posedat și, totodată, indică *genul* pronumelui posesiv, acordul formei pronominale realizându-se cu articolul posesiv (genul posesorului,

¹³¹ Atragem atenția asupra acestui element constitutiv al sintagmei pronumelui posesiv; în structura de față, articolul nu se mai constituie în morfem al cazului genitiv, deci nu se va mai numi articol genitiv, așa cum se întâmplă în sintagme alcătuite din *al, a, ai, ale* și substantiv sau pronume (personal propriu-zis, de politețe, demonstrativ, nehotărât, relativ-interogativ). În unele lucrări de specialitate acest segment este numit *pronume semiindependent* (vezi Maria Manoliu, *Sistematica substitutelor*, p.49 ș.u., 65 ș.u.). De fapt, autoarea citată distinge între *al* pronume, când se află în structura unui pronume posesiv, *al* articol genitiv, când precedă un substantiv sau un substitut al acestuia în genitiv și *al*, „indice ordinal”, atunci când devine „parte a morfemului discontinuu care exprimă valoarea de «numeral ordinal»” (p.73). Calitatea de pronume justificată printr-o trăsătură care individualizează clasa pronumelui la modul general (substituie nume, în cazul acesta, numele obiectului posedat, pe care îl reia sau îl anticipă, acordându-se cu substantivul în gen și număr) îi determină pe autorii lucrării *Limba română contemporană* (I, p. 136, coordonator I. Coteanu; precizăm din nou că lucrarea este coordonată de I. Coteanu, dar partea de morfologie este semnată de V. Guțu Romalo) să considere că *al* poate avea numai două valori: unitate formativă în structura numeralului ordinal și pronume (când se combină cu un posesiv sau cu un substantiv ori cu un substitut, altul decât posesivul, în cazul genitiv). Este însă semiindependent pentru că își actualizează această valoare numai în relație cu un element independent, asemenea oricărui morfem semiindependent: *ai casei, ai mei, ai acestuia* etc.

Situându-se pe poziția tradițională în ce privește interpretarea secvențelor *al, a, ai, ale, alor*, C. Dimitriu (*TG*, I, p.268) atrage atenția asupra faptului că aceste secvențe nu pot aduce singure o informație completă, lexicală și gramaticală. Enunțuri de tipul **Al a venit* sau **Ai au venit* nu sunt reperabile în limba română. Urmează că numai împreună cu un element pronominal posesiv (*Al meu a venit*) sau cu un nume ori substitut al acestuia în genitiv (*Ai casei au venit*), secvențele *al, a, ai, ale, alor* își completează sensul și pot îndeplini o funcție sintactică.

Precizăm că aceasta este poziția pe care ne-am situat și noi.

substituit de forma pronominală posesivă, nu prezintă interes). De aici rezultă și o anumită preferință, care se manifestă în vorbire, pentru formele pronomelui personal de genitiv la persoana a III-a singular, acestea prezentând avantajul exprimării genului posesorului:

cf. *cartea sa* *cartea lui, cartea ei*
copilul său *copilul lui, copilul ei.*

§101. În privința **numărului**, obiectul posedat substituit prin articolul posesiv poate fi la singular sau poate reprezenta o pluralitate de obiecte. Același lucru se întâmplă și în cazul posesorului, care poate fi unul singur, dar pot fi și mai mulți. Prin urmare, formele pronomelui posesiv vor fi în funcție de numele posesorului și de numele obiectului posedat, fapt reflectat de paradigma gramaticală reprezentată în tabloul de mai jos:

<i>Persoana I</i>	<i>Persoana a II-a</i>	<i>Persoana a III-a</i>
--------------------------	-------------------------------	--------------------------------

un posesor, un singur obiect posedat

<i>al meu</i>	<i>al tău</i>	<i>al său</i>
<i>a mea</i>	<i>a ta</i>	<i>a sa</i>

un posesor, mai multe obiecte posedate

<i>ai mei</i>	<i>ai tăi</i>	<i>ai săi</i>
<i>ale mele</i>	<i>ale tale</i>	<i>ale sale</i>

mai mulți posesori, un singur obiect posedat

<i>al nostru</i>	<i>al vostru</i>	— ¹³²
<i>a noastră</i>	<i>a voastră</i>	—

mai mulți posesori, mai multe obiecte posedate

<i>ai noștri</i>	<i>ai voștri</i>	—
<i>ale noastre</i>	<i>ale voastre</i>	—

§102. În ceea ce privește exprimarea **opoziției cazuale**, e de observat că formele care au în structură articolul posesiv la singular realizează numai nominativul și acuzativul¹³³, în vreme ce structurile cu articolul posesiv la plural au și cazurile genitiv și dativ:

<i>alor mei</i>	<i>alor tăi</i>	<i>alor săi</i>
<i>alor mele</i>	<i>alor tale</i>	<i>alor sale</i>

<i>alor noștri</i>	<i>alor voștri</i>	—
<i>alor noastre</i>	<i>alor voastre</i>	—

Pronumele posesiv de persoana a III-a are la singular forme proprii, în vreme ce la plural nu posedă astfel de forme. În textele vechi se regăsesc formele de singular întrebuințate și la pluralul posesorilor, numai că omonimia singular/plural care rezulta

¹³² Se folosesc formele pronomelui personal la cazul genitiv, care însă nu devin pronume posesive, ci își păstrează valoarea de pronume personale.

¹³³ În vorbirea populară pot fi întâlnite și forme de genitiv și dativ cu articolul posesiv la singular: *alui meu, alui tău* etc., forme respinse de norma literară.

era supărătoare, fapt care a condus la folosirea pe poziția a doua a structurii – *ai lor, ale lor* etc. – a pronumelui personal propriu-zis – *lor*.

În multe studii de specialitate¹³⁴ se recunoaște sinonimia aproape perfectă dintre pronumele posesive și genitivul pronumelui personal de persoana a III-a, acesta din urmă prezentând avantajul că indică genul posesorului. Unii specialiști (Maria Manoliu, *Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană*, în *ELS*, p.280, Idem, *Sistematica substitutelor*, p.60 ș.u.) chiar încadrează în paradigma pronumelui posesiv formele de genitiv ale pronumelui personal propriu-zis, pe motiv că cele două structuri – *articol posesiv + său, sa, săi, sale* și *articol posesiv + lui, ei, lor* – ar avea o distribuție identică, neexistând nici un context în care să poată apărea pronumele posesiv și din care să fie excluse pronumele personale¹³⁵.

În legătură cu întrebuintarea celor două tipuri de structuri¹³⁶ se susține, de asemenea, faptul că cele în care intră *său, sa* au căpătat în limba literară un sens de reverență, fiind chiar considerate posesive ale politeții sau ale reverenței (vezi Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.130). Cu sau fără sens de reverență, este evidentă preferința pentru structurile *al său, a sa* în vorbirea oficială, fapt determinat și de influența unor limbi de cultură: franceza, germana, rusa, limbi în care, sub aspect fonetic, posesivele sunt apropiate de cele românești: fr. *son, sa, ses*; germ. *sein, seine, sein*; rus. *svoj, svoja, svojo*. Dincolo de acest sens de reverență, structurile *al său, a sa* reprezintă pronume posesive în cazul nominativ (sau acuzativ), în vreme ce structurile *al lui, al ei, a lui, a ei, al lor, a lor, ai lor, ale lor* sunt pronume personale propriu-zise în cazul genitiv.

Rezultă că în vorbire se manifestă două tendințe în exprimarea raportului de posesie: „pe de o parte, limba populară, cu vizibile preferințe pentru genitivul pronumelui personal, posesivul propriu-zis folosindu-se numai conjunct, însoțind nume de rudenie; pe de alta, limba literară, îngrijită, care dă preferință posesivului *său* etc., cu precizarea că acesta se poate folosi când posesia se raportează la un nume de ființă umană care are funcția de subiect” (Gh. C. Moldoveanu, *Evoluția posesivelor în limba română*, în *Crîmpeie de limba română*, Suceava, 1999, p.85).

Sintaxa pronumelui posesiv

¹³⁴ Dintre acestea amintim doar I. Iordan, V. Guțu-Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p.134-135, M. Manoliu, *Sistematica substitutelor*, p.60-63. I. Iordan, V. Robu vorbesc despre un „schimb reciproc” între pronumele personal și cel posesiv: „pronumele personale de persoanele I și a II-a nu au forme specifice pentru cazul genitiv; acest gol este acoperit prin pronumele posesiv *al (a, ai, ale) meu, tău, mea, ta* etc. La persoana a III-a, în aceeași situație (cazul genitiv), se întrebuintează atât posesivul *al (a, ai, ale) său, sa, săi, sale*, cât și formele pronumelui personal pentru acest caz: *al (a, ai, ale) lui, ei*.” (*LRC*, p.418). Așa se explică de ce în lucrarea amintită pronumele personal propriu-zis are forme și pentru cazul genitiv (accentuate și atone).

¹³⁵ Autoarea precizează însă că reciproca nu este valabilă, adică „nu orice formă a pronumelui posesiv poate înlocui pronumele accentuat în genitiv (compară *Casa lui este frumoasă* cu *Casa sa este frumoasă* și **Casa său (sale, săi) este frumoasă*.” (*Sistematica substitutelor*, p.61).

¹³⁶ Precizări cu privire la întrebuintarea celor două structuri (*al + posesiv de persoana a III-a* și *al + pronume personal propriu-zis de persoana a III-a*) – urmând regulile gramaticii latine – întâlnim chiar în prima gramatică a limbii române. Aici, în capitolul *Pentru încheierea în loc de numelor îndreptarea a șasea* se spune: „În loc de numele cel stăpânitori *al său, a sa* și altele, fiind doao, trei fețe având, și stăpânirea să va socoti cei din întâi, pentru care este lucrarea graiului sau împărțării, să trebuiaște *al său* sau pre care neamul înființitorului va pofti, dar de să va socoti cei de a doao să trebuiaște *al lui* sau *lui, a ei* sau *ei*; asemine și întru cel înmulțitori, precum: *Prea fericitul Amvrosie învață pre Pavel și pre fratele său*, adică *al lui Amvrosie*. Iar: *Prea fericitul Amvrosie învață pre Pavel și pre fratele lui*, adică *al lui Pavel* și altele.” (Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, *Gramatica rumânească, 1757*, ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, 1969, p.99).

§103. În relație de interdependență, pronumele posesiv ocupă poziția de subiect sau de nume predicativ:

- **subiect:** *Ai mei sunt cuminți;*

- **nume predicativ:** *Copiii aceștia sunt ai mei, Copiii aceștia sunt de-ai noștri.*

În relație de dependență, pronumele posesiv poate ocupa mai rar poziția de regent (*Ai tăi de aici sunt cei mai buni*), fiind mai cu seamă determinant. Pe poziție de determinant îndeplinește diferite funcții sintactice, dintre care exemplificăm:

- **atribut pronominal:** *Ideile alor mei sunt mai îndrăznețe; Idei ca ale mele nu are nimeni;*

- **complement direct:** *I-am văzut pe ai tăi;*

- **complement indirect:** *Vorbește cu ai tăi;*

- **complement de agent:** *Informațiile au fost furnizate de ai voștri;*

- **circumstanțial de scop:** *A venit pentru ai mei;*

- **circumstanțial de cauză:** *Pentru ai tăi am întârziat;*

- **circumstanțial instrumental:** *Datorită alor tăi am reușit;*

- **circumstanțial sociativ:** *Vine mereu cu ai săi;*

- **circumstanțial cumulativ:** *Pe lângă ai săi mai vin și alții;*

- **circumstanțial de excepție:** *În afară de ai săi n-a mai venit nimeni.*

Adjectivul pronominal posesiv

§104. Atunci când formele pronominale *meu, mea* etc. sau sintagmele *al meu, a mea* etc. au o singură referință nominală, substituind numai numele posesorului, ele au valoare morfologică de *adjectiv pronominal posesiv*¹³⁷. În acest caz, sunt în relație de dependență față de substantivul care denumește obiectul posedat, cu care se și acordă în gen, număr și caz.

Cu valoare adjectivală formele posesivului pot fi alcătuite numai din elementul pronominal posesiv (*meu, mea, mei, mele* etc.) sau pot avea aceeași structură cu pronumele posesiv, în funcție de regent (articulat/nearticulat) și de poziția pe care adjectivul pronominal o ocupă față de regent. Dacă posesivul urmează imediat substantivului regent, articulat cu articol hotărât (*copilul meu, al copilului meu* etc.), atunci adjectivul posesiv se realizează numai într-un singur termen; dacă posesivul apare ca adjectiv pe lângă un substantiv nearticulat (*acest copil al meu*), articulat cu articol nehotărât (*un copil al meu*), articulat cu articol hotărât, dar însoțit de un alt determinativ interpus între substantivul regent și adjectivul posesiv (*copilul acesta al meu*) sau dacă adjectivul pronominal posesiv este antepus substantivului regent – *al meu copil*, atunci adjectivul posesiv se realizează în doi termeni, articolul posesiv + elementul pronominal posesiv.

Spre deosebire de pronumele posesiv, adjectivul pronominal care intră în sintagmă cu substantive feminine are la genitiv-dativ singular comportamentul adjectivului propriu-zis, adică prezintă formă distinctă de cea de la nominativ-acuzativ: *casa fetei mele* sau *datorită fetei mele* etc., față de *fata mea* sau *despre fata mea* etc. (ca și *grea* – N.Ac., *grele* – G.D.).

¹³⁷ Pentru formele posesive *meu, mea* etc., precedate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale care cer, de regulă, cazul genitiv, vezi, pe de o parte, I. Iordan, V. Robu, LRC, p.420, D. Irimia, GLR, p.103-105, unde sunt considerate pronume personale în cazul genitiv, iar, pe de altă parte, C. Dimitriu, TG, I, p.276-278, unde sunt numite *pronume în devenire*, de alt tip decât posesivele, în cazul acuzativ. Autorul *Tratatului* consideră că am avea de a face, în acest caz, cu un proces neîncheiat de constituire a unui nou pronume. Cel puțin pentru momentul de față, dificultățile care apar în rezolvarea convenabilă a acestor probleme sunt insurmontabile.

Cât privește rezolvarea tradițională a acestei situații, în GA se precizează: „După prepozițiile și locuțiunile prepoziționale care se construiesc cu substantivul sau cu pronumele personal de persoana a III-a în genitiv, se folosește pentru persoana I și a II-a *adjectivul posesiv în acuzativ* (s.n)”. (I, p.158).

Sintaxa adjectivului pronominal posesiv

§105. Adjectivului pronominal posesiv îi este specifică relația de dependență, în care nu poate ocupa niciodată poziția de regent, ci doar pe aceea de determinant al unui nume față de care îndeplinește funcția sintactică de **atribut adjectival**: *Copilul meu este cuminte.*

Pronume nepersonale

§106. Se încadrează în această categorie toate pronumele care nu cunosc categoria gramaticală a persoanei: *demonstrative, nehotărâte, relative, interogative, negative*. La aceste clase, D. Irimia (GLR, p121 ș.u.) adaugă *pronumele de cuantificare* și *pronumele ordinale*, rezultate din reinterpretarea clasei numeralului.

În ce privește raportarea acestor forme pronominale la protagoniștii actului lingvistic, aceasta se face numai în cazul pronumelui demonstrativ, care în planul semantic conține trăsături rezultate din această raportare (apropierea/depărtarea față de emițător/receptor), în timp ce pentru celelalte clase amintite această raportare nu este relevantă, nu aduce în planul conținutului lor trăsături semantice distinctive.

Pronumele demonstrativ

§107. Clasa pronumelui demonstrativ este alcătuită din acele forme pronominale care substituie nume ale unor obiecte aflate în apropiere sau la distanță de vorbitor, fie în timp, fie în spațiu; de asemenea, aceste forme pronominale indică identitatea sau diferențierea obiectelor ale căror nume le substituie.

În plan morfologic, se caracterizează prin flexiune în raport cu genul, numărul și cazul, iar sub aspect sintactic pot ocupa atât poziția de regent, cât și poziția de determinant în relația de dependență și pot intra, prin funcțiile de subiect sau de nume predicativ, în relație de interdependență.

§108. În funcție de sensul pe care-l dezvoltă, depărtarea sau apropierea față de protagoniștii actului lingvistic, identitatea sau nonidentitatea obiectelor cu ele înseși, pronumele demonstrative sunt:

- **de apropiere**: *acesta – aceasta, aceștia – aceștia* etc.;
- **de depărtare**: *acela – aceea, aceia – aceia* etc.;
- **de identitate**: *aceiași – aceeași, aceiași – aceiași* etc.;
- **de nonidentitate (de diferențiere)**: *celălalt – cealaltă, celălalt – cealaltă* etc.

§109. În funcție de structura lor morfematică sau de alcătuire, pronumele demonstrative sunt:

- **simple**: *acesta, acela* etc.;
- **compuse**: *celălalt, cealaltă, cestăalt* etc. Compus la origine este și demonstrativul de identitate: *aceiași, aceeași*¹³⁸. El are însă comportamentul unei singure unități în flexiune și se consideră, de regulă, pronume simplu.

§110. În funcție de sfera întrebuițării lor, demonstrativele sunt:

- **literare (academice)**: *acesta, acela, celălalt* etc.;
- **neliterare (populare)**: *ăsta, aia, ăla* etc.

Morfologia pronumelui demonstrativ

¹³⁸ În limba veche exista și un demonstrativ de identitate care exprima apropierea: *aceștiași*, formă care nu se mai întrebuințează astăzi.

§111. Flexiunea demonstrativului se realizează după categoriile gramaticale de *gen*, *număr* și *caz*. Această flexiune se aseamănă cu cea nominală datorită sincretismului cazual N.Ac. și G.D.

Genul și numărul sunt impuse de substantivul substituit, în vreme ce cazul este independent de cazul substantivului substituit.

§112. Opoziția în interiorul *categoriei gramaticale a genului* se realizează între doi termeni: *masculin/feminin*, în vreme ce *neutrul* urmează masculinul la singular și femininul la plural.

În planul formei, genul se exprimă prin *desinențe incluse în flexiune internă* și prin *desinențe libere*:

		Singular
Masculin	<i>acesta</i> ¹³⁹ <i>cestălaltø</i>	<i>acela același</i> (flexiune internă); <i>celălaltø</i> (flexiune internă și desinențe libere);
Feminin	<i>aceasta</i> <i>ceastăaltă</i>	<i>aceea aceeași</i> (flexiune internă); <i>cealaltă</i> (flexiune internă și desinențe libere).
		Plural
Masculin	<i>aceștia</i> <i>ceștilalți</i> libere);	<i>aceia aceiași</i> (flexiune internă și alternanțe); <i>ceilalți</i> (flexiune internă, alternanțe și desinențe
Feminin	<i>acestea</i> <i>cestealte</i> libere).	<i>acelea aceleași</i> (flexiune internă și alternanțe); <i>celelalte</i> (flexiune internă, alternanțe și desinențe

§113. *Opoziția de număr* se exprimă prin *desinențe incluse în flexiune internă* sau prin *flexiune internă* și prin *desinențe libere*. La aceste morfeme se adaugă alternanțele fonetice.

		Masculin	
Singular	<i>acestøa</i> <i>cestălaltø</i>	<i>aceløa</i> <i>celălaltø</i>	<i>aceløași</i>
Plural	<i>aceștia</i> <i>ceștilalți</i>	<i>aceøia</i> <i>ceilalți</i>	<i>aceøiași</i>
		Feminin	
Singular	<i>aceastøa</i> <i>ceastăaltă</i>	<i>aceea</i> <i>ceaøaltă</i>	<i>aceeași</i>
Plural	<i>acestea</i> <i>cestealte</i>	<i>acelea</i> <i>celelalte</i>	<i>aceleași</i>

§114. În exprimarea *sensurilor cazuale* se realizează, ca și în flexiunea substantivului, sincretismul cazual N.Ac. și G.D. În planul expresiei, cazul este marcat prin desinențe incluse în flexiune internă, prin desinențe libere și prin alternanțe fonetice.

		Masculin	
Singular			
N.Ac.	<i>acestøa</i> <i>cestălaltø</i>	<i>aceløa</i> <i>celălaltø</i>	<i>aceløași</i>
G.D.	<i>acestuia</i> <i>cestuilaltø</i>	<i>aceluiia</i> <i>celuilaltø</i>	<i>aceluiiași</i>
Plural			
N.Ac.	<i>aceștia</i>	<i>aceia</i>	<i>aceiași</i>

¹³⁹ În formele *acesta*, *aceasta* etc., *-a* este particulă deictică (*deictic* „care arată, care demonstrează, care întărește un sens”).

	<i>ceștilalți</i>	<i>ceilalți</i>	
G.D.	<i>acestora</i>	<i>acelora</i>	<i>acelorași</i>
	<i>cestorlalți</i>	<i>celorlalți</i>	

Feminin

Singular

N.Ac.	<i>această</i>	<i>aceea</i>	<i>aceeași</i>
	<i>ceastălaltă</i>	<i>ceaolaltă</i>	
G.D.	<i>acesteia</i>	<i>aceleia</i>	<i>aceleiași</i>
	<i>cesteilalte</i>	<i>celeilalte</i>	

Plural

N.Ac.	<i>acestea</i>	<i>acelea</i>	<i>aceleași</i>
	<i>cestealte</i>	<i>celealte</i>	
G.D.	<i>acestora</i>	<i>acelora</i>	<i>acelorași</i>
	<i>cestorlalte</i>	<i>celorlalte</i>	

Sintaxa pronumelui demonstrativ

§115. Pronumele demonstrativ intră în relație de interdependență prin funcțiile sintactice de subiect și de nume predicativ:

- **subiect:** *Acesta a venit mai repede decât celălalt;*
- **nume predicativ:** *Omul va fi mereu același, o ființă născocitoare.*

În relația de dependență poate fi atât regent (*Acesta de aici este cel mai bun*), cât și determinant. Pe această poziție, pronumele demonstrativ îndeplinește diferite funcții sintactice (în principiu orice funcție pe care ar îndeplini-o substantivul pe care îl substituie):

- **atribut pronominal:** *Cartea acestuia este la mine;*
- **complement direct:** *Ieri l-am văzut pe acela care te-a supărat;*
- **complement indirect:** *Vorbește mereu despre acela care a fost cel mai bun;*
- **complement de agent:** *Cartea a fost cumpărată de acesta;*
- **circumstanțial de mod:** *Ai început să vorbești ca acela care mă enerva;*
- **circumstanțial sociativ:** *Merge mereu cu acesta;*
- **circumstanțial de scop:** *A venit numai pentru acesta etc.*

În unele situații, formele de feminin singular ale demonstrativului de apropiere, cu valoare neutră, pot fi întrebuințate anaforic: *A iubi, aceasta vine tare de departe-n mine.*

Întrebuințări speciale ale pronumelui demonstrativ

§116. În anumite contexte, pronumele demonstrativ dobândește diferite sensuri, în funcție de intenția vorbitorului:

- **valoare depreciativă;** au această valoare, de regulă, formele neliterare ale demonstrativului, în contexte în care li se asociază și o intonație specifică: *Cine mai e și ăla (ăsta)?; Era un ăla (o aia), un amărât (o amărâtă), n-avea după ce bea apă;*
- intră în structura unor **locuțiuni adjectivale** cu valoare de superlativ absolut: *Am primit o bătaie ca aceea (= strașnică);*
- demonstrativul feminin – *asta, aceasta* – dobândește, în întrebuințare, o **valoare neutră** sau **neutrală**; intră, de asemenea, în structura unor **expresii regionale:** *toate cele, alte cele;*
- același demonstrativ intră în structura unor **locuțiuni adverbiale** care au sens cauzal, temporal, final, concesiv, exprimă excepția ori au valoare cumulativă: *de aceea,*

de asta; după aceea, după aceasta; pentru aceea, pentru aceasta; cu toate acestea, cu toate astea; afară de asta, afară de aceasta; pe lângă asta, pe lângă aceasta; plus de asta.

Adjectivul pronominal demonstrativ

§117. Provine din pronumele demonstrativ, dar, spre deosebire de acesta, nu mai substituie un nume arătând apropierea sau depărtarea față de vorbitor ori identitatea sau nonidentitatea obiectelor unul cu celălalt, ci însoțește și determină substantivul, pe care ca pronume l-ar substitui, acordându-se cu acesta în gen, număr și caz.

Diferența față de pronume se realizează sub toate aspectele: nu mai prezintă referință nominală, nu poate ocupa, în relația de dependență decât poziția de determinant, nu intră în relație de interdependență și îndeplinește o singură funcție sintactică, aceea de atribut adjectival.

§118. În ce privește flexiunea adjectivului pronominal demonstrativ românesc, trebuie acceptate două serii de forme flexionare, „una pentru postpunerea adjectivului, în sintagma *substantiv + adjectiv*, alta pentru antepunerea adjectivului, în sintagma *adjectiv + substantiv*, prima înscriindu-se în normele flexiunii adjectivale, cealaltă în ale flexiunii pronominale” (Gh. C. Moldoveanu, *Adjectivele demonstrative au două sisteme de flexiune cazuală*, în *Crîmpeie de limba română*, Suceava, 1999, p.62). Considerăm că această perspectivă asupra flexiunii cazuale a adjectivului pronominal demonstrativ românesc rezolvă convenabil structurile ambigue, cu adjectivul demonstrativ postpus, a cărui flexiune urmează flexiunea pronominală: *băiatului acestuia, fetei acesteia*. Decodarea, în astfel de sintagme, se poate face în două feluri: substantiv + pronume demonstrativ în genitiv sau substantiv + adjectiv pronominal demonstrativ acordat cu numele în gen, număr și caz. Pentru rezolvarea acestei ambiguități se poate recurge la topică; dacă forma pronominală demonstrativă este antepusă substantivului, atunci avem a face sigur cu un adjectiv pronominal demonstrativ: *acestui băiat, acestei fete*.

Flexiunea adjectivului pronominal demonstrativ antepus regentului respectă normele flexiunii pronominale, așa cum se poate vedea din tabloul următor:

		Masculin		
			Plural	
Singular				
N.Ac	<i>acest băiat</i>			<i>acești băieți</i>
G.D.	<i>acestui băiat</i>			<i>acestor băieți</i>
		Feminin		
			Plural	
Singular				
N.Ac.	<i>această fată</i>			<i>aceste fete</i>
G.D.	<i>acestei fete</i>			<i>acestor fete</i>

În acest caz, deosebirea față de pronumele corespunzător este absența deicticului *-a*. Schimbarea topicii, cu antepunerea determinantului în sintagma adjectiv + substantiv, caracterizează vorbirea cultivată, în timp ce în exprimarea familiară ordinea obișnuită este substantiv + adjectiv. Așa stând lucrurile, trebuia găsit un alt mijloc pentru rezolvarea omonimiilor supărătoare de tipul celor amintite mai sus.

Urmând substantivului regent, flexiunea adjectivului demonstrativ se înscrie în normele flexiunii adjectivelor calificative variabile cu patru forme flexionare, adică având o formă pentru masculin singular toate cazurile, dar alta pentru plural toate cazurile și o formă pentru N.Ac., feminin singular, dar alta pentru G.D., feminin singular, omonimă cu forma de feminin plural toate cazurile.

În tabloul următor propunem formele flexionare ale adjectivului demonstrativ postpus regentului¹⁴⁰:

Masculin	
Singular	Plural
N.Ac. <i>băiatul acesta</i>	<i>băieții aceștia</i>
G.D. <i>băiatului acesta</i>	<i>băieților aceștia</i>
Feminin	
Singular	Plural
N.Ac. <i>fata aceasta</i>	<i>fetele acestea</i>
G.D. <i>fetei acestea</i>	<i>fetelor acestea</i>

Formele demonstrativului de identitate nu suportă modificări față de formele pronumelui demonstrativ. Singura precizare se referă la poziția obligatorie a demonstrativelor de identitate, totdeauna antepuse regentului: **aceeași fată, același băiat** etc.

Sintaxa adjectivului pronominal demonstrativ

§119. Datorită poziției obligatorii – determinant al unui substantiv cu care se acordă în gen, număr și caz – pe care o ocupă în relația de dependență, singura în care intră, adjectivul pronominal demonstrativ îndeplinește o singură funcție sintactică: **atribut adjectival**: *Copilul acesta (acela) cântă.*

Întrebuințări speciale ale adjectivului pronominal demonstrativ

§120. Intră în structura unor **locuțiuni adverbiale de timp**: *astă-vară, astă-iarnă* etc., în structura unor **locuțiuni adverbiale de loc**: *de cea parte, în cea parte* ori ca element constitutiv al unor **locuțiuni prepoziționale**: *de cea parte de, în cea parte de* (numite de C. Dimitriu – TG, I, p.285 – *perifraze adverbiale*, respectiv *prepoziționale*).

Forma populară *ăla* dobândește **valoare depreciativă**: *L-am văzut pe individul ăla.*

Are **întrebuințare expresiv-estetică** demonstrativul de identitate (*același, aceeași*) dacă se repetă în descrieri: *Avea aceeași ochi, aceeași privire caldă în care mă învăluise de la început, ca și când aș fi fost o parte dintr-un trecut care-l chema încă.*

Se folosește în **structuri calchiate după franceză**, unde adjectivul demonstrativ de identitate are sensul „comun”, „unic”: *În ciuda așteptărilor noastre, o aceeași conducere cu vederi înguste se instalase.*

Intră, de asemenea, în **structuri calchiate după germană**, în relație cu un pronume nehotărât (*unul, una*): *unul și același, una și aceeași* (pentru alte întrebuințări speciale, vezi Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.154).

Pronumele relativ

§121. Definite în plan sintactic, pronumele relative sunt acele pronume care servesc la realizarea unui raport de subordonare între propozițiile unei fraze. Prin

¹⁴⁰ În GA (I, p.169) se propune pentru topica avută în vedere flexiunea adjectivului demonstrativ având aceeași structură cu pronumele: *baiatul acesta, băiatului acestuia, băieții aceștia, băieților acestora* etc. La fel procedează Mioara Avram atunci când afirmă: „La adjectivul demonstrativ postpus normele cer respectarea acordului în caz, pe care mulți îl neglijează: se spune corect *omului acestuia* (nu *acesta*), *oamenilor acestora* (nu *aceștia*), *fetelor acestora* (nu *acestea*); cf. *fetei acesteia*, unde acest acord nu se omite” (*Gramatica*, p.135). Imediat după aceea însă, autoarea recunoaște că aceste structuri sunt confuze și susține că „[...] e preferabil să se evite postpunerea adjectivului demonstrativ la cazurile genitiv și dativ, întrucât, în unele contexte, omonimia cu pronumele poate da naștere la confuzii (*fetei acesteia* înseamnă uneori „acestei fete”, alteleori „fetei sau fiicei ei” (*Ibidem*)).

această trăsătură, pronumele relativ intră, alături de conjuncție, adverbe relative și unele pronume nehotărâte¹⁴¹ în categoria mai largă a elementelor de relație în frază. Totuși, fiecare clasă amintită mai sus prezintă o serie de trăsături distinctive prin care se individualizează între celelalte.

În plan semantic, pronumele relative substituie nume în legătură cu care se dau referințe la nivelul frazei în propoziții introduse prin relativele respective. Spre deosebire de toate pronumele discutate până acum, pronumele relative se caracterizează prin distribuția lor specifică, cu dublă dependență. Substituind un nume dintr-o altă propoziție, pe care îl determină [despre care se dau relații] întreaga propoziție introdusă prin pronumele relativ respectiv (*Am revăzut **fata pe care** mi-ai prezentat-o ieri*), are și regim de subordonat față de un regent din propoziția pe care o introduce sau intră în relație de interdependență, dacă în anumite contexte se actualizează funcțiile de subiect (*Nu cunosc **fata care** a venit*) sau de nume predicativ: (*Nu știu **care** e **fata** potrivită*).

În plan morfologic, pronumele relative prezintă, în principiu, flexiune în raport cu genul, numărul și cazul. Genul și numărul sunt preluate de la substantivul pe care îl substituie, în vreme ce cazul pronumelui relativ este independent de cazul substantivului substituit: *Fata **căreia** m-ai prezentat este foarte frumoasă* (substantivul este în N., pronumele relativ este în D.).

Facem precizarea că nu întotdeauna pronumele relativ substituie un nume care trebuia să fie antecedentul relativului în propoziția regentă. Așa se întâmplă de regulă în structuri de tipul maximelor sau al sentințelor: ***Cine** știe **carte** are patru ochi; **Cine** se scoală de dimineață departe ajunge; **Cine** sapă groapa altuia cade singur în ea*.

Morfologia pronumelui relativ

§122. Sub aspectul structurii, pronumele relative sunt:

- **simple**: *cine, care, ce, cât, câtă, câți, câte*;
- **compuse**: *cel ce*¹⁴², *cea ce*.

¹⁴¹ Pe acestea din urmă D. Irimescu (GLR, p.143) le încadrează tot la pronumele relativ, formând o subclasă aparte, numită *pronume nehotărâte relative* – **oricine, orice, oricare, oricâți**.

¹⁴² În legătură cu pronumele relativ *cel ce* nu există unitate de vederi, în sensul că unele surse bibliografice îl încadrează între structurile neanalizabile, în timp ce în altele se consideră o structură analizabilă în *cel* pronume demonstrativ și *ce* pronume relativ. Aceasta este poziția pe care se situează autorii GA (I, p.160), dar, în aceeași sursă, la pagina 162, se dă paradigma pronumelui relativ *cel ce*. Prin urmare, nici chiar în aceeași lucrare nu se poate vedea o poziție fermă în ce privește încadrarea acestei structuri. Cei care acceptă *cel ce* ca pronume relativ compus au în vedere mai multe aspecte:

- faptul că are un înțeles unitar, sensul fiind „cine”; din acest motiv autorii SMLRC (p.147) îl consideră „un fel de locuțiune pronominală”;

- sintagma are caracter nedisociabil; sintagma *cel ce* nu poate fi ruptă în structuri de tipul: *cel despre ce, cel pe ce* etc., așa cum se întâmplă în cazul structurii *cel care*, analizabilă în: *cel* – demonstrativ și *care* – relativ și disociabilă: *cel pe care, cel despre care* etc.;

- semantica pronumelui *ce* din alcătuirea structurii *cel ce* (vezi D. Irimescu, GLR, p.530-531, nota 14); în plan semantic, de regulă, *ce* se caracterizează prin aceea că substituie substantive care au în structura sememului lor trăsătura de sens –uman. Or, dacă am analiza sintagma *cel ce* în elementele constitutive, ar trebui să acceptăm că *ce* ar fi un substitut al unui substantiv al cărui semem are în structură trăsătura de sens +uman, ceea ce ar încălca semantica acestui pronume (când are valoare morfologică de adjectiv pronominal relativ, *ce* poate fi determinant al unui substantiv în a cărui structură semantică se regăsește trăsătura de sens +uman: *Nu știu **ce om** ești*. Aceasta și pentru că *cine* nu poate fi niciodată adjectiv pronominal relativ, iar *care* este acceptat numai în unele structuri. *Care* și *ce* nu sunt substituibile în orice context: cf. *Am văzut **care/ce om** a venit. Nu știu **ce om** ești*). Rezultă de aici că amândouă elementele sintagmei, și nu unul singur, substituie numele.

Totuși, rezolvarea aceasta nu este valabilă și pentru structurile în care intră (*a*)*cel(a)*. Astfel, în enunțul *Cel ce știe reușește*, discuția se poate purta ca mai sus, dar cum se consideră structurile *cela ce* (*Cela ce știe*

§123. Organizarea pronumelor relative – în funcție de modul în care se realizează opozițiile în interiorul categoriilor gramaticale amintite – se face în trei clase:

Variabile total sau parțial după gen, număr și caz
(*cel ce, care, cât*¹⁴³)

<i>Singular</i>		<i>Plural</i>	
<i>Masculin</i>	<i>Feminin</i>	<i>Masculin</i>	<i>Feminin</i>
N.Ac. <i>cel ce</i>	-	<i>cei ce</i>	<i>cele ce</i>
G.D. <i>celui ce</i>	<i>celeii ce</i>	<i>celor ce</i>	<i>celor ce</i>
N.Ac. <i>care</i>		<i>care</i>	
G.D. <i>căruia</i>	<i>căreia</i>	<i>cărora</i>	
N.Ac. <i>cât</i>	<i>câtă</i>	<i>câți</i>	<i>câte</i>
G.D. -	-	<i>câtor</i>	

Variabile numai după caz (*cine*)

N.Ac. *cine*
G.D. *cui*

Invariabile după gen, număr și caz (*ce, ceea ce*¹⁴⁴)

În varianta populară se mai întâlnește pronumele relativ invariabil *de*. În vorbire însă, de obicei, lui *de* i se asociază demonstrativul *ăl(a)*, *a* etc., rezultând sintagmele analizabile *ăl(a) de*, *a de*, *ălui(a) de*, *ălei(a) de*; *ăi de*, *ăle(a) de*, *ălor(a) de*.

Sintaxa pronumelui relativ

§124. Ca urmare a distribuției bidirecționale, pronumele relativ are funcție dublă: pe de o parte, are rol de **element de relație** la nivelul frazei, introducând o propoziție secundară, pe care o subordonează regentei, și, pe de altă parte, îndeplinește **funcție sintactică** în propoziția pe care o introduce.

În propoziția pe care o introduce, pronumele relativ poate intra în relație de interdependență prin funcțiile sintactice de **subiect** (*Nu știi cine vine*)¹⁴⁵ și de **nume predicativ** (*Spuneți-mi ce este pronumele*). În relația de dependență ocupă mai rar poziția de regent

reușește) și *acela ce* (*Acela ce știe reușește*)? Se poate propune, în astfel de cazuri, schimbând ceea ce trebuie schimbat, o discuție similară celei care se face în legătură cu structura *cel care*, unde în mod cert sunt două pronume, un demonstrativ și un relativ.

¹⁴³ Atragem atenția asupra omonimiei pronumelui relativ în forma de masculin/neutru cu adverbul, cu conjuncția și cu prepoziția + Ac. Omonimia se rezolvă în context: *Nu știi cât(ă) a cumpărat* (pronume); *Răcnea cât îl ținea gura* (adverb); *A vorbit atât, cât să-i ajungă pentru o zi întreagă* (conjuncție cu sensul „încât”); *Era înalt cât bradul* (prepoziție).

¹⁴⁴ Acest pronume are la genitiv comportamentul unui numeral, adică exprimă acest sens cazual cu prepoziția *a* (*În privința a ceea ce m-ai rugat, lucrurile sunt clare*).

¹⁴⁵ Precizăm că funcția de subiect se poate exprima și prin pronume relativ în alt caz decât nominativul, ca urmare a analizării structurilor de suprafață care se realizează în comunicare: *Hai fiecare pe la casa cui ne are*. *Cui* este analizabil într-un genitiv (*omului, celui*) și un nominativ (*care*). Așadar, genitivul a preluat funcția sintactică pe care, în structura de profunzime, o îndeplinește nominativul. La fel se întâmplă și în alte structuri: *Dau cui cere* (dativ), *L-am văzut pe care a venit* (acuzativ).

(Spuneți-mi *care* dintre voi poate veni mâine), iar ca determinant, pronumele relativ îndeplinește, în principiu, toate funcțiile sintactice specifice substantivului¹⁴⁶:

- **atribut pronominal**: Am revăzut fata *ai cărei* ochi mă tulburaseră cândva;
- **complement direct**: Nu știu *pe care* l-ai văzut;
- **complement indirect**: Am aflat *cui* ai dat cartea;
- **complement de agent**: Nici nu-ți imaginezi *de cine* este construită casa;
- **circumstanțial de timp**: E important *înaintea cui* ai intrat la examen;
- **circumstanțial de scop**: Nici nu-ți trece prin cap *pentru cine* a alergat atâta;
- **circumstanțial sociativ**: Nu știu nici până astăzi *cu cine* a fost atunci în excursie etc.

Adjectivul pronominal relativ

§125. Se definește prin raportare la pronumele corespunzător. Sub aspect formal, adjectivele pronominale relative au aproape același corp fonetic cu pronumele, sub aspect semantic dau referințe în legătură cu regentii nominali aflați în aceeași propoziție cu adjectivul pronominal relativ și cu care se acordă în gen, număr și caz, spre deosebire de pronumele relativ care prelua de la substantivul pe care îl substituia numai genul și numărul.

În plan sintactic, adjectivul pronominal relativ ocupă numai poziția de determinant în relația de dependență. Prin urmare, nu îndeplinește decât funcția de atribut adjectival.

Asemenea pronomelui relativ, adjectivul pronominal relativ îndeplinește și rol de element de relație subordonator la nivelul frazei, introducând o propoziție subordonată.

Dintre pronumele relative, nu se pot actualiza cu valoare morfologică de adjectiv pronominal *cine*, *cel ce*, *ceea ce* și forma populară *de*, care sunt numai pronume.

Se întâlnește și situația inversă, când un adjectiv pronominal relativ, de fapt o locuțiune adjectivală invariabilă – *ce fel de* – nu cunoaște corespondent între pronumele relative. Această sintagmă se folosește numai ca determinativ al unor substantive în cazurile nominativ și acuzativ, indiferent de genul substantivelor: *Nu știu ce fel de om/studentă ești*, *Nu mai știi pe ce fel de om să te bazezi*.

În legătură cu poziția față de regent și, în funcție de aceasta, cu forma adjectivului pronominal relativ, se impun câteva precizări. Adjectivul pronominal relativ stă înaintea substantivului despre care se dau relații prin propoziția pe care adjectivul relativ respectiv o introduce și are, de regulă, aceeași formă cu pronumele relativ corespunzător. Excepție fac formele de genitiv-dativ ale relativului *care*: *cărui(a)*, *cărei(a)*, *căror(a)*, din a căror structură se elimină deicticul -a: *Nu știu căruia te-ai adresat*, dar *Nu știu căruia coleg te-ai adresat*.

Întrebuințări speciale ale pronomelui relativ

§126. Întrebuințarea pronomelui relativ *cu sensul pronomelui nehotărât*: *Merge care* („fiecare”) *pe unde apucă*; *Stăteau întinși care* („unii”) *în pat*, *care* („alții”) *pe jos*; *Zică cine* („oricine”) *ce-o* („orice”) *zice*; *Să zică ce-o* („orice”) *vrea*, *nu mai contează*;

- *care* intră în structura unor **locuțiuni adverbiale**: *după care* „după aceea”; *care de care* „pe întrecute”; *care mai de care* „unul mai mult/mai tare ca altul”;

- *ce* intră în structura unor **locuțiuni conjuncționale subordonatoare**: *după ce*, *până ce*, *îndată ce*, *imediat ce*, *din moment ce*, *în timp ce*, *în vreme ce*, *pe măsură ce*, *odată ce*, specializate în introducerea anumitor subordonate: temporale, cauzale, de mod (de măsură progresivă) etc.;

- intră în structura unor **construcții relative infinitivale**¹⁴⁷, care pot îndeplini funcția sintactică de subiect sau de complement direct, în raport de verbul regent: *a fi*, *a avea*: *N-are ce face*; *N-are cine face*; *N-are ce cânta*; *N-are cine cânta*; *Nu-i ce face*; *Nu-i cine cânta*;

¹⁴⁶ Nu realizează funcția de element predicativ suplimentar sau de atribut circumstanțial.

- **ce** intră în structura **locuțiunii pronominale nehotărâte** *nu știu ce „ceva”*, din care, prin conversiune, poate rezulta o locuțiune substantivală: *În toată făptura ei e un nu știu ce care m-a vrăjit*.

Pronumele interogativ

§127. Este pronumele care substituie un nume despre care se cer informații. Aceasta face ca pronumele interogativ să se utilizeze prin excelență în propoziții interogative prin care se cer informații, spre deosebire de pronumele relativ care se întrebuințează în propoziții enunțiative, prin care se comunică informații.

În legătură cu „semantica” pronumelor interogative, se poate observa, ca și la pronumele relative, specializarea acestora în funcție de substantivele pe care le substituie și care se așteaptă ca răspuns la întrebările în care apar pronumele în discuție. Astfel, *cine* presupune trăsătura de sens +*uman*; *ce* presupune trăsătura de sens –*uman*; *care* poate substitui atât nume de ființe cât și nume de lucruri, ca și *cât*, *câtă*, *câți*, *câte*.

În comparație cu pronumele relative, inventarul de pronume interogative este mai restrâns: *care*, *cine*, *ce*, *cât*.

§128. Modificările flexionare, în raport cu categoriile gramaticale de gen, număr și caz, sunt comparabile cu cele ale pronumelui relativ (vezi **§123**).

Sintaxa pronumelui interogativ

§129. Intră în relație de interdependență prin funcțiile sintactice de **subiect** (*Cine este acolo?*) și de **nume predicativ** (*Ce este omul? Care este fratele tău?*).

În relația de dependență ocupă poziția de regent; pe această poziție se situează mai ales *care* – datorită sensului separativ pe care îl dezvoltă – și *câți* – prin sensul cantitativ al acestuia: *Care dintre ei a venit? Câți dintre ei au venit?*

De regulă însă, pronumele interogativ ocupă poziția de determinant și realizează, în funcție de regent, diferite funcții sintactice (aceleași pe care le realizează substantivul care denumește obiectul în legătură cu care se cer informații):

- **atribut pronominal:** *Al cui discurs a avut o audiență mai largă?*;
- **complement direct:** *Pe cine ai întrebat despre toate acestea?*;
- **complement indirect:** *Cui ai acordat mai multă atenție?*;
- **complement de agent:** *De cine este scrisă poezia?*;
- **element predicativ suplimentar:** *Drept cine îl iei?*;
- **circumstanțial sociativ:** *Cu cine ai fost în oraș?*;
- **circumstanțial de scop:** *Pentru cine ai bătut atâta drum?* etc.

Adjectivul pronominal interogativ

§130. Se definește în relație cu pronumele corespunzător. Spre deosebire de pronume, adjectivul nu mai substituie numele obiectului despre care se cer informații, ci îl însoțește, îl determină și se acordă cu acesta în gen, număr și caz, îndeplinind funcția sintactică de **atribut adjectival**.

Cu excepția formei pronominale *cine*, toate celelalte pot deveni adjective pronominale interogative (*Care om nu e om? Câți oameni au venit? Ce carte citești?*).

Sub aspectul formei, prezintă omonimie cu pronumele corespunzătoare. Sunt distincte de pronume doar formele flexionare de genitiv-dativ ale adjectivului, care pierd particula deictică *-a*,

¹⁴⁷ În structura acestor construcții relative infinitivale poate intra și alt element (cu rol de relație, de regulă, în frază) – adverb relativ (*unde*, *când*, *cum*): *N-are cum face; Nu-i cum face* etc.

atunci când sunt așezate înaintea regentului, poziție care le este de altfel specifică (compară: *Căruia om nu-i place omenia?* cu *Căruia dintre voi nu-i place asta?*).

Între formele adjectivului pronominal interogativ trebuie inclusă și locuțiunea adjectivală *ce fel de*, care nu are corespondent între pronumele interogative: *Ce fel de om ești?*

Pronumele nehotărât

§131. Sub aspect semantic, *pronumele nehotărât*¹⁴⁸ ține locul numelor unor obiecte despre care nu se dau indicații precise, fie pentru că realitatea este prea puțin cunoscută de vorbitor, fie pentru că este chiar necunoscută. Unele forme încadrate în această clasă „vizează nume sau «realități» insuficient cunoscute sau necunoscute pur și simplu vorbitorului, fără vreo altă «semnificație majoră»: *altul, careva, ceva, cutare, fiecare, oricare, orice, oricine, nu știu cine, nu știu ce* etc.” (C. Dimitriu, *TG*, I, p.299), în timp ce altele, pe lângă faptul că trimit la realități insuficient cunoscute sau necunoscute vorbitorului, au, după autorul citat, și „semnificații secundare”, exprimând **diferențierea**: *altcareva, altcineva, altceva; cantitatea: câțiva, destui, mulți, cine știe câți; negația: nimeni, nimic, nici unul*¹⁴⁹. După cum se vede, autorul *Tratatului* încadrează între pronumele nehotărâte și acele forme care, în mod obișnuit, sunt considerate pronume negative și constituie o clasă lexico-gramaticală de sine stătătoare. În ce ne privește, credem că pronumele care exprimă negația au suficiente trăsături distinctive care să permită gruparea lor într-o clasă distinctă față de pronumele nehotărât (vezi **§139**).

Inventarul de elemente din care se constituie această clasă este mai mare decât al celorlalte pronume. C. Dimitriu (*TG*, I, p.299) estimează că numărul de cuvinte ce compun acest inventar – ținând seama de toate variantele limbii, în plan diacronic și în plan sincron – ar depăși 40. De aici rezultă și caracterul eterogen al acestei clase, atât în plan semantic, cât și în plan morfologic și sintactic. În plan morfologic, pronumele nehotărât se caracterizează prin flexiune în raport cu categoriile gramaticale de gen, număr și caz, iar sub aspect funcțional, acesta îndeplinește, în principiu, orice funcție sintactică pe care ar îndeplini-o substantivul substituit.

§132. Sub aspectul **structurii morfematice**, pronumele nehotărâte sunt:

- **simple**: *unul, una, altul, alta, toți, toate, atâtea, atâtea, cutare* etc.;

- **compuse**:

- alcătuite dintr-un pronume relativ și o particulă proclitică sau enclitică de origine conjuncțională, verbală sau adverbială (**ori-**, **oare-**, **fie-**, **fite-**, **fiște-**, **-și-**, **-va**): *oricare, orice, oarecare, fiecare, fitecare, fitecine, fiștecare, orișicare, orișice careva, ceva, cineva* etc.;

- alcătuite din **alt-**, adjectiv pronominal nehotărât, proclitic, și un pronume nehotărât: *altcineva, altceva, altcareva*;

- alcătuite din particula proclitică **vre-** și pronume nehotărât: *vreunul, vreuna* (realizate în varianta populară în formele: *vrnunul, vrnuna*)¹⁵⁰.

- **locuțiuni pronominale nehotărâte**, grupuri de cuvinte care au înțeles unitar și sens lexico-gramatical de pronume nehotărât: *cine știe cine* „cineva”; *cine știe ce* „ceva”; *nu știu cine* „cineva”; *nu știu ce* „ceva”; *te miri ce* „puțin(ă)”; *o seamă de* „câțiva, câteva”; *câte și mai câte* „multe, atâtea”; *de toate* „multe”; *câte toate* „multe”; *câte alea toate* „multe”.

¹⁴⁸ Este denumit de D. Irimia *pronume nedefinit* (*GLR*, p.140).

¹⁴⁹ Pentru altă concepție în privința încadrării pronomelor nehotărâte în subclase în funcție de semantica lor vezi M. Manoliu, *Sistematica substitutelor*, p.100 ș.u. și D. Irimia, *GLR*, p.140.

¹⁵⁰ În textele care atestă stadii mai vechi din evoluția limbii române se găsesc și alte structuri ale pronumelui nehotărât, alcătuite din particula proclitică de origine verbală **veri-** și pronumele relative. Uneori, ca și în formele actuale, se intercalează particula adverbială **-și-**: *vericare, verice, vericine, verișicare, verișice, verișicine*. Au circulat, de asemenea, în limba română veche și alte pronume nehotărâte: *careși, cineși, neștine, neșchit* etc.

§133. În privința **trăsăturilor de sens prin care se caracterizează sememele substantivelor substituite**, pronumele nehotărâte se organizează în trei clase:

- pronume care substituie nume caracterizate prin trăsătura de sens +*uman*, compuse cu relativul *cine* (*cineva, oricine, fiecare, altcineva*) dar și *careva, cutare* etc.;
- pronume care substituie nume caracterizate prin trăsătura de sens –*uman*, compuse cu relativul *ce* (*orice, orișice, oarece, fiecă, ceva, altceva* etc.);
- pronume care substituie nume din ambele clase (+*uman*, –*uman*): compuse cu relativele *care, cât* (*oricâți, oricâte, fiecare, câțiva, câteva*), dar și *unul, una, altul, alta, toți, toate, atâtea, atâtea, mulți, multe, puțini, puține, vreunul, vreuna* etc.

Morfologia pronumelui nehotărât

§134. Sub raport flexionar, formele pronumelui nehotărât pot fi organizate în trei subclase: a) *variabile total sau parțial după gen, număr și caz*; b) *variabile numai după caz*; c) *invariabile după gen, număr și caz*.

a) Sunt **variabile (total sau parțial) după gen, număr și caz**: *unul, una, vreunul, vreuna, altul, alta, atâtea, atâtea, oricare, câțiva, câteva, toți, toate, mulți, multe, puțini, puține, oricâți, oricâte*.

Singular		Plural	
Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
N.Ac. <i>unul</i>	<i>una</i>	<i>unii</i>	<i>unele</i>
G.D. <i>unuia</i>	<i>uneia</i>	<i>unora</i>	
N.Ac. <i>altul</i>	<i>alta</i>	<i>alții</i>	<i>altele</i>
G.D. <i>altuia</i>	<i>alteia</i>	<i>altora</i>	
N.Ac. <i>oricare</i>		<i>oricare</i>	
G.D. <i>oricăruia</i>	<i>oricăreia</i>	<i>oricăror</i>	

La fel se declină: *vreunul, fiecare, cutare*.

Unele pronume au flexiune regulată după gen și caz numai la plural, în vreme ce formele de singular se folosesc mai rar și numai la N.Ac.:

	Masculin	Feminin
N.Ac.	<i>atâtea</i>	<i>atâtea</i>
G.D.	<i>atâtor(a)</i>	
N.Ac.	<i>câțiva</i>	<i>câteva</i>
G.D.	<i>câtorva</i>	
N.Ac.	<i>oricâți</i>	<i>oricâte</i>
G.D.	<i>oricâtor(a)</i>	
N.Ac.	<i>puțini</i>	<i>puține</i>
G.D.	<i>puținora</i>	
N.Ac.	<i>toți</i>	<i>toate</i>
G.D.	<i>tuturor(a)</i>	
N.Ac.	<i>mulți</i>	<i>multe</i>
G.D.	<i>multora</i>	

b) Sunt **variabile numai după caz** compusele cu pronumele relativ *cine*:

N.Ac. *cineva* *oricine* *altcineva* *orișicine*

G.D. *cuiva* *oricui* *altcuiva* *orișicui*

Se încadrează tot aici locuțiunile pronominale *nu știu cine* (N.Ac.), *nu știu cui* (G.D.), *cine știe cine* (N.Ac.), *cine știe cui* (G.D.).

c) Sunt **invariabile după gen, număr și caz** compusele cu pronumele relativ *ce*: *ceva*, *altceva*, *orice*, *orișice*; locuțiunile pronominale *cine știe ce*, *nu știu ce* și forma compusă *careva*.

Sintaxa pronumelui nehotărât

§135. În relația de interdependență, pronumele nehotărât realizează funcția de **subiect** (*Cineva are totuși dreptate*) și funcția de **nume predicativ** (*Copilul cel harnic este altul*).

În relația de dependență, pronumele nehotărât ocupă mai rar poziția de regent: *Unul dintre cei de față este vinovat*, *altul plătește fără vină*; cel mai frecvent este însă determinant, situație în care îndeplinește diferite funcții sintactice (aceleași pe care le-ar îndeplini substantivul substituit):

- **atribut pronominal**: *Faptele altora n-ar trebui să ne fie indiferente*;
- **complement direct**: *Am revăzut pe cineva drag*;
- **complement indirect**: *Altuia nu i-aș fi spus ceea ce ți-am spus ție*;
- **complement de agent**: *Întrebarea fusese pusă de altul*;
- **element predicativ suplimentar**: *Te-a luat drept altul*;
- **circumstanțial sociativ**: *Merg cu cineva în oraș*;
- **circumstanțial de scop**: *Spre dezamăgirea mea, a venit pentru altcineva*;
- **circumstanțial de loc**: *Ziua sunt într-un loc, seara în altul* etc.

Adjectivul pronominal nehotărât

§136. Se definește prin raportare la pronumele corespunzător. Nu toate pronumele nehotărâte devin adjective pronominale. Astfel, sunt numai pronume compusele cu *cine* (*oricine*, *cineva*, *fiecine*, *fitecine*, *altcineva*, *altceva*), la care se adaugă: *altcareva*, *careva* și locuțiunea pronominală *cine știe cine*.

Se întâlnește și situația inversă, când anumite forme nu se folosesc decât cu valoare de adjectiv pronominal nehotărât: *alde* (în limba populară), *fiece*, *anumiți*.

§137. În privința flexiunii, adjectivul pronominal nehotărât cunoaște, în principiu, aceleași modificări formale ca și pronumele corespunzător; rezerva manifestată mai sus se referă la faptul că nu întotdeauna formele adjectivului sunt identice cu formele pronumelui din care provine prin conversiune; uneori adjectivul are forme ușor modificate.

Adjectivele pronominale nehotărâte provenite de la pronumele *unul*, *altul*, *alta*, *vreunul* pierd articolul hotărât din structură: *un băiat/alt băiat/vreun băiat/altă fată*; formele de G.D. pierd, de regulă, particula deictică *-a*: *altui băiat*; *unui băiat*; *altei fete*, *unei fete* etc. Modificări mai mari suferă la conversiune pronumele *una* și *vreuna*, care, cu valoare adjectivală, devin: *o* și *vreo*.

Situându-se doar pe poziție de determinant în relație de dependență, adjectivul pronominal nehotărât îndeplinește întotdeauna funcția sintactică de **atribut adjectival**: *Fiecare om ar trebui să aibă un ideal*.

Întrebări speciale ale formelor pronominale nehotărâte

§138. Pronumele *tot*¹⁵¹ – prin articulare – *se substantivizează: totul* (*Totul în jur părea de nerecunoscut*);

- unele pronume nehotărâte, pe care D. Irimia (*GLR*, p.143) le include în categoria relativelor, au și rol de *elemente de relație* la nivelul frazei, introducând propoziții subordonate: *oricine, oricare, orice, oricât, oricâtă*. În acest caz ele au distribuție bidirecțională. În propoziția pe care o introduc îndeplinesc funcția sintactică impusă de forma flexionară și de relațiile sintactice pe care le stabilesc cu ceilalți constituenți ai enunțului (*Te voi aștepta, orice ar fi* – subiect);

- intră în structura unor *locuțiuni adverbiale: până una alta, din una-n alta, nici una, nici alta*. În acest caz, ca și în situația în care astfel de forme sunt folosite singure, ele au o valoare neutrală: *Știi una? Știi ceva?*;

- exprimă *ideea de alternare, de distribuție* (*Unul intră, altul iese*); *de reciprocitate: unul pe altul, unul altuia* (*Se caută unul pe altul, Își dau binețe unul altuia.*), situație în care se vorbește, în plan sintactic, despre funcția *complement de reciprocitate; de egalitate: una ca alta* „deopotrivă, la fel de” (*Erau una ca alta de frumoase și de deștepte*);

- *ceva* („puțin” „foarte puțin”) se întrebuințează cu *valoare adverbială* (*Era ceva mai departe sau A înțeles ceva-ceva*);

- *unul, una* intră în structura *locuțiunilor adjectivele de unul singur, de una singură*;

- *altul se substantivizează*, precedat de articolul nehotărât: *Un altul (o alta) ar fi procedat altfel*¹⁵².

Pronumele negativ¹⁵³

§139. În mod obișnuit¹⁵⁴, pronumele negativ este definit ca fiind acel pronume care stă în propoziții negative și ține locul unui substantiv din propoziția afirmativă corespunzătoare, negându-i, în același timp, existența; în plan morfologic, este parțial variabil după categoriile gramaticale de gen, număr¹⁵⁵ și caz, iar sub raport sintactic îndeplinește funcțiile sintactice¹⁵⁶ pe care le-ar îndeplini și numele pe care îl substituie.

Inventarul elementelor care alcătuiesc această clasă este foarte restrâns: *nici unul, nimeni, nimic*, dintre care *nimeni* și *nimic* sunt forme simple, moștenite din

¹⁵¹ Atenție la omonimia care se realizează între *tot* pronume nehotărât și *tot* adverb: compară *Pare a fi încă la vîrsta cînd tot ce zboară se mîncă* sau *A mîncat tot*, unde *tot* este pronume nehotărât, cu *A tot mîncat* sau *Tot te aștept, deși știi bine că nu vei veni niciodată*, unde *tot* este adverb.

¹⁵² Pentru alte valori de întrebuințare, vezi Gh. Constantinescu-Dobridor, *MLR*, p.158-159.

¹⁵³ Fiind considerate pronume care țin locul unei realități insuficient cunoscute, dar avînd și o „semnificație secundară”, exprimarea negației, formele pronumelui negativ au fost încadrate de C. Dimitriu (*TG*, I, p.299 ș.u.) în clasa pronumelui nehotărât. Fără a desființa clasa pronumelui negativ, insistînd asupra rolului lor de a nega partea sau totalitatea, I. Iordan, V. Robu (*LRC*, p.428), și D. Irimia (*GLR*, p.147) afirmă că, în funcție de conținutul lor, aceste pronume sunt tot nedefinite.

¹⁵⁴ Urmînd *GA* (I, p.178 ș.u.), în majoritatea definițiilor se subliniază faptul că acest pronume substituie substantive pe care le neagă, fiind astfel incompatibil cu forma afirmativă a verbului. Contextele în care o formă pronominală negativă stă pe lângă forma afirmativă a verbului sunt rarissime: *Era un copil al nimănui.* (= *Nu era copilul nimănui*) sau *Copiii nimănui interesează societatea actuală.*

¹⁵⁵ D. Irimia consideră că pronumele negativ (*nici unul*) realizează numai categoriile de gen și de caz (*GLR*, p.147).

¹⁵⁶ Din cauza componentei de sens +negativ, care caracterizează sememul acestui pronume, numărul funcțiilor sintactice pe care le îndeplinește în diferite enunțuri este mai mic decît la pronumele nehotărât în general.

limba latină, *nici unul* este compus din adverbul *nici* și pronumele nehotărât *unul* (la feminin, același adverb și pronumele nehotărât *una*).

Deosebiri de sens care apar între aceste forme pronominale conduc la deosebiri de distribuție. Astfel, *nimeni* se caracterizează prin trăsătura de sens +*uman* și apare obligatoriu în contexte în locul substantivelor care au această trăsătură de sens în sememul lor. *Nimic* se caracterizează prin trăsătura de sens – *uman* și apare în contexte în locul substantivelor care au această caracteristică, în vreme ce *nici unul*, *nici una* sunt indiferente la opoziția +/-*uman*, substituind deopotrivă nume de persoane și nume de obiecte cu trăsătura de sens +/-*uman*.

Pe lângă aceste pronume, în limba română se folosesc și câteva locuțiuni pronominale negative, caracterizate de o expresivitate deosebită: *nici țipenie*, *nici picior*, „*nimeni*”, *nici cât negru sub unghie* „*nimic*”.

Pronumele negativ *nimic* intră în structura unor **locuțiuni: adverbiale** – *pe nimic* „degeaba”, *întru nimic*, *cu nimic* „în nici un fel, deloc, nicidecum”; **adjectivele** – *de nimic* „lipsit de valoare, fără caracter, ticălos”; **substantivale**: *o nimica toată* „cantitate infimă”.

Morfologia pronumelui negativ

§140. În privința flexiunii, formele pronumelui negativ se organizează, ca și la pronumele nehotărât, tot în trei clase, numai că, în mod firesc, reprezentarea pentru fiecare clasă este redusă.

a) *Nici unul* este **variabil (parțial)¹⁵⁷** după **gen număr și caz** și realizează următoarea paradigmă gramaticală:

Masculin		Feminin	
Singular	Plural	Singular	Plural
N.Ac. <i>nici unul</i>	<i>nici unii</i>	<i>nici una</i>	<i>nici unele</i>
G.D. <i>nici unuia</i>	<i>nici unora</i>	<i>nici uneia</i>	<i>nici unora</i>

În planul formei, opozițiile se exprimă desinențial și prin articol hotărât pentru N.Ac., acesta din urmă fiind și element de structură (formant), și numai desinențial la G.D.: -**ui-**, -**ei-**, -**or-**¹⁵⁸. Distincția dintre formele cazuale omonime se face cu ajutorul mărcilor suplimentare, ca și în flexiunea nominală: articolul genitival, prepozițiile-morfem sau cele care impun un anumit regim cazual.

b) *Nimeni* este **variabil numai după caz**:

N.Ac. *nimeni*

G.D. *nimănui*

c) *Nimic* este **invariabil după gen, număr și caz**.

Sintaxa pronumelui negativ

§141. Faptul că exprimă negația determină folosirea pronumelor negative în enunțuri negative, având rolul de a participa la exprimarea dublei negații: *Nici unul dintre ei nu a venit la timp*.

Sensul partitiv pe care îl au aceste pronume favorizează folosirea lor pe poziție de determinat în relația de dependență, ceea ce nu înseamnă că nu se situează pe poziție de determinant. Intră, de asemenea, în relație de interdependență prin funcțiile de subiect și de nume predicativ.

¹⁵⁷ La G.D. plural, opoziția de gen se neutralizează, astfel că aceeași formă, *nici unora* se folosește pentru ambele genuri.

¹⁵⁸ -a, care se adaugă după desinențe, este particulă deictică.

Prin urmare, pronumele negativ îndeplinește în propoziție următoarele funcții sintactice:

- **subiect**: *Nimeni nu a lipsit de la întâlnire*;
- **nume predicativ**: *Ceea ce ți-a spus nu înseamnă **nimic** pentru el*;
- **atribut pronominal**: *Păreră **nici unuia** nu-l interesa*;
- **complement direct**: *N-a văzut **pe nici unul***;
- **complement indirect**: *N-am vorbit **nimănui** despre asta*;
- **complement de agent**: *Neîngrijit **de nimeni**, bătrânul își ducea cu greu zilele*;
- **circumstanțial sociativ**: *N-am mers **cu nimeni** în oraș*;
- **circumstanțial de scop**: *N-a venit **pentru nimeni** anume*.

În unele situații, pronumele negative *nimeni* și *nimic* își schimbă valoarea gramaticală, devenind substantive, situație în care distribuția contextuală este alta decât la pronume: nu mai este obligatorie folosirea verbului la forma negativă: *Deși este **un nimeni**, se crede buricul pământului*; ***Nimicul** („neantul”) poate înspăimânta pe oricine*; ***Nimicurile** pe care le-ai cumpărat se găseau și pe aici*.

Adjectivul pronominal negativ

§142. În comparație cu pronumele negativ din care derivă, adjectivul pronominal negativ nu mai substituie numele pe care îl neagă, ci însoțește acest nume, îl determină și se acordă cu acesta în gen, număr și caz,

Dintre pronumele negative discutate mai sus numai *nici unul*, *nici una* devin prin conversiune adjective pronominale negative.

În plan morfologic, acestea sunt **variabile după gen, număr și caz**, iar categoriile gramaticale în discuție se exprimă ca și la adjectivul pronominal nehotărât, care intră în structura adjectivului negativ: prin supletivism la al doilea constituent al formei adjectivului: N.Ac. singular, masculin/feminin: *nici un*, *nici o*; prin desinențe și articolul hotărât la N.Ac. plural, ambele genuri: **-ii**, **-ele** și prin desinențe la G.D. singular și plural, ambele genuri: **-ui**, **-ei**, **-or**. Sub aspect formal, la G.D., adjectivele pierd din structura lor particula deictică *-a*: *nici unui băiat*, *nici unei fete*, *nici unor*¹⁵⁹ *băieți/fete*. Formele de N.Ac. ale adjectivului negativ la N.Ac. sunt reduse față de pronumele din care derivă: *nici unul*¹⁶⁰/*nici un*, *nici una/nici o*.

În plan sintactic, remarcăm întâi poziția obligatoriu proclitică a adjectivului pronominal negativ față de regent. Adjectivul este în raportul de dependență numai determinant și, prin urmare, îndeplinește o singură funcție sintactică: **atribut adjectival** (***Nici unui** băiat nu i-a spus adevărul și de aceea i-a pierdut pe toți*).

¹⁵⁹ Astfel de îmbinări sunt însă livrești. Vorbirea preferă sintagmele alcătuite din pronume negativ + substantiv în acuzativ precedat de prepoziția *din(tre)*: ***Nici unul dintre** băieți (**nici una dintre** fete) nu a venit*, ***Nici unuia dintre** băieți (**nici uneia dintre** fete) nu i-a cerut nimic*.

¹⁶⁰ În acest caz, articolul din structura pronumelui negativ devine și element distinctiv între pronume și adjectivul pronominal corespunzător.

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (V)

Definiția pronumelui

Clasificarea pronumelor:

- după **origine**: *moștenite din limba latină și formate pe terenul limbii române*;
- după **structura morfematică**: *simple și compuse*;
- după **întrebuințare**: *cu întrebuințare substantivală și cu întrebuințare adjectivală*;
- după **sens**: *pronume personal propriu-zis, pronume de politețe, pronume reflexiv, pronume de întărire, pronume posesiv, pronume demonstrativ, pronume interogativ, pronume relativ, pronume nehotărât și pronume negativ*;
- după **criteriul flexionar**: *pronume variabile* (toate pronumele care au cel puțin două forme flexionare) și *pronume invariabile* (pronumele care au o singură formă)

Pronumele personale (care au flexiune după persoană)

Pronumele personal propriu-zis

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui personal propriu-zis:

- **persoana** (*persoana I* – locutorul, *persoana a II-a* – interlocutorul, *persoana a III-a* – obiectul comunicării lingvistice);
- **genul** (opозиția de gen – *masculin/feminin* – se realizează numai la persoana a III-a);
- **numărul** (despre un plural propriu-zis se poate vorbi la femininul persoanei a III-a (*ele = ea + ea*) și mai rar la masculin (*ei = el + el*); celelalte forme de plural presupun pluralități alcătuite din elemente eterogene: *noi = eu + tu, eu + voi, eu + tu + el* etc., *voi = tu + tu* (mai rar), *tu + el, tu + ei, tu + alții* etc., *ei = el + el, el + ea*);
- **cazul**: forme pentru **N.**, **Ac.** și **D.** au toate persoanele; **G.** are numai persoana a III-a; forme pentru **V.** are doar persoana a II-a; la cazurile **D.** și **Ac.** există două tipuri de forme: *accentuate și neaccentuate (atone)*

Sintaxa pronumelui personal propriu-zis (*subiect, nume predicativ, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*); în afara funcțiilor sintactice, pronumele personal propriu-zis cunoaște și o serie de **întrebuințări speciale**: *dativul etic, acuzativul etic, forme cu valoare neutrală de dativ și acuzativ, pluralul modestiei, pluralul autorului, pluralul autorității, pluralul solidarității*)

Pronumele personal de politețe (de reverență)

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui de politețe:

- **persoana** (opозиția în interiorul acestei categorii gramaticale se realizează în doi termeni: *persoana a II-a și persoana a III-a*);

- **genul** (opозиția *masculin/feminin* se realizează numai la unele forme ale persoanei a III-a singular: *dumnealui, dumneaei*);

- **numărul** (*singular, plural*; la persoana a II-a, pentru grad maxim de reverență, se folosește forma de plural pentru un singur interlocutor);

- **cazul**: forme pentru **N., Ac. G., D.** la persoanele a II-a și a III-a; forme pentru **V.** numai la persoana a II-a

Sintaxa pronumelui de politețe (*subiect, nume predicativ, element predicativ suplimentar, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*)

Pronumele reflexiv

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui reflexiv:

- **persoana** (are forme proprii numai pentru *persoana a III-a*; pentru *persoanele I* și *a II-a* împrumută formele atone ale pronumelui personal propriu-zis); la persoana a III-a are două serii de forme: *accentuate* și *neaccentuate (atone)*, în timp ce la persoanele I și a II-a are numai forme *neaccentuate (atone)*;

- **numărul** (opозиția *singular/plural* se realizează numai la persoanele I și a II-a

- **cazul** (au forme numai pentru cazurile **D.** și **Ac.**)

Sintaxa pronumelui reflexiv (în afara rolului de morfem al unei diateze, pronumele reflexiv poate îndeplini și diferite funcții sintactice: *complement direct, complement indirect, complement de agent, atribut pronominal, circumstanțial instrumental*)

Adjectivul pronominal de întărire

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale adjectivului pronominal de întărire:

- **persoana** (are forme pentru *persoana I, persoana a II-a* și *persoana a III-a*);

- **genul** (opозиția de gen se realizează în doi termeni la toate persoanele și se exprimă la nivelul primului constituent al structurii pronominale: *însu-, însă-, înși-, înse-*);

- **numărul** (opозиția *singular/plural* se realizează la toate cele trei persoane și se exprimă la nivelul ambilor constituenți ai adjectivului pronominal de întărire: *însu-, înși-, însă-, înse-* + *-mi/-ne, -ți/-vă*; numai la persoana a III-a al doilea constituent (*-și*) nu marchează numărul;

- **cazul** (forme pentru **G.D.** are adjectivul pronominal de întărire numai la feminin singular)

Sintaxa adjectivului pronominal de întărire (*atribut adjectival*)

Pronumele și adjectivul pronominal posesiv

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui posesiv

- **persoana** (are forme pentru *persoana I, persoana a II-a* iar pentru *persoana a III-a* numai la singular);

- **genul** (este exprimat prin articolul-morfem din structura pronumelui posesiv, forma pronominală posesivă acordându-se în gen și număr cu articolul posesiv; genul posesorului substituit de forma pronominală posesivă nu prezintă interes);

- **numărul** (obiectul posedat substituit prin articolul posesiv poate fi la singular sau

poate reprezenta o pluralitate de obiecte; la fel și posesorul substituit de forma pronominală posesivă; rezultă că formele pronumelui posesiv vor fi în funcție de numele posesorului și de numele obiectului posedat);

- **cazul** (formele care au în structură articolul posesiv la singular realizează numai nominativul și acuzativul, iar structurile în care intră articolul posesiv la plural exprimă și cazurile genitiv și dativ)

Sintaxa pronumelui posesiv (*subiect, nume predicativ, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*)

Adjectivul pronominal posesiv (substituie unul sau mai mulți posesori de diferite persoane, se acordă în gen, număr și caz cu substantivul care denumește obiectul posedat, îndeplinește funcția sintactică de *atribut adjectival*)

Pronumele nepersonale (care nu cunosc categoria gramaticală a persoanei)

Pronumele demonstrativ și adjectivul pronominal demonstrativ

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui demonstrativ

- **genul** (opoziția de gen se realizează în doi termeni *masculin/feminin*, iar *neutrul* urmează masculinul la singular și femininul la plural);

- **numărul** (opoziția de număr se exprimă prin *desinențe incluse în flexiune internă* și prin *desinențe libere*; la acestea se adaugă și alternanțele fonetice);

- **cazul** (sensurile cazuale se exprimă, ca și în flexiunea substantivului, prin *sincretismul cazual* N.Ac. și G.D.; în planul expresiei, cazul este marcat prin *desinențe incluse în flexiune internă* și prin *desinențe libere*)

Sintaxa pronumelui demonstrativ (*subiect, nume predicativ, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*)

Adjectivul pronominal demonstrativ (se acordă în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl determină, arătând apropierea sau depărtarea obiectului denumit de substantiv față de vorbitor ori identitatea sau nonidentitatea obiectelor unul cu celălalt; îndeplinește funcția sintactică de *atribut adjectival*)

Pronumele și adjectivul pronominal relativ

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui relativ

-în funcție de modul în care se realizează opozițiile în interiorul categoriilor gramaticale de **gen, număr, caz**, pronumele relative se organizează în trei categorii: *variabile total sau parțial după gen, număr, caz – cel ce, care, cât, variabile numai după caz – cine, invariabile – ce*

Sintaxa pronumelui relativ (*subiect, nume predicativ, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*; ca urmare a distribuției bidirecționale, pronumele relativ îndeplinește și rol de *element de relație* la nivelul frazei, introducând o propoziție secundară, pe care o subordonează regentei)

Adjectivul pronominal relativ (se acordă în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl determină și îndeplinește funcția sintactică de *atribut adjectival*; are, de asemenea, rol de *element de relație* la nivelul frazei)

Pronumele și adjectivul pronominal interogativ

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui interogativ

-în funcție de modul în care se realizează opozițiile în interiorul categoriilor gramaticale de **gen, număr, caz**, pronumele relative se organizează în trei categorii: *variabile total sau parțial după gen, număr, caz – care, cât, variabile numai după caz – cine, invariabile - ce*

Sintaxa pronumelui interogativ (*subiect, nume predicativ, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, element predicativ suplimentar, diferite circumstanțiale*)

Adjectivul pronominal interogativ (se acordă în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl determină și îndeplinește funcția sintactică de *atribut adjectival*)

Pronumele și adjectivul pronominal nehotărât

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui nehotărât

-în funcție de modul în care se realizează opozițiile în interiorul categoriilor gramaticale de **gen, număr, caz**, pronumele nehotărâte se organizează în trei categorii: *variabile total sau parțial după gen, număr, caz – unul, altul, oricare, vreunul, altul, atâția, câțiva, toți, mulți, pușini, oricâți, variabile numai după caz – cineva, oricine, altcineva, orișicine, invariabile – ceva, altceva, orice, orișice*

Sintaxa pronumelui nehotărât (*subiect, nume predicativ, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, element predicativ suplimentar, diferite circumstanțiale*)

Adjectivul pronominal nehotărât (se acordă în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl determină și îndeplinește funcția sintactică de *atribut adjectival*)

Pronumele și adjectivul pronominal negativ

Caracteristicile clasei

Categoriile gramaticale ale pronumelui negativ

-în funcție de modul în care se realizează opozițiile în interiorul categoriilor gramaticale de **gen, număr, caz**, pronumele negative se organizează în trei categorii: *variabile total sau parțial după gen, număr, caz – nici unul, variabile numai după caz – nimeni, invariabile - nimic*

Sintaxa pronumelui negativ (*subiect, nume predicativ, atribut pronominal, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*)

Adjectivul pronominal negativ (se acordă în gen, număr și caz cu substantivul pe care îl determină și îndeplinește funcția sintactică de *atribut adjectival*)

TESTE DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE (V)

1. Analizați morfosintactic pronumele și adjectivele pronominale din textul:

„Și azi când a mea minte, a farmecului roabă,
Din orișice durere îți face o podoabă,
Și când răasai nainte-mi ca marmura de clară,
Când ochiul tău cel mîndru străluce în afară,
Întunecînd privirea-mi de nu pot să văd încă
Ce-adînc trecut de gînduri e-n noaptea lui adîncă,
Azi, când a mea iubire e-atîta de curată
Ca farmecul de care tu ești împresurată,
Ca setea cea eternă ce-o au dupăolaltă
Lumina de-ntunerec și marmura de daltă,
Cînd dorul meu e-atîta de adînc și-atît de sfînt
Cum nu mai e nimica în cer și pe pămînt,
Cînd e o-namorare de tot ce e al tău,
De-un zîmbet, de-un cutremur, de bine și de rău,
Cînd ești enigma însăși a vieții mele-ntregi...
Azi văd din a ta vorbă că nu mă înțelegi!

(M. Eminescu, *Nu mă-nțelegi*, în *OA I*, p.229-230)

2. Explicați cum distingeți între pronumele posesiv și adjectivul pronominal posesiv. Susțineți explicațiile cu exemple corespunzătoare.

3. Construiți 3 enunțuri în care, în situații diferite, adjectivul pronominal posesiv să aibă structură omonimă cu structura pronumelui posesiv.

4. Construiți enunțuri pentru următoarele cerințe:

- pronume personal în genitiv – atribut pronominal;
- pronume personal în dativ posesiv – atribut pronominal;
- pronume personal – dativ etic;
- pronume reflexiv în acuzativ – atribut pronominal;
- pronume reflexiv în dativ – atribut pronominal;
- adjectiv pronominal de întărire, feminin, singular, dativ;
- pronume posesiv în genitiv – nume predicativ;
- pronume posesiv în dativ – complement indirect;
- pronume personal de politețe – element predicativ suplimentar;
- pronume demonstrativ în genitiv – circumstanțial de cauză;
- pronume demonstrativ în acuzativ – circumstanțial de scop;
- pronume nehotărât în nominativ – nume predicativ;
- pronume negativ în acuzativ – nume predicativ.

VI. NUMERALUL

Rezumat:

În capitolul al VI-lea se discută mai întâi statutul numeralului în gramatica românească, analizându-se acele aspecte care se constituie în argumente pentru a susține clasa numeralului între celelalte clase lexico-gramaticale.

După definirea clasei numeralului în funcție de criteriile deja cunoscute (*morfologic, semantic, sintactic*), se realizează o clasificare a numeralelor limbii române pentru a spori omogenitatea în interiorul acestei clase lexico-gramaticale (*numeral cardinal, numeral ordinal, numeral colectiv, numeral fracționar, numeral multiplicativ, numeral distributiv, numeral adverbial*). Fiecare clasă este ulterior definită, stabilindu-se caracteristicile semantice, morfologice și sintactice ale membrilor fiecărei clase.

§143. Clasa lexico-gramaticală a *numeralului*, ca și clasa *articolului*, are un statut incert în gramatica limbii române, în sensul că sunt specialiști care consideră că este impropriu să vorbim despre această clasă, de vreme ce cuvintele numite prin tradiție astfel au, în funcție de context, diferite întrebuințări: substantivală, adjectivală, adverbială, pronominală.

În prima gramatică, netipărită, a limbii române, *Gramatica românească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanu (1757), numeralul este numit „numele numărător” și este încadrat alături de substantiv în clasa mai largă a *numelui*. În schimb, în prima gramatică tipărită a limbii române, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), Samuil Micu și Gheorghe Șincai acordă numeralului statutul de clasă lexico-gramaticală de sine stătătoare, realizând chiar o clasificare a membrilor clasei în *numere cardinale* și *numere ordinale* și făcând considerații cu privire la flexiunea numeralului: „se declină numai *numerele* (s.n.) *un* și *ună* ca articol nehotărât. Celelalte rămân indeclinabile, totuși când exprimă dativul primesc prepoziția *la* „ad”, de exemplu: *la doi am dat pâine*” (S. Micu, Gh. Șincai, *Op. cit.*, p.43). De asemenea, autorii fac precizări cu privire la structura numeralului ordinal: „*Numerele ordinale* (s.n.) masculine se formează adăugând la cardinale *lea* și punând *a* înaintea cardinalelor, de exemplu: *adoilea, atreilea*, iar *numerele ordinale* (s.n.) de genul feminin se formează punând înaintea cardinalelor un *a* și la urmă altul: *acincia, azecea*” (*Ibidem*).

Ceva mai târziu, Ion Budai-Deleanu, în *Temeiurile gramaticii românești* (1815), nu include numeralul între cele opt clase lexico-gramaticale pe care le discută în gramatica sa. La fel stau lucrurile și în *Gramatica românească* (1828), a lui Ion Heliade Rădulescu. Acesta încadrează numerele în clasa adjectivului sub denumirea de adjective ideale care exprimă „numărul și rândul”.

Această stare de lucruri se perpetuează și în gramaticile din perioada imediat următoare, și chiar în lucrări din secolul al XX-lea. Astfel, Iorgu Iordan consideră că numeralul nu poate apărea niciodată singur și, prin urmare, „numeralul este de fapt un adjectiv, care, în loc să exprime însușiri propriu-zise (culoare, formă, dimensiune etc.), exprimă însușiri cantitative. De aceea el poate fi numit *adjectiv cantitativ* (s.a.), spre deosebire de adjectivul obișnuit, care este calitativ” (*LRC*, 1954, p.369).

În *GA*, numeralul este analizat într-un capitol aparte, reprezentând o clasă lexico-gramaticală de sine stătătoare și fiind definit ca „partea de vorbire care se declină și exprimă un număr, determinarea numerică a obiectelor sau ordinea obiectelor prin numărare” (I, p.181). Direcția din *GA* este urmată și de gramatici mai noi¹⁶¹, dar este și

¹⁶¹ I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, *SMLRC*, p.156 ș.u., I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.430 ș.u., Gh. Constantinescu-Dobridor, *GLR*, p.82 ș.u., C. Dimitriu, *GEM*, p.160 ș.u., Idem, *TG*, I, p.304 – cu

abandonată de unii specialiști, care aduc argumente în sprijinul desființării clasei în discuție și al redistribuirii membrilor acestei clase la alte părți de vorbire: pronume, substantiv, adjectiv, adverb¹⁶².

Un mod aparte de a rezolva problema acestei clase lexico-gramaticale propune V. Guțu Romalo (în *Limba română contemporană*, I, coordonator I. Coteanu). Numeralul este plasat între părțile de vorbire flexibile și cele neflexibile, „înglobând elemente de flexiune alături de elemente invariabile, iar flexiunea, atunci când apare, prezintă caracteristici care îl deosebesc net de substantiv, adjectiv și pronume, cu care se aseamănă sub aspectul posibilităților combinatorii” (I. Coteanu, *LRC*, I, p.137-138). Pe un spațiu foarte restrâns se stabilesc caracteristicile clasei: *indiferența față de categoria determinării, față de categoria numărului* (cu excepția numeralelor *sută, mie, milion* etc.), *exprimarea categoriei cazului* (cu excepția numeralelor *unu, zece, sută, mie*) *prin construcții prepoziționale* (*a + G., la + D.*). După ce în discuțiile preliminare cu privire la părțile de vorbire, numeralul este astfel considerat, el nu mai face apoi obiectul unui capitol aparte, așa cum se întâmplă în cazul celorlalte părți de vorbire (mai puțin articolul, care nu este considerat parte de vorbire).

Discuțiile nu s-au încheiat. Există suficiente caracteristici în plan semantic, morfologic și sintactic, care să conducă la considerarea numeralului parte de vorbire de sine stătătoare?

§144. Definit în funcție de criteriile semantic (exprimă un număr abstract, un număr concret, ordinea obiectelor sau a acțiunilor în spațiu și în timp), morfologic (este flexibil, parțial, în raport cu categoriile gramaticale de gen, caz și, foarte rar, număr) și sintactic (fiind caracterizat prin autonomie funcțională, el îndeplinește diferite funcții sintactice în raport cu valoarea morfologică actualizată într-un context sau în altul), *numeralul* trebuie să-și păstreze individualitatea între celelalte părți de vorbire flexibile, în ciuda gradului mai mare de eterogenitate¹⁶³ care caracterizează această clasă.

În scopul sporirii omogenității în interiorul clasei se propune, în mod obișnuit, împărțirea mulțimii numeralelor din limba română în mai multe subclase, în funcție de **criteriul semantic**, așa cum se procedează și în cazul pronumelui. Prin urmare, toți cei care acceptă clasa numeralului vorbesc despre *numere cardinale* și despre *numere ordinale*. Celelalte: *colectiv, multiplicativ, distributiv, fracționar, adverbial* sunt

precizarea că în *Tratat* autorul intitulează capitolul în care abordează numeralul *Clasa numeralelor și adjectivelor numerale* – ceea ce denotă o anumită nuanțare a punctului de vedere susținut inițial.

¹⁶² Luiza Seche (în *jurul categoriei numeralului*, în *LR*, nr.3/1960, p.70), continuând și absolutizând afirmațiile lui Al. Rosetti și J. Byck (*Gramatica limbii române*, București, 1945), susține tranșant că „faptele de limbă ne îndreptătesc să considerăm că numeralul nu există ca parte de vorbire independentă. În realitate avem de-a face cu adjective (respectiv substantive, rar cu adverbe) de tip special, cu sens cantitativ sau ordinal, care trebuie repartizate la cele trei categorii morfologice prin desființarea celei de a patra, cu totul hibridă”. Aceeași idee este actualizată de D. Irimia în *GLR* (p.149-150); pot fi încadrate în clasa numeralului, după autorul citat, numai „termenii care exprimă numărul abstract considerat în sine” (ex. *Doi și cu doi fac patru*). În toate celelalte situații trebuie să vorbim despre pronume (numere cardinale, ordinale și colective), substantive (numere fracționare), adjective (numere multiplicative) sau adverbe (numere adverbiale și numere multiplicative atunci când exprimă însușirea acțiunii).

¹⁶³ Trebuie să precizăm că acest aspect este cel mai frecvent invocat de către cei care contestă existența clasei. Nu trebuie să pierdem din vedere însă cel puțin două lucruri: pe de o parte, caracter eterogen prezintă, în mai mare sau în mai mică măsură, și alte clase lexico-gramaticale, pe care nimeni nu s-a gândit să le desființeze, iar, pe de altă parte, desființarea clasei numeralului ar conduce automat la redistribuirea membrilor acestei clase, ceea ce ar însemna desființarea unei clase din cauza lipsei de omogenitate, dar sporirea eterogenității în interiorul altor clase: *pronume, substantiv, adjectiv, adverb*. În acest caz desființarea clasei numeralului nu poate fi o soluție.

În sprijinul acestei idei aducem afirmația lui I. Coteanu: „[...] această parte de vorbire nu este omogenă, ci este alcătuită din adjective, din substantive, pronume și adverbe.

Nu o putem trece însă la adjective, substantive, pronume și adverbe, fiindcă toate elementele care compun clasa numeralului fac înțelesul de cantitate *numărată* (s.a.)” (*GB*, p.104).

considerate fie realizări ale celui dintâi și, prin urmare, subordonate acestuia, fie clase autonome față de acesta¹⁶⁴.

*Numeralul cardinal*¹⁶⁵

§145. Este numeralul care exprimă, în plan semantic, numele numerelor abstracte, substituie sau determină ca adjectiv¹⁶⁶ numele obiectelor numărate, care, în plan morfologic, este parțial flexibil după gen, număr și caz, iar sub aspect sintactic îndeplinește diferite funcții, în raport cu valoarea morfologică actualizată într-un context sau în altul.

§146. După origine, numerele cardinale sunt:

- **moștenite din limba latină:** *unu (unu), una (o), doi, două, trei, patru, cinci, șase, șapte, opt, nouă, zece, mie;*
- **împrumutate din alte limbi,** în perioade diferite din evoluția limbii române: *sută* – din slava veche (sau autohton); *milion, miliard, bilion, trilion* – din franceză;
- **formate pe terenul limbii române,** prin compunere, după modelul limbii slave (sau urmând un model autohton care se regăsește și la albanezi și, parțial, la armeni), din numerele moștenite sau împrumutate: *nouăsprezece, douăzeci și unu, treizeci* etc.

§147. După alcătuire sau după structură, numerele cardinale sunt:

- **simple** sau **primare** – de la *unu* la *zece* inclusiv; aceste numerele au în structura lor un singur cuvânt;

- **compuse**¹⁶⁷ cele care au în structura lor cel puțin două cuvinte (de la *unsprezece* înainte, cu excepția lui *sută, mie, milion, miliard*, care au de fapt toate trăsăturile substantivului și care sunt considerate numerele atunci când intră în alcătuirea structurilor complexe). Compunerea numeralelor se realizează diferit:

- a) de la *unsprezece* la *nouăsprezece*, compunerea se face, probabil după model slav (*jedinŭ na desente*) sau autohton, prin folosirea elementelor moștenite din latină (prepoziția *spre* păstrează sensul original „peste, deasupra” al prepoziției latinești *super*);

- b) formele compuse *douăzeci, treizeci, patruzeci* etc. sunt rezultatul contopirii, probabil tot după model slav (*dŭva desenti*) sau autohton, a două numere moștenite;

- c) de la *douăzeci* la *treizeci*, de la *treizeci* la *patruzeci* etc., numerele se formează din structura de la punctul b) + numeralul pentru unitate, legat prin conjuncția *și*: *douăzeci și unu, douăzeci și doi, treizeci și patru, patruzeci și șapte* etc.;

- d) pentru alcătuirea structurilor complexe în care intră numerele *sute, mii, milioane* etc., acestea se adaugă după numerele primare sau după structuri ca cele de la punctul a), fără a fi necesară prepoziția *de* (*unsprezece mii, unsprezece milioane* etc.). Atunci când numerele *mii, milioane* etc. se adaugă după structuri ca cele de la punctele b) și c), între acestea și structurile complexe se adaugă prepoziția *de* (*treizeci de mii, douăzeci de mii, trei de mii*).

¹⁶⁴ Vezi, în acest sens: *GA* (I, p.190), unde acestea sunt discutate sub titlul *Alte numere cardinale*; I. Iordan, V. Robu, *LRC*, p.431, unde se spune: „vom lua în discuție următoarele două clase de numere: (1) *cardinale*, care – pe lângă cele *propriu-zise* – cuprind și pe cele *colective, fracționare, multiplicative, distributive, adverbiale*; (2) *ordinale*.”; C. Dimitriu, *TG*, I, p.307, unde numerele din urmă nu se consideră subordonate numeralului cardinal, ci reprezintă clase aparte, independente de acesta. Esențial este că numeralul cardinal (*cardinal* înseamnă „principal, esențial, de bază”) stă la baza tuturor celorlalte numere, ceea ce justifică așezarea acestuia în fruntea claselor amintite și tratarea lui prioritară.

¹⁶⁵ Pentru numele clasei vezi nota precedentă.

¹⁶⁶ De aceea C. Dimitriu numește clasa *Numeralul și adjectivul numeral cardinal* (*TG*, I, p.308).

¹⁶⁷ Teoretic, este posibilă orice combinație, oricât de întinsă, ca urmare a faptului că obiectele din lumea înconjurătoare sunt nelimitate ca număr; ca atare, numerele cardinale sunt teoretic infinite; practic însă, datorită limitelor cunoașterii omenești, există o limită și în realizarea acestor structuri. Cel mai mare numeral cardinal înregistrat în *DEX* este *trilion* „un miliard de miliarde”. În ciuda faptului că numerele primare prezintă un inventar foarte redus, datorită modalităților de combinare a acestora, favorizate de organizarea lor în sistemul zecimal, numerele cardinale ajung să reprezinte o cantitate extrem de mare de cuvinte.

În structurile complexe, datorită contextului fonetic, pot apărea modificări. Cele mai multe modificări apar la structurile de la punctul a). Unele transformări fonetice, justificate de dificultățile întâmpinate de vorbitori în rostire, s-au încetățenit și astăzi sunt singurele acceptate de norma literară¹⁶⁸. Este cazul formelor: *unsprezece*, *paisprezece*, *șaisprezece*. În privința formelor *cinsprezece*/*cincisprezece* ca și a formelor în care intră structura compelxă *cinzeci*/*cincizeci*, *ÎOOP* optează pentru cea de a doua variantă.

Morfologia numeralului cardinal

§148. Numeralul cardinal realizează o paradigmă gramaticală săracă, iar aceasta pentru că membrii acestei clase prezintă variabilitate parțială (categoria numărului lipsește) și se comportă diferit unul de celălalt.

Numeralul *unu* este flexibil în raport cu genul și cazul:

N.Ac. *unu*¹⁶⁹ (*un*) *una* (*o*)

G:D. *unui*(*a*) *unei*(*a*)

Aceste categorii gramaticale se exprimă, ca și la articolul nehotărât și la pronumele nehotărât, cu care intră în relație de omonimie, cu ajutorul desinențelor sau prin supletivism.

Numeralul *doi* și structurile complexe în care intră acesta exprimă prin forme sintetice numai categoria gramaticală a genului: *doi* (masculin) – *două* (feminin). Categoria gramaticală a cazului poate fi exprimată analitic, cu ajutorul unor prepoziții-morfem sau cu ajutorul articolului demonstrativ¹⁷⁰: **dativul** cu *la*: *Dau cărți la doi elevi*, *Dau cărți celor doi*; **genitivul** cu *a*: *Cărțile a doi dintre ei sunt la mine*; **acuzativul** cu prepoziții cu recțiune de acuzativ: *Am vorbit cu (despre, pentru) doi*.

De la *trei* înainte, numerele nu mai exprimă categoria genului, iar sensul cazual se exprimă tot analitic, așa cum am precizat mai sus pentru *doi*.

Sintaxa numeralului cardinal

§149. Un aspect important care trebuie discutat este *locul numeralului în structura grupului nominal*¹⁷¹. În această privință trebuie să remarcăm faptul că numeralul poate ocupa în structura grupului nominal atât poziția de adjunct, cât și pe aceea de centru¹⁷². Poziția de centru al grupului este ocupată de numerele de la *douăzeci* înainte, iar prepoziția *de*, obligatoriu prezentă între substantiv și numeral, este aceea care marchează dependența numelui de numeral: ***Douăzeci de copii au plecat în excursie***. În grupul nominal care are în structură un substantiv și un numeral până la *nouăsprezece* inclusiv, poziția de centru este ocupată de substantiv, iar numeralul este adjunctul: ***Nouăsprezece copii au plecat în excursie***. În funcție de poziția pe care se situează, numeralul este întrebuințat cu rolul unui substantiv sau are valoare

¹⁶⁸ Atragem însă atenția asupra unor forme incorecte: *unșpe*, *unșpce*, *patrusprezece*, *șasesprezece* (cele două din urmă, hipercorecte, sunt rezultatul analogiei pe care vorbitorii o fac cu alte structuri similare); de asemenea, este singura admisă pronunțarea *optsprezece*, fiind incorecte rostiri de tipul *optusprezece*, *optăsprezece* etc.

¹⁶⁹ Cu articolul hotărât în structură, *unul*, numeralul cardinal se întrebuințează atunci când substituie un substantiv sau când are valoare adjectivală, pe lângă un substantiv sau pe lângă pronume (*eu unul...*). Când numește numărul abstract, numeralul cardinal nu are articolul *-l* în structură: ***Unu și cu unu fac doi***.

¹⁷⁰ În legătură cu valoarea formelor *cel*, *cea*, *cei*, *cele* care precedă un numeral vezi §49.

¹⁷¹ Prin *grup nominal* se înțelege „o structură complexă caracterizată prin faptul că este o extensiune a numelui, adică o structură complexă care are o distribuție identică cu distribuția numelui. Este grupul organizat în jurul unui centru nominal și cuprinde numele și determinările lui” (Melania Florea, *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, București, 1983, p.7).

¹⁷² Acest lucru este subliniat de Sanda Golopenția Eretescu în studiul *Locul numeralului în structura grupului nominal*, în *SCL*, 1965, nr.5, p.615.

adjectivală, fapt care determină funcții sintactice specifice numelui sau funcția de atribut adjectival (**Doi copii se joacă în curte**).

Dintre funcțiile pe care le îndeplinește în raport cu valoarea morfologică actualizată într-un enunț sau în altul exemplificăm câteva:

- **subiect**: *Doi au venit ieri, iar alți doi au ajuns abia astăzi*;
- **nume predicativ**: *Cu cei trei se fac zece*;
- **atribut**: *Cărțile celor doi sunt la mine*;
- **element predicativ suplimentar**: *I-am considerat zece, dar nu erau decât opt*;
- **complement direct**: *Pe doi dintre ei i-am văzut ieri pe stradă*;
- **complement indirect**: *Despre cei doi nu prea am vorbit*;
- **complement de agent**: *Cartea a fost citită de doi dintre ei*;
- **circumstanțial de loc**: *M-am așezat lângă cei doi*;
- **circumstanțial de scop**: *A venit pentru cei doi*;
- **circumstanțial condițional**: *În locul celor doi, aș fi plecat fără să comentez etc.*

Întrebuințări speciale ale numeralului cardinal

§150. Numeralul *una* este întrebuințat cu **sens neutral** în expresii și locuțiuni de tipul: *din două, una; una din două; a o ține una (și bună)* („morțiș, cu tot dinadinsul”), *a face una cu pământul* („a distruge”); forma de masculin (*unul*) și cea de feminin (*una*), intră într-o structură care exprimă ideea de **restricție numerică** (*Eu unul știu că nu pot totul*) sau ca element formativ în **expresii și locuțiuni** caracterizate printr-un grad crescut de expresivitate: *oameni tot unul și unul; fete tot una și una* – locuțiune adjectivală cu sens de superlativ absolut; tot locuțiune adjectivală este și structura *până la unul*: *Au venit toți până la unul* („fără excepție”).

În unele structuri, alăturarea numeralelor *una, două* conduce la **întrebuințarea adverbială** a acestora: *Una, două* („mereu, întruna”) *era la mine să-i împrumut cărți*.; *Nici una, nici două* („pe nepusă masă, pe neașteptate”) *începe să spună lucruri care pe mine nu mă interesează*.; *Nu s-a lăsat cu una, cu două* („ușor”).

Prin numerele cardinale se exprimă frecvent **aproximația numerică**. Pentru aceasta se folosesc structuri alcătuite în mod diferit: se alătură două numere apropiate: *zece-cincisprezece studenți, cincisprezece-douăzeci de oameni*; numeralul este precedat de una dintre prepozițiile: *cu – cu sutele, peste – peste o sută, până la – până la o mie, ca la – ca la zece mii (de oameni)*; pe lângă numeral, înainte sau după acesta, în structură poate intra și un adverb: *mai bine de o mie (de oameni), o mie și mai bine (de oameni), mai mult de două mii de elevi etc.*

În vorbirea actuală se manifestă tot mai evident **tendința de a înlocui numeralul ordinal cu cel cardinal**, fapt explicabil prin efortul mai mic depus de vorbitor ca urmare a corpului fonetic mai scurt al numeralului cardinal în comparație cu cel ordinal. Astfel, se aud tot mai des exprimări de tipul: *anul doi* în loc de *anul al doilea*, *semestrul doi* în loc de *semestrul al doilea*, *etajul patru, capitolul zece etc.* Tendința aceasta este cvasigenerală și a început de multă vreme.

Numeralul ordinal

§151. Este numeralul care, în plan semantic, exprimă locul ocupat de un obiect în timp și în spațiu sau ordinea pe care acestea o ocupă într-o înșirare; în plan morfologic, este variabil după gen, parțial după număr și după caz, iar sub aspect sintactic îndeplinește, în raport cu valoarea morfologică cu care este întrebuințat, funcții specifice substantivului, adjectivului sau adverbului.

§152. În privința originii, lucrurile se prezintă diferit față de numeralul cardinal. Având la bază numeralul cardinal, cele mai multe numere ordinale s-au format pe terenul

limbii române. La numeralul cardinal se adaugă un morfem discontinuu alcătuit din articolul posesiv variabil după gen, numai în forma de singular (*al, a*) și din articolul hotărât (*-le-* pentru masculin și *-a* pentru feminin)¹⁷³. La forma de masculin se adaugă, după articolul hotărât, particula deictică *-a*: *al+trei+le+a*¹⁷⁴, *a+trei+a*.

Pe lângă formațiile create pe terenul limbii române, în clasa numeralului ordinal intră și elementul moștenit¹⁷⁵ – *întâiul* –, cu care se și deschide seria numeralelor ordinale, precum și formele împrumutate – *primul, secundul* – sinonime neologice pentru *întâiul* și *al doilea*. Se mai folosește și neologismul *terț*, sinonim al numeralului ordinal *al treilea*, cu precizarea că acest neologism are o întrebuințare restrânsă, cunoscând o anumită specializare pentru domeniul juridic¹⁷⁶.

Trebuie precizat faptul că în seria numeralelor ordinale sunt incluse și *ultimul*, care încheie seria deschisă de *primul* sau de *cel dintâi*, și locuțiunea *cel din urmă*.

Morfologia numeralului ordinal

§153. Dintre formele amintite mai sus, au flexiune totală în raport cu genul, numărul și cazul cele care nu se formează de la numerale cardinale: *întâiul, primul, secundul, ultimul*¹⁷⁷. Paradigma gramaticală a acestora este următoarea:

Masculin		Feminin	
Singular	Plural	Singular	Plural
N.Ac. <i>întâiul</i>	<i>întâii</i>	<i>întâia</i>	<i>întâile</i>
<i>primul</i>	<i>primii</i>	<i>prima</i>	<i>primele</i>
<i>secundul</i>	<i>secunzii</i>	<i>secunda</i>	<i>secunde</i>
<i>ultimul</i>	<i>ultimii</i>	<i>ultima</i>	<i>ultimele</i>
G.D. <i>întâiului</i>	<i>întâiilor</i>	<i>întâiei</i>	<i>întâiilor</i>
<i>primului</i>	<i>primilor</i>	<i>primei</i>	<i>primelor</i>
<i>secundului</i>	<i>secunzilor</i>	<i>secunde</i>	<i>secundelor</i>
<i>ultimului</i>	<i>ultimilor</i>	<i>ultimei</i>	<i>ultimelor</i>

Întrebuințarea acestora poate fi substantivală, situație în care apar, în funcție de context, cu formele de mai sus. Ele se întrebuințează însă și cu valoare adjectivală, atunci când însoțesc un substantiv, îl determină și se acordă cu acesta în gen, număr și caz. De regulă, stau înaintea substantivului și păstrează articolul în structură: *prima/întâia zăpadă, primul pas, primului pas* etc. Uneori, chiar în această poziție, numeralul pierde articolul din structură; este vorba despre sintagme în care intră articolul nehotărât proclitic sau un determinativ: *o primă zăpadă* (mai rar *o întâie zăpadă*), *un prim pas* sau *această primă zăpadă, acest prim pas* etc. Postpus substantivului pe care îl determină,

¹⁷³ Precizăm că aceste articole sunt simple elemente de structură, ele nu se mai constituie în morfeme ale categoriei determinării. Sunt, în schimb, morfeme ale categoriei gramaticale a genului.

M. Manoliu propune o altă interpretare a structurii numeralului ordinal. În formele *al treilea, a treia*, se pot izola, deoarece apar cu diferite forme de numeral (*patru, zece* etc.), */al...lea/* și */a...a/*. Secvența */al...lea/* poate fi analizată, la zăndul ei, în */a...a/* și */l...le/*, în timp ce secvența */a...a/* poate fi analizată în */a...a/* și */ø...ø/*. Din această analiză rezultă că morfemul numeralului ordinal este */a...a/*, în vreme ce */l...le/* și */ø...ø/* sunt morfeme pentru categoria gramaticală a genului (*Sistematica substitutelor*, p.66-67).

¹⁷⁴ În textele românești vechi (din secolele al XVI-lea și al XVII-lea), numeralele ordinale masculine nu au întotdeauna particula *-a*: *al patrule*, iar uneori se întâlnesc și forme de tipul: *al patru* și chiar *al patru*. Aceasta demonstrează că formațiile în discuție sunt relativ noi.

¹⁷⁵ Cu sens de numerale ordinale s-au folosit în limba română veche și formele moștenite *primar* (< lat. *primarius*) și *țărț* (< lat. *tertius*), astăzi întâlnite numai în structuri fixe, cu valoare adjectivală: *văz primar, vară primară*, sau în forma populară compusă *anțărț*, care înseamnă „acum doi ani, anul al treilea din urmă, începând cu anul în curs”).

¹⁷⁶ Se referă la o a treia persoană, care, deși nu figurează în acte ca parte, poate avea drepturi și obligații ce decurg din aceste acte.

¹⁷⁷ Flexiunea în raport cu genul, numărul și cazul probează statutul lor de adjectiv.

numeralul ordinal se folosește mult mai rar, situație în care pierde articolul enclitic din structură¹⁷⁸, dar rămâne variabil după gen și număr: *factor prim*, *factori secunzi* etc. Sensurile gramaticale de gen și număr se exprimă în planul expresiei prin desinențe.

Numeralele formate de la cele cardinale exprimă categoria gramaticală a genului prin morfemul discontinuu *al...le*, *a...a*. Cazul se exprimă cu ajutorul prepozițiilor-morfem și al prepozițiilor care impun un anumit regim cazual și prin mijlocirea articolului demonstrativ, acesta marcând redundant și genul: *Dau la al doilea*, *Dau celui de-al doilea*, *Dau la a doua*, *Dau celei de a doua* etc.

Sintaxa numeralului ordinal

§154. În funcție de valoarea morfologică care se actualizează într-un enunț sau în altul, numeralul ordinal poate intra în diferite relații sintactice. Întrebuințat cu valoare substantivală, el intră în relație de dependență, pe poziție de regent sau de determinant, și în relație de interdependență, fiind subiect și nume predicativ. Cu valoare adjectivală, nu intră decât în relație de dependență și numai pe poziție de determinant. Întrebuințat adverbial, mai rar, este determinant al unui verb.

Exemplificăm, în continuare, câteva dintre funcțiile sintactice pe care le îndeplinește acest numeral:

- **subiect:** *Al doilea a venit la timp*;
- **nume predicativ:** *El a ieșit al doilea*;
- **atribut:** *Cartea celui de-al doilea e mai interesantă*;
- **complement direct:** *L-am văzut pe al doilea*;
- **complement indirect:** *M-am întâlnit cu al doilea*;
- **complement de agent:** *Cartea este scrisă de al doilea*;
- **circumstanțial de loc:** *Am fost la al doilea*;
- **circumstanțial sociativ:** *Am mers împreună cu al doilea*;
- **circumstanțial de scop:** *Am venit pentru al doilea*;
- **circumstanțial instrumental:** *Am obținut premiul grație celui de-al doilea* etc.

Întrebuințări speciale ale numeralului ordinal

§155. Numeralul *primul* în forma *prim* (*primă*) intră ca **element formativ în unele substantive compuse** denumind diferite funcții sau grade ierarhice: *prim-ministru*, *prim-solist*, *primă-balerină* etc.

Numeralul *a doua* se regăsește în structura **locuțiunii adjectivale** *de mâna a doua* („de calitate inferioară”): *un local de mâna a doua*; de asemenea, forma de feminin și chiar cea de masculin intră în structura **locuțiunii adjectivale** *de-a doua*, *de-al doilea* „vitregă, vitreg”: *mamă de-a doua*, *tată de-al doilea*. Forma de masculin intră în **locuțiunea adverbială** *de-al doilea* „recăsătorit” (despre Luca Moșneagu, Creangă spune că era *însurățul de-al doilea*).

Întâi este întrebuințat cu **valoare adverbială** mai frecvent, dar pot avea aceeași valoare și alte numere ordinale: *M-am supărat pe tine, întâi pentru că nu mi-ai dat cartea, al doilea pentru că nici nu ai fost cinstit cu mine*. În astfel de contexte, funcția sintactică este aceea de circumstanțial de mod.

Forma *întâi*, cu sensul „înainte”, devine **adverb** și poate fi precedată de adverbul *mai*, deși în plan strict formal structura pare pleonastică deoarece înainte de *întâi* nu mai este nimic; cu același sens, forma *întâi* se repetă în structura: *întâi și-ntâi*. Aceeași formă intră în expresia cu sens de superlativ absolut *a-ntâia* „foarte bun(ă), de calitate superioară”: *marfă a-ntâia*.

¹⁷⁸ Așa se explică de ce *clasa întâia* e incorrect: nu pot primi articol hotărât ambii constituenți ai sintagmei, și substantivul și subordonatul.

Numeralul colectiv

§156. Sunt numerele care, în plan semantic, exprimă ideea de însoțire, de grupare a obiectelor în timp și în spațiu; în plan morfologic au forme pentru gen și caz, iar în plan sintactic îndeplinesc funcții sintactice în raport cu valoarea morfologică cu care se actualizează într-un context sau în altul.

În privința originii, numerele colective sunt formate pe terenul limbii române din numerele cardinale moștenite plus formative specifice: *tus-* (element de compunere provenind din pronumele nehotărât *toți*) + numeral cardinal (*tustrei, tuspatriu, tuscinci*); *câte* (numai în această formă) + particula adverbială *-și-* + numeral cardinal: *câte(și)trei, câte(și)trele, câte(și)patriu*, cu precizarea că numeralul cardinal din structură exprimă, de regulă, numere mici.

Pe lângă formațiile create pe terenul limbii române sunt și numerele colective moștenite: *amândoi, amândouă*, precum și împrumutate: *ambii, ambele*, sinonime neologice ale celor de mai sus. În limba română veche a existat și forma *îmbi (îmbe)*, moștenită din latină, astăzi ieșită din uz. Din același lat. *ambo, -ae*, care a dat *îmbi*, avem astăzi neologismul *ambii* (împrumutat din latină sau din italiană). Sinonimia dintre *ambii* și *amândoi* face imposibilă asocierea celor două forme în structuri de tipul *ambii amândoi* sau *ambii doi*.

Inventarul elementelor din care se constituie această clasă a numeralului este, după cum se vede, foarte restrâns.

Morfologia numeralului colectiv

§157. Realizează flexiune sintetică în raport cu genul și cazul numai formele *amândoi, amândouă, ambii, ambele*:

	Masculin	Feminin
N.Ac.	<i>amândoi</i> <i>ambii</i>	<i>amândouă</i> <i>ambele</i>
G.D.	<i>amânduror</i> ¹⁷⁹ <i>ambilor</i>	<i>amânduror</i> <i>ambelor</i>

Exprimă genul și formele *tustrei, tustrele, câteșitrei, câteșitrele*, în schimb cazul poate fi exprimat numai analitic cu ajutorul prepozițiilor-morfem și cu prepozițiile care impun un anumit regim cazual: *Dau cărți la tustrei, Îi văd pe tustrei* etc.

Sintaxa numeralului colectiv

§158. Întrebuințat cu valoare substantivală, numeralul colectiv poate intra în relație de dependență, pe poziție de regent și de determinant, și în relație de interdependență, cu funcțiile sintactice de subiect și de nume predicativ (rar în nominativ).

Întrebuințat cu valoare adjectivală, numeralul colectiv intră numai în relație de dependență și ocupă numai poziția de determinant, îndeplinind funcția sintactică de **atribut adjectival** (*Ambii copii au venit*.).

Dintre funcțiile sintactice îndeplinite de acest numeral, întrebuințat cu valoare substantivală, prezentăm aici:

- **subiect:** *Amândoi sunt frumoși;*
- **nume predicativ:** *Cărțile sunt ale amândurora;*
- **atribut:** *Cărțile amândurora sunt interesante;*
- **complement direct:** *I-am văzut pe amândoi;*
- **complement indirect:** *Despre amândoi se vorbește foarte frumos;*

¹⁷⁹ Formele de genitiv-dativ *amândoror, amândorur* nu sunt recomandate de normele literare în vigoare.

- **complement de agent:** *Lucrările sunt corectate de amândoi;*
- **circumstanțial sociativ:** *Am mers cu amândoi;*
- **circumstanțial de scop:** *Am venit pentru amândoi etc.*

Numeralul fracționar

§159. Se mai numește și *numeral partitiv* sau *substantival* și exprimă, în plan semantic, o parte sau o fracțiune dintr-un întreg; în plan morfologic are forme pentru gen, număr¹⁸⁰ și caz, iar în plan sintactic îndeplinește funcțiile specifice substantivului datorită valorii morfologice de substantiv cu care el se întrebuințează.

Formele care exprimă sensul amintit sunt alcătuite în limba română din numerele primare – *doi, trei patru* etc. – și sufixul lexical *-ime*: *doime, treime, pătrime* etc. De asemenea, se poate exprima o fracție dintr-un întreg și prin structuri complexe alcătuite din numeral ordinal începând cu numeralul *doi*, în forma de feminin + substantivul *parte*: *a doua parte, a patra parte, a cincea parte* etc. În vorbirea matematicienilor îndeosebi se folosesc și structuri alcătuite din numeral cardinal de la *doi* (în forma feminină – *două*) înainte + numeral ordinal tot în forma de feminin: *două a treia* (pentru *două treimi*), *cinci a șaptea* (pentru *cinci șeptimi*) etc.

Specifice vorbirii populare și familiare sunt formațiile *pe din două, pe din trei* etc., în care intră prepozițiile *pe + din* și numeral cardinal de la *doi* (în forma de feminin) înainte.

Sunt încadrate în clasa numeralului fracționar, caracterizând tot vorbirea populară și familiară, și cuvintele: *sfert, jumătate, litră*, care, în mod firesc, trebuie considerate substantive. De fapt, ele nu au nimic de numeral, în schimb exprimă categoriile gramaticale de gen, număr și caz ca orice substantiv.

Morfologia numeralului fracționar

§160. Structura diversă a acestor numere determină comportamentul lor diferit în plan morfologic.

Formele *sfert, jumătate, litră* se declină asemenea oricărui substantiv, în sensul că au gen unic, realizează numărul și cazul cu ajutorul desinențelor nominale pe care le găsim în flexiunea substantivului.

Formele derivate cu sufixul *-ime* au, de asemenea, gen unic, feminin, iar în privința numărului și a cazului, acestea se exprimă sintetic, cu ajutorul desinențelor nominale.

Celelalte structuri nu sunt variabile: *a cincea parte, două a treia, pe din două* etc.

Sintaxa numeralului fracționar

§161. Întrebuințate prin excelență cu valoare substantivală, aceste numere intră în relație de dependență, pe poziție de regent și de determinant, și în relație de interdependență prin funcțiile de subiect și de nume predicativ. Totuși, cu excepția formelor care circulă în vorbirea familiară și care pot îndeplini, în principiu, multe dintre funcțiile sintactice specifice substantivului, celelalte numere fracționare au o întrebuințare limitată și îndeplinesc puține funcții sintactice.

Merită atenție faptul că unele forme intră în structura unor *locuțiuni adjectivale* cu sens de superlativ absolut: *un om o dată și jumătate* („grozav”), dar și *un prost și jumătate*

¹⁸⁰ Numărul e marcat exact ca la substantiv, probând, ca și semantica sa, apartenența la substantiv: *o doime/două doimi* ca și *o mulțime/două mulțimi* sau *o fracțiune/două fracțiuni*.

(„foarte prost”). Același cuvânt intră în *locuțiunea adverbială pe jumătate* „parțial”: *Adevărul nu poate fi spus pe jumătate*, folosindu-se de asemenea cu sensul „soție, soț”: *Fiecare își caută jumătatea*.

Într-o situație similară este *sfert*, care se folosește în *locuțiunea adverbială pe sfert*: *Pe sfert cât tine dacă aș munci, tot aș fi mulțumită*. În cele mai multe cazuri, locuțiunea este folosită în propoziții negative și este precedată de adverbul *nici* pentru a sublinia negația: *Nu câștigă nici pe sfert cât tine*.

*Numeralul multiplicativ*¹⁸¹

§162. Este numeralul care, în plan semantic, arată măsura în care crește determinatul, adică măsura creșterii cantitative a obiectelor denumite de substantive sau a acțiunilor exprimate prin verbe; în plan morfologic, poate flexiona după gen, număr și caz, având comportament de adjectiv, sau poate rămâne invariabil, ca adverbele, iar sub aspect sintactic îndeplinește funcții sintactice specifice valorii morfologice cu care se actualizează (atribut adjectival, când are valoare de adjectiv, și circumstanțial, atunci când are valoare adverbială).

Inventarul elementelor care alcătuiesc această clasă este relativ restrâns și cuprinde termeni care s-au format, în majoritate, pe terenul limbii române, dar și unele neologisme latino-romanice: *dublu, triplu, cvadruplu, chintuplu* (mai rar folosit).

Unele formații create pe terenul limbii române reprezintă participiul unui verb de conjugarea a IV-a, care are în structură prefixul *în-* (*îm-*) + numeral cardinal: *întreit, împătrit*. Nu toate numerele multiplicative au la bază un verb cu existență reală în limbă, ci s-au format prin analogie cu cele dintâi, având structura *în-* + numeral cardinal + *-it*: *înzecit, însutit, înmiit* etc.

Morfologia numeralului multiplicativ

§163. Ca și adjectivele propriu-zise variabile, numerele multiplicative, atât cele formate pe terenul limbii române, cât și cele împrumutate, întrebuințate adjectival, se acordă cu substantivele regente pentru exprimarea categoriilor gramaticale comune, ceea ce înseamnă că ele exprimă prin mimetism genul, numărul și cazul. În planul formei, aceste categorii gramaticale sunt marcate prin desinențe nominale, aceleași cu desinențele adjectivelor variabile cu două terminații și patru forme flexionare, încadrate la *tipul I* de flexiune (§55). Așa stau lucrurile, de regulă, atunci când numeralul este postpus substantivului. Dacă numeralul este antepus, atunci, ca și în cazul adjectivului propriu-zis, el primește articolul hotărât enclitic, care devine și morfem al acestor categorii gramaticale atât pentru numeral, cât și pentru substantiv, dar rămâne morfem al categoriei determinării numai pentru determinat.

Cu valoare adverbială, numerele multiplicative sunt invariabile în planul formei. Compară: *câștig înzecit, sumă înzecită* cu *câștigă înzecit*.

§110. Sintaxa numeralului multiplicativ

Trebuie remarcat faptul că acest numeral întrebuințat cu valoare adjectivală sau adverbială, intră în raport de dependență pe poziție de determinant, iar cu valoare adjectivală cunoaște și raportul de interdependență, îndeplinind funcția de nume predicativ.

¹⁸¹ Numit de C. Dimitriu (TG, I, p.319) *adjectiv numeral multiplicativ* datorită actualizării formelor multiplicative cu valoare adjectivală și, mai rar, adverbială.

De asemenea, regenții acestui numeral aparțin unui anumit câmp semantic; de regulă elementele regente sunt nume sau verbe din domeniul economic-financiar: *sumă, venit, câștig, efort* etc. sau *a munci, a câștiga, a se îmbogăți* etc. Aceasta nu înseamnă că sunt excluse cu totul alte contexte, ci este vorba despre comportamentul lor contextual obișnuit.

Funcțiile sintactice pe care le realizează cel mai frecvent sunt:

- **atribut adjectival:** *Câștigul îndoit nu-l mulțumea;*
- **nume predicativ:** *Câștigul este însutit;*
- **circumstanțial de mod:** *Câștigă întreit și tot nu este mulțumit.*

Numeralul distributiv

§165. Este numeralul care, în plan semantic, exprimă gruparea obiectelor în cantități precise; în plan morfologic este caracterizat de o flexiune parțială după gen, număr și caz, iar sub aspect sintactic îndeplinește funcții diferite, în raport cu valoarea morfologică care se actualizează într-un context sau în altul.

Formele acestui numeral au în structură un numeral cardinal, de regulă exprimând cifre mici, și adverbul-morfem *câte*¹⁸²: *câte unu, câte doi, câte zece, câte douăzeci* etc. Deși teoretic se pot forma numere distributive de la orice numeral, sunt întrebuințate numai cele care se referă, în principiu, la grupuri ușor numărabile.

În afara structurii obișnuite, circulă și numere distributive formate după alt șablon. Compară: *Mergeau doi câte doi* – structură literară cu *Mergeau câte doi, doi* – structură întâlnită în unele variante regionale, justificată, probabil prin elipsa adverbului-morfem din structura obținută prin repetarea numeralului distributiv: *Se așază câte doi, câte trei în bancă* > *Se așază câte doi, trei în bancă*.

Așadar, numeralul distributiv poate fi alcătuit după una dintre structurile: *câte + numeral cardinal* (*câte doi*), *câte + numeral cardinal + numeral cardinal* (*câte doi, doi*), *numeral cardinal + câte + numeral cardinal* (*doi câte doi*), *câte + numeral cardinal + câte + numeral cardinal* (*câte doi, câte doi*).

Morfologia numeralului distributiv

§166. În mod obișnuit, numerele distributive se caracterizează prin aceeași flexiune ca și numerele cardinale pe care le au în structură. Aceasta înseamnă că cele care au în structură *unu* și *doi* cunosc flexiune după gen realizată sintetic prin articol hotărât sau prin desinență: *câte unu(l) – câte una, câte doi – câte două*. Opoziția în interiorul categoriei cazului este marcată sintetic numai la primul: N.Ac. *câte unu(l)*, *câte una* – G.D. *câte unuia, câte uneia*. Când are întrebuințare adjectivală cunoaște aceleași modificări de formă ca și numeralul cardinal corespunzător, întrebuințat cu aceeași valoare (vezi **§148**): *câte un – câte o, câte unui – câte unei* situație în care, pe lângă flexiunea sintetică, trebuie semnalată și flexiunea supletivă.

În cazul celorlalte numere, sensul cazual se exprimă analitic, cu ajutorul prepozițiilor-morfem sau al prepozițiilor care impun un anumit regim cazual: *Dau la câte doi dintre ei, Vorbește cu câte doi odată* etc.

Sintaxa numeralului distributiv

¹⁸² C. Dimitriu (TG, I, p.313) consideră că nu este adverb, ci o prepoziție, deoarece a suferit o desemantizare accentuată, fapt care a condus și la pierderea autonomiei sintactice. Nu exclude însă posibilitatea de a vedea în acest cuvânt un *adverb-flectiv*, comparabil cu cele care intră în structura gradelor de comparație.

§167. Acest numeral cunoaște de regulă o distribuție adverbială¹⁸³ sau adjectivală. Nu sunt excluse însă contextele în care este întrebuințat substantival. În funcție de valoarea morfologică, numeralul distributiv intră în relație de dependență pe poziție de determinant (ca adjectiv) și pe poziție de regent și de determinant (când are întrebuințare substantivală). De asemenea, intră în relație de interdependență prin funcțiile sintactice de subiect și de nume predicativ (mai rar).

- **subiect:** *Câte doi dintre ei vin în fiecare zi la noi;*
- **nume predicativ:** *Ei sunt mereu câte trei;*
- **atribut:** *Cărțile câte unuia sunt extrem de îngrijite;*
- **element predicativ suplimentar:** *Ei (ele) merg câte doi (două);*
- **complement direct:** *Îi văd pe câte doi dintre ei plimbându-se;*
- **complement indirect:** *Câte unuia îi place să fie băgat în seamă;*
- **circumstanțial sociativ:** *Se plimbă cu câte trei etc.*

Numeralul adverbial (iterativ sau de repetiție)

§168. Este acela care, în plan semantic, arată de câte ori se repetă o acțiune exprimată prin verb sau de câte ori însușirea exprimată prin adjectiv este superioară sau inferioară altei însușiri; în plan morfologic este invariabil, iar din punct de vedere sintactic se caracterizează prin funcția de circumstanțial, specifică adverbului.

§169. Structurile care exprimă sensurile amintite mai sus¹⁸⁴ se realizează pe baza numeralului cardinal care se adaugă substantivului *dată* (pentru unitate – *o dată*); de la *doi* înainte structura este alcătuită din: prepoziția *de* + numeral cardinal + substantivul *ori* (*de două ori, de trei ori, de zece ori* etc.). Dacă în structura numeralului adverbial intră un numeral cardinal de la *douăzeci* înainte, atunci substantivul *ori* este precedat de prepoziția *de* (*de douăzeci de ori, de douăzeci și două de ori* etc.).

O altă structură se realizează pe baza numeralului ordinal: *prima dată, întâia dată* sau *întâia oară, a doua oară, a treia oară* etc. Construcțiile cu numeral cardinal sunt parțial sinonime (nu întotdeauna prezintă identitate de comportament contextual) cu cele care au la bază numeralul ordinal: *A venit de două ori* = *A venit a doua oară* și, prin urmare, este normal să le considerăm și pe cele din urmă tot numerale adverbiale și nu locuțiuni adverbiale¹⁸⁵.

La aceste formații create pe terenul limbii române se adaugă numeralele adverbiale neologice: *bis* și *ter*, a căror întrebuințare este oricum restrânsă la anumite domenii.

§170. Cât privește **sintaxa** acestui numeral, el intră numai în relație de dependență, pe poziție de determinant, de regulă al unui verb sau al unui adjectiv (rar poate fi folosit și ca determinant al unui substantiv: *Cititul de două ori nu strică, Nu oricine poate fi de două ori om*, îndeplinind funcția de **atribut adverbial**). Prin urmare, va îndeplini funcția sintactică de **circumstanțial**: *A venit de două ori (a doua oară), Este de două ori mai*

¹⁸³ Se impune însă o precizare în legătură cu această valoare. În contexte de tipul *Merg câte zece*, unde structura subliniată pare a avea întrebuințare adverbială pentru că poate fi înlocuită cu un adverb (*așa*), credem că valoarea reală este aceea de adjectiv, așa cum rezultă din contexte similare în care numeralul distributiv are forme de gen: *Merg câte doi (ei)*, dar *Merg câte două (ele)*. În acest caz este evidentă dubla subordonare: determină simultan și numele (pronumele), cu care se acordă, și verbul.

¹⁸⁴ Analizând clasa adverbului, Georgeta Ciompec consideră „numeralele adverbiale”, indiferent dacă sunt formate pe baza numeralului cardinal sau pe baza celui ordinal, „o specie de locuțiuni cu distribuție exclusiv adverbială, identificându-se, din acest punct de vedere, cu adverbele cantitative (cf. *cam de două ori ~ cam mult; de două ori mai bun ~ mult mai bun* etc.) (I. Coteanu, *LRC*, I, p.276). Ele apar de regulă în contextul specific adverbului, dar sunt excluse, în principiu, din contextul caracteristic numeralului.

¹⁸⁵ Printre alții, Gh. Constantinescu-Dobridor face o distincție tranșantă între cele două tipuri de structuri: „Nu trebuie să confundăm (s.a.) așa-zisele adverbiale iterative amintite mai sus cu locuțiunile adverbiale cu aspect ordinal, în care intră substantivul *dată* și *ora* + numerale ordinale + uneori și particula adverbială *-și*: *întâia(și) dată (ora)*, *prima dată (ora)* – *a doua oară, a treia oară, a patra oară* etc. (...)” (*MLR*, p.103).

frumoasă decât tine (aici nu mai este posibilă substituirea cu numeral adverbial format pe baza celui ordinal, fără schimbarea sensului: *Ea este (pentru) a doua oară mai frumoasă decât tine* ≠ *Ea este de două ori mai frumoasă decât tine*).

SCHEMĂ RECAPITULATIVĂ (VI)

Definiția numeralului

Clasificarea numeralelor după *criteriul semantic*: **numeral cardinal, numeral ordinal, numeral colectiv, numeral fracționar, numeral multiplicativ, numeral distributiv, numeral adverbial**

Numeralul cardinal

Caracteristicile clasei

Clasificarea numeralelor cardinale:

- după **origine** (*moștenite din latină, împrumutate din alte limbi, formate pe terenul limbii române*);

- după alcătuire (*simple sau primare, compuse*)

Morfologia numeralului cardinal (realizează o paradigmă gramaticală săracă; prezintă variabilitate parțială, membrii clasei comportându-se diferit unul față de celălalt; **unu** este flexibil după *gen* și *caz*, **doi** – și compusele cu acesta – exprimă numai categoria genului, prin forme sintetice, iar analitic – prin prepoziții-morfem sau cu ajutorul articolului demonstrativ – se exprimă și cazul; de la **trei** înainte, numeralele nu mai exprimă genul, iar cazul se exprimă doar analitic)

Sintaxa numeralului cardinal (*subiect, nume predicativ, atribut, element predicativ suplimentar, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*)

Numeralul ordinal

Caracteristicile clasei

Morfologia numeralului ordinal (**întâiul, primul, secundul, ultimul** au flexiune în raport cu *genul, numărul* și *cazul*; numeralele formate de la cele cardinale exprimă *genul* prin *morfemul discontinuu* *al...lea, a...a*, iar *cazul* se exprimă cu ajutorul *prepozițiilor-morfem*, al *prepozițiilor care impun un anumit regim cazual* sau prin *articolul demonstrativ*, care marchează redundant și *genul*)

Sintaxa numeralului ordinal (*subiect, nume predicativ, atribut, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*)

Numeralul colectiv

Caracteristicile clasei

Morfologia numeralului colectiv (**amândoi, ambii** realizează flexiune în raport cu *genul, numărul* și *cazul*; formele **tustrei, tustrele, câteșitrei, câteșitrele** cunosc opoziția de *gen*, în schimb *cazul* se exprimă numai analitic)

Sintaxa numeralului colectiv (*subiect, nume predicativ, atribut, complement direct, complement indirect, complement de agent, diferite circumstanțiale*)

Numeralul fracționar

Caracteristicile clasei

Morfologia numeralului fracționar (categoriile gramaticale ale acestor numerale se exprimă sintetic, cu ajutorul desinențelor nominale; structurile de tipul **a cincea parte, două a treia, pe din două** nu sunt variabile)

Sintaxa numeralului fracționar (cu excepția formelor care circulă în vorbirea

familiară și care pot îndeplini, în principiu, multe dintre funcțiile sintactice specifice substantivului, celelalte numere fracționare au o întrebuințare limitată și îndeplinesc puține funcții sintactice)

Numeralul multiplicativ

Caracteristicile clasei

Morfologia numeralului multiplicativ (în plan morfologic, numeralul multiplicativ **întrebuințat adjectival** *se acordă în gen, număr și caz* cu substantivul regent; în planul formei, aceste categorii gramaticale sunt exprimate prin aceleași desinențe nominale ca și cele ale adjectivelor variabile cu două terminații și patru forme flexionare; cu **valoare adverbială**, numeralul multiplicativ este *invariabil*)

Sintaxa numeralului multiplicativ (*atribut adjectival, nume predicativ, circumstanțial de mod*)

Numeralul distributiv

Caracteristicile clasei

Morfologia numeralului distributiv (în mod obișnuit, numerele distributive se caracterizează prin aceeași flexiune ca și numerele cardinale pe care le au în structură)

Sintaxa numeralului distributiv (*subiect, nume predicativ, atribut, element predicativ suplimentar, complement direct, complement indirect, complement de agent, circumstanțial sociativ*)

Numeralul adverbial

Caracteristicile clasei

Morfologia numeralului adverbial (este invariabil în plan morfologic)

Sintaxa numeralului adverbial (mai rar *atribut*; de regulă, *circumstanțial*)

1. Analizați morfosintactic numerele din textul dat:

“Și mănâncă ei la un loc tustrei, până ce gătesc de mâncat toate cele cinci pâni...

După ce au mântuit de mâncat, călătorul străin scoate cinci lei din pungă și-I dă celui ce avusese trei pâni, zicând:

- Primiți... această mică mulțămită de la mine... Veți cinsti mai încolo câte un pahar de vin sau veți face cu banii ce veți pofti...

Cei doi nu prea voiau să primească, dar după multă stăruință din partea celui de-al treilea au primit. De la o vreme, călătorul străin și-a luat ziua bună de la cei doi....

(I. Creangă, *Cinci pâni*)

2. Alcătuiți enunțuri în care numerele cardinal, ordinal, colectiv, distributiv să fie întrebuințate o dată cu valoare substantivală și o dată cu valoare adjectivală.

3. Construiți enunțuri în care numerele ordinal, multiplicativ, adverbial să fie întrebuințate cu valoare adverbială.

4. Construiți enunțuri în care să evidențiați distincția dintre diferitele valori morfologice ale cuvintelor *un* și *o*.

5. Alcătuiți enunțuri în care să răspundeți cerințelor următoare:

- numeral cardinal în genitiv cu valoare substantivală – atribut substantival;
- numeral cardinal în genitiv cu valoare adjectivală – atribut adjectival;
- numeral colectiv în genitiv – nume predicativ;
- numeral colectiv în acuzativ – complement direct;
- numeral ordinal – complement de agent;
- numeral cardinal – element predicativ suplimentar;
- numeral cardinal – circumstanțial de scop;
- numeral ordinal – circumstanțial de cauză.

TEST GRILĂ DE VERIFICARE FINALĂ

Precizare: numai una dintre soluțiile propuse este corectă.

1. Cuvântul *cântat* are structura morfemică:

A. *cânt-* (radical) + *-a-* (sufix gramatical de infinitiv) + *-t* (sufix gramatical de participiu);

B. *cânt-* (radical) + *-a-* (sufix gramatical de perfect) + *-t* (sufix gramatical de participiu);

C. *cânta-* (radical) + *-t* (sufix gramatical de gerunziu);

D. *cântat* – nu prezintă structură morfemică.

2. *Desinența* exprimă:

A. modul, timpul, persoana și numărul;

B. genul, numărul, cazul, persoana;

C. diateza, comparația, genul, numărul, cazul;

D. modul și timpul.

3. *Sufixul gramatical* exprimă:

A. modul, timpul, persoana și numărul;

B. genul, numărul, cazul, persoana;

C. diateza, comparația, genul, numărul, cazul;

D. modul și timpul.

4. Care dintre formele enumerate mai jos sunt literare

berbec - *berbece*

greier - *greiere*

fluture - *flutur*

oaspete - *oaspe*

pântece – *pântec*?

A. toate;

B. numai cele din prima coloană;

C. numai cele din coloana a II-a;

D. nici una nu este literară, au circulație regională.

5. În enunțul *Stai **locului!***, substantivul subliniat este:

A. în cazul genitiv – complement indirect;

B. în cazul dativ – complement indirect;

C. în cazul dativ – atribut substantival;

D. în cazul dativ (locativ) – circumstanțial de loc.

6. În enunțul ***Iarna** este anotimpul meu preferat*, cuvântul subliniat este:

- A. adverb de timp – circumstanțial de timp;
- B. substantiv în nominativ – subiect;
- C. substantiv în nominativ – nume predicativ;
- D. substantiv în acuzativ – circumstanțial de timp.

7. În enunțul *Iarna mergem la munte*, cuvântul subliniat este:

- A. adverb de timp – circumstanțial de timp;
- B. substantiv în nominativ – subiect;
- C. substantiv în nominativ – nume predicativ;
- D. substantiv în acuzativ – circumstanțial de timp.

8. În enunțul *Maria este mamă a doi copii*, cuvântul subliniat este:

- A. prepoziție care cere cazul acuzativ;
- B. prepoziție-morfem pentru cazul genitiv;
- C. articol genitival;
- D. articol posesiv în structura numeralului ordinal.

9. În enunțul *Miroase a pâine*, cuvântul subliniat este:

- A. prepoziție care cere cazul acuzativ;
- B. prepoziție-morfem pentru cazul genitiv;
- C. articol genitival;
- D. prepoziție-morfem pentru cazul dativ.

10. În enunțul *În fața școlii sunt multe grupuri de copii*, structura subliniată reprezintă:

- A. locuțiune adverbială – circumstanțial de loc;
- B. locuțiune prepozițională însoțind un substantiv în genitiv;
- C. substantiv în acuzativ – circumstanțial de loc;
- D. locuțiune prepozițională însoțind un substantiv în dativ.

11. În enunțul *N-am cunoscut-o pe maică-ta până astăzi*, structura subliniată reprezintă:

- A. două unități sintactice: un complement direct + atribut adjectival;
- B. o singură unitate sintactică: un complement direct exprimat prin substantiv compus;
- C. o singură unitate sintactică: un complement direct exprimat prin două părți de vorbire distincte;
- D. două unități sintactice: un complement direct și un atribut pronominal.

12. În enunțul *Ion ne-a venit director*, substantivul subliniat este:

- A. subiect în cazul nominativ;
- B. nume predicativ în cazul nominativ;
- C. complement direct în cazul acuzativ;
- D. element predicativ suplimentar în cazul nominativ.

13. Adjectivul cu funcție sintactică de atribut adjectival poate sta:

- A. numai în nominativ;
- B. în nominativ și în acuzativ;
- C. în genitiv și în dativ;
- D. în toate cazurile.

14. În enunțul *Ionel se îndrepta **voios** spre casă*, cuvântul subliniat este:

- A. adjectiv – element predicativ suplimentar;
- B. adverb – circumstanțial de mod;
- C. adjectiv – circumstanțial de mod;
- D. adjectiv – atribut adjectival.

15. Acordul adjectivului cu substantivul determinat se realizează în următoarele categorii gramaticale:

- A. gen și caz;
- B. gen, număr, caz;
- C. gen, număr, caz, grad de comparație;
- D. număr și caz.

16. În enunțul *Omul **perseverent** reușește întotdeauna*, cuvântul subliniat este:

- A. adjectiv variabil cu două terminații;
- B. adjectiv variabil cu o singură terminație;
- C. adjectiv invariabil;
- D. adverb de mod.

17. Dintre adjectivele: *superior, bun, inferior, trist, dreptunghic, frumos, mort, viu, veșnic, mult, etern*, nu au grade de comparație:

- A. *bun, superior, frumos, mult, bun, trist*;
- B. *superior, inferior, dreptunghic, mort, veșnic, etern*;
- C. *frumos, mort, trist, bun, mult, viu*;
- D. *bun, mult, trist, frumos*.

18. În enunțul *Pădurea rămăsese **neschimbată***, cuvântul subliniat îndeplinește funcția sintactică de:

- A. circumstanțial de mod;
- B. nume predicativ;
- C. element predicativ suplimentar;
- D. complement indirect.

19. În enunțul *Acest **tânăr frumos** este băiatul meu*, cuvintele subliniate sunt:

- A. ambele adjective;
- B. *tânăr* – adjectiv, *frumos* – substantiv;
- C. *tânăr* – substantiv, *frumos* – adjectiv;
- D. ambele substantive provenite din adjective prin conversiune.

20. În enunțul *Un elev citește, altul se joacă*, cuvântul subliniat este:

- A. articol nehotărât;
- B. pronume nehotărât;
- C. adjectiv pronominal nehotărât;
- D. numeral cardinal.

21. În enunțul *Am cumpărat o carte și două caiete*, cuvântul subliniat este:

- A. articol nehotărât;
- B. pronume nehotărât;
- C. adjectiv pronominal nehotărât;
- D. numeral cardinal.

22. În enunțul *Cărțile a doi dintre ei sunt noi*, cuvântul subliniat este:

- A. prepoziție care cere cazul acuzativ;
- B. prepoziție-morfem pentru cazul genitiv;
- C. articol genitival;
- D. prepoziție-morfem pentru cazul dativ.

23. În enunțul *I-am dat lui Ion cartea lui cea nouă*, cuvintele subliniate sunt:

- A. primul *lui* – pronume personal, al doilea – pronume posesiv;
- B. primul *lui* – articol nehotărât, al doilea – pronume personal;
- C. primul *lui* – articol hotărât, al doilea – pronume personal;
- D. primul *lui* – pronume posesiv, al doilea – pronume personal.

24. În care enunț *o* este pronume personal cu valoare neutră: 1. *N-o mai văd trecând în ultima vreme*; 2. *Cum m-a văzut, a luat-o la sănătoasa*; 3. *O fată cântă, alta dansează*?

- A. în primul enunț;
- B. în al doilea enunț;
- C. în al treilea enunț;
- D. în nici unul dintre cele trei enunțuri.

25. În care enunț *mi* este formă pronominală cu valoare de dativ etic: 1. *Mi-am luat inima-n dinți și i-am spus adevărul*; 2. *Ochii-mi erau mai triști ca niciodată*; 3. *Am venit să mi te-nchini*?

- A. în primul enunț;
- B. în al doilea enunț;
- C. în al treilea enunț;
- D. în nici unul dintre cele trei enunțuri.

26. În care enunț structura *al meu* este pronume posesiv: 1. *Acest vecin al meu este cumsecade*. 2. *Vecinul acesta al meu este cumsecade*. 3. *Al meu vecin e cumsecade*. 4. *Vecin al meu este și acesta*?

- A. în primul enunț;
- B. în al doilea enunț;

- C. în al treilea enunț;
- D. în nici unul dintre cele patru enunțuri.

27. În care enunț forma pronominală demonstrativă este scrisă corect: 1. *Aceiași fată a venit la mine.* 2. *Fata aceea era prietena mea.* 3. *I-am văzut pe aceeași studenți.* 4. *Oamenii aceia sunt vecinii mei?*

- A. în primul enunț;
- B. în al doilea enunț;
- C. în al treilea enunț;
- D. în al patrulea enunț.

28. În care enunț adjectivul pronominal de întărire este întrebuințat corect: 1. *Mariei înseși i-am dat cartea.* 2. *Tu înseși ai fost acolo.* 3. *Ei înseși au văzut această scenă?*

- A. în primul enunț;
- B. în al doilea enunț;
- C. în al treilea enunț;
- D. în nici unul dintre cele trei enunțuri.

29. Care enunț este corect formulat: 1. *Omul care l-am văzut este vecinul meu.* 2. *Nu știu care carte ai ales.* 3. *Fata pe care ai văzut-o este sora mea?*

- A. primul enunț;
- B. al doilea enunț;
- C. al treilea enunț;
- D. nici unul dintre cele trei enunțuri.

30. În enunțul *Eu **îmi** ascund gândurile*, cuvântul subliniat este:

- A. pronume personal, atribut pronominal;
- B. pronume reflexiv, atribut pronominal;
- C. pronume personal, complement indirect;
- D. pronume reflexiv, marcă a diatezei reflexive.

31. În enunțul *Cărțile **a doi** dintre ei sunt noi*, structura subliniată exprimă sensul causal de:

- A. genitiv;
- B. acuzativ;
- C. dativ;
- D. nu exprimă sens causal.

32. În enunțul *Dau numai **la doi** dintre ei*, structura subliniată exprimă sensul causal de:

- A. genitiv;
- B. acuzativ;
- C. dativ;
- D. nu exprimă sens causal.

33. În enunțul *Stau **câte trei** în bancă*, structura subliniată reprezintă:

- A. numeral cardinal;
- B. numeral ordinal;
- C. numeral colectiv;
- D. numeral distributiv.

34. În enunțul *Câștigul **întreit** îl bucura*, cuvântul subliniat este:

- A. numeral cardinal;
- B. numeral multiplicativ;
- C. numeral colectiv;
- D. numeral distributiv.

35. În enunțul *Era **de două ori** mai mare ca mine*, structura subliniată reprezintă:

- A. numeral cardinal;
- B. numeral ordinal;
- C. numeral adverbial;
- D. numeral distributiv.

RECOMANDĂRI PENTRU REZOLVAREA TESTELOR DE CONTROL ȘI AUTOEVALUARE

TESTUL I

1. Pentru distincția dintre morfemele lexicale și cele gramaticale vezi p.6-8; *iepur-ește, târ-âș, ne-respect-a-t, frumoas-ă*.
2. *desen-ez-ø, vorb-i-i, vorb-ă, cas-ă, floar-e, mai deștept-ø*.
3. Morfemele suprasegmentale rezolvă, de exemplu, omonimia gramaticală dintre vocativ (*Ioana!*) și nominativ (*Ioana*), imperativ (*cântă!*) și prezent (*cântă*).
4. Vezi p.11- 14.
5. Vezi p.12.

TESTUL al II-lea

1. Model de analiză: *ceasul* = substantiv comun, simplu, neutru, singular, nominativ, articulat cu articolul hotărât enclitic *-l*, funcția sintactică de subiect; (*dezrobirii, sânge, sudori, morții, strănepoții, un cântec, vorbele, frumusețea, din cântecele*).
2. Vezi p. 44-47.
3. *în tabără* = acuzativ, atribut substantival prepozițional; *un lucru* = nominativ, nume predicativ; (*în ciuda*) *tinereții* = genitiv, circumstanțial concesiv; *locului* = dativ locativ, circumstanțial de loc; *mamei* = dativ adnominal, atribut substantival; *copii* = genitiv, atribut substantival genitival.
4. *fluture, greier, oaspete, ansambluri, hoteluri*.
5. Vezi p. 37-38.

TESTUL al III-lea

1. Cuvintele subliniate sunt, în ordine: *un* = articol nehotărât; *o* = articol nehotărât; *o* = numeral cardinal; *un* = numeral cardinal; *un* = numeral cardinal; *un* = articol nehotărât.
2. Vezi §47.
3. Vezi §17.
4. Cuvintele subliniate sunt, în ordine: articol hotărât proclitic; pronume personal în genitiv; articol hotărât proclitic.
5. *al...-le-* = *al* – articol posesiv, intră în alcătuirea morfemului întrerupt din structura numeralului ordinal, exprimând genul; *-le-* articol hotărât, marchează, de asemenea genul numeralului ordinal, fiind, împreună cu cel dintâi, formantul acestui numeral; *-l* – articol hotărât, formant al numeralului ordinal, indicând și genul acestuia; *-le* – articol hotărât, asigură conversiunea adverbului în substantiv; *-l* – articol hotărât, asigură conversiunea adjectivului în substantiv; *un* – articol nehotărât, morfem al determinării nedefinite a substantivului *elev*; marchează, în același timp, și alte categorii gramaticale: gen, număr, caz; *-l* – articol hotărât, morfem al determinării definite a substantivului *elevul*; marchează, în același timp și alte categorii gramaticale ale substantivului: gen, număr, caz.

TESTUL al IV-lea

1. Adjectivele din textul alcătuit vor fi analizate după următorul model (*Se anunță o toamnă lungă*): *lungă* = adjectiv propriu-zis, variabil cu două terminații și trei forme flexionare, se acordă în gen, număr și caz cu substantivul *toamnă* (feminin, singular, nominativ), gradul pozitiv, funcția sintactică de atribut adjectival.
2. *Frumosul acela este cel care m-a supărat*. (în absența substantivului, prin

articulare cu articol hotărât, adjectivul a devenit substantiv).

3. Vezi §62.

4. Soluțiile sunt, în ordine: *Îl credea mai deștept decât toți; El este foarte frumos; Casa fetei frumoase este departe; Fată frumoasă, de ce ești așa departe?*

5. Vezi nota 93.

6. Vezi §63.

TESTUL al V-lea

1. Modele de analiză pentru pronumele din text: *a mea* = adjectiv pronominal posesiv, substituie un posesor de persoana I, se acordă în gen, număr și caz cu substantivul *mintre* (feminin, singular, nominativ), funcția sintactică de atribut adjectival; *orișice* = adjectiv pronominal nehotărât, compus, invariabil după gen, număr și caz pentru că are în structură pronumele invariabil *ce*, funcția sintactică de atribut adjectival (fiind o formă pronominală invariabilă, nu se poate vorbi despre acord cu substantivul determinat); *lui* = pronume personal propriu-zis, persoana a III-a, genul masculin, numărul singular, cazul genitiv, funcția sintactică de atribut pronominal

2. Pronumele posesiv are dublă referință nominală, substituie atât numele posesorului, cât și numele obiectului posedat; adjectivul pronominal posesiv substituie numai numele posesorului, stă pe lângă substantivul care denumește obiectul posedat, îl determină și se acordă cu acesta în gen, număr și caz. Cf. *Al meu este cel mai bun./ Copilul meu este cel mai bun.*

3. *Al meu prieten este cel mai bun. Acest prieten al meu este cel mai bun. Prietenul acesta al meu este cel mai bun.*

4. *Cartea lui este cea mai frumoasă; Gându-i nu era ușor de ghicit; S-au vorbit să mi te-omoare; Lauda de sine nu miroase a bine; Își scrie conștiincios temele; Ție înseși ți-am spus asta, iar tu ai uitat; Copiii sunt ai alor mei; Alor mei le-am spus totul; L-am luat drept dumnealui; Din pricina acestuia n-a ajuns la timp; A venit pentru acesta; Omul bun este altul; Asta nu înseamnă nimic pentru mine.*

TESTUL al VI-lea

1. Model de analiză: *tustrei* = numeral colectiv, masculin, nominativ, funcția sintactică de subiect; *cinci* (lei) = numeral cardinal, simplu, cu valoare adjectivală, funcția sintactică de atribut adjectival.

2. Ex. *Cinci au venit./ Cinci copii au venit.*

3. *Întâi, te rog să nu mai treci pe la mine; al doilea, să nici nu mă mai saluți; Câștigase întreit și tot era nemulțumit; A venit pe la mine de două ori într-o zi.*

4. Vezi §47.

5. *Cărțile a doi dintre ei sunt la mine; Cărțile a doi copii sunt la mine; Cărțile sunt ale amândurora; I-am văzut pe amândoi; Premiul a fost câștigat de al doilea; I-am considerat o sută, așa că m-am temut de numărul lor mare; A venit pentru cei doi; Din cauza celui de al doilea nu a mai terminat cursa.*

CHEIA TESTULUI GRILĂ (DE EVALUARE FINALĂ)

1. **B**
2. **B**
3. **D**
4. **B**
5. **D**
6. **B**
7. **A**
8. **B**
9. **A**
10. **B**
11. **B**
12. **D**
13. **D**
14. **A**
15. **B**
16. **A**
17. **B**
18. **B**
19. **C**
20. **C**
21. **D**
22. **B**
23. **C**
24. **B**
25. **C**
26. **D**
27. **D**
28. **A**
29. **C**
30. **B**
31. **A**
32. **C**
33. **D**
34. **B**
35. **C**

SIGLE ȘI ABREVIERI

M. Avram, <i>Gramatica</i>	Avram, Mioara, <i>Gramatica pentru toți</i> , București, 1986.
Gh. Constantinescu-Dobridor, <i>MLR</i>	Constantinescu-Dobridor, Gh., <i>Morfologia limbii române</i> , București, 1979.
Gh. Constantinescu-Dobridor, <i>DTL</i>	Constantinescu-Dobridor, Gh., <i>Dicționar de termeni lingvistici</i> , București, 1998.
I. Coteanu, <i>GB</i>	Coteanu, Ion, <i>Gramatica de bază a limbii române</i> , București, f.a.
I. Coteanu, <i>LRC</i> , I	Coteanu, Ion (coordonator), <i>Limba română contemporană</i> , vol. I, București, 1974.
I. Coteanu, <i>LRC 1985</i>	Coteanu, Ion (coordonator), <i>Limba română contemporană. Vocabularul</i> , București, 1985.
P. Diaconescu, <i>Structură și evoluție</i>	Diaconescu, Paula, <i>Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc</i> , București, 1970.
C. Dimitriu, <i>GEM</i>	Dimitriu, Corneliu, <i>Gramatica limbii române explicată. Morfologia</i> , Iași, 1979.
C. Dimitriu, <i>TG</i> , I	Dimitriu, Corneliu, <i>Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia</i> , Iași, 1999.
<i>DSL</i>	<i>Dicționar general de științe. Științe ale limbii</i> , București, 1997.
<i>ELS</i>	<i>Elemente de lingvistică structurală</i> , redactor responsabil I. Coteanu, București, 1967.
<i>GA</i> , I, II	<i>Gramatica limbii române</i> , I-II, Editura Academiei, București, 1963.
V. Guțu Romalo, <i>Morfologie structurală</i>	Guțu Romalo, Valeria, <i>Morfologie structurală a limbii române</i> , București, 1968.
<i>ILR</i> , I, II	<i>Istoria limbii române</i> , vol. I, București, 1965, vol. II, 1969.
I. Iordan, <i>LRC 1954</i>	Iordan, Iorgu, <i>Limba română contemporană</i> , ediția I, București, 1954.
I. Iordan, V. Robu, <i>LRC</i>	Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, <i>Limba română contemporană</i> , București, 1978.
I. Iordan, V. Guțu Romalo, Al. Niculescu, <i>SMLRC</i>	Iordan, Iorgu, Guțu Romalo, Valeria, Alexandru Niculescu, <i>Structura morfologică a limbii române contemporane</i> , București, 1967.
D. Irimia, <i>GLR</i>	Irimia, Dumitru, <i>Gramatica limbii române</i> , Iași, 1997.
<i>LR</i>	“Limba română”, Institutul de Lingvistică, București, I, 1952 ș.u.
M. Manoliu, <i>Sistematica substitutelor</i>	Manoliu Manea, Maria, <i>Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard</i> , București, 1968.
<i>SCL</i>	“Studii și cercetări lingvistice”, Academia R. S. România, Institutul de Lingvistică, București, I, 1950 ș.u.
<i>SG</i>	<i>Studii de gramatică</i> , I-III, București, 1956-1961.
<i>SMFC</i>	<i>Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română</i> , vol. I-VI, București, 1959-1972.
S. Stati, <i>Teorie</i>	Stati, Sorin, <i>Teorie și metodă în sintaxă</i> , București, 1967.

BIBLIOGRAFIE*

- Constantinescu-Dobridor, Gh., *Sintaxa limbii române*, București, 1998.
- Coșeriu, Eugen, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*, Chișinău, 1994.
- Coteanu, Ion, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969.
- Diaconescu, Ion, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, București, 1989.
- Dimitriu, Corneliu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, 1982.
- Guțu Romalo, V., *Corectitudine și greșală*, București, 1972.
- Hristea, Th., *Sinteze de limba română*, București, 1984.
- Iacob, N., *Morfologia limbii române. Partea I*, Suceava, 2002.
- Iordan, I., *Limba română actuală. O gramatică a "greșelilor"*, Iași, 1943.
- Iordan, I., *Stilistica limbii române*, București, 1975.
- Irimia, D., *Structura gramaticală a limbii române. Numele și pronumele. Adverbul*, Iași, 1987.
- Martinet, A., *Elemente de lingvistică generală*, București, 1970.
- Moldoveanu, C., Gheorghe, *Adjectivele demonstrative au două sisteme de flexiune cazuală, în Crîmpeie de limba română*, Suceava, 1999.
- Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. I, București, 1940, vol. II, București, 1959.
- Stati, Sorin, *Teorie și metodă în sintaxă*, București, 1967.
- P. Zugun, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Iași, 2000.

* Lucrările cuprinse în *Sigle și abrevieri* nu sunt reluate în *Bibliografie*.

CUPRINS

I. Noțiuni introductive.....	5
§1. Definiția morfologiei.....	5
§2. Morfemul.....	6
§3. Structura morfematică a cuvântului.....	6
§4. Categoriile gramaticale.....	11
§5. Clasele lexico-gramaticale. Criteriul formei.....	12
§6. Clasificarea cuvintelor după criteriul semantic.....	15
§7. Clasificarea cuvintelor după criteriul sintactic.....	16
Schemă recapitulativă (I).....	17
Test de control și autoevaluare (I).....	18
II. Substantivul.....	19
§8. Definiția substantivului.....	19
§9-12. Clasificarea substantivelor.....	20
§13-14. Clase flexionare de substantive.....	23
§15-18. Genul.....	24
§19-32. Numărul.....	30
§33-38. Cazul.....	38
§39-43. Determinarea.....	47
§44. Comparația.....	50
Schemă recapitulativă (II).....	51
Test de control și autoevaluare (II).....	52
III. Articolul.....	53
§45. Considerații generale.....	53
§46. Articolul hotărât.....	55
§47. Articolul nehotărât.....	57
§48. Articolul posesiv(-genitiv).....	58
§49. Articolul demonstrativ (adjectival).....	59
Schemă recapitulativă (III).....	61
Test de control și autoevaluare (III).....	62
IV. Adjectivul.....	63
§50. Definiția adjectivului.....	63
§51-55. Clasificarea adjectivelor.....	65
§56-59. Categoriile gramaticale ale adjectivului:	
gen, număr, caz.....	68
§60-61. Categoria gramaticală a comparației.....	71
§62. Adjective fără grade de comparație.....	73
§63. Sintaxa adjectivului.....	74
Schemă recapitulativă (IV).....	75
Test de control și autoevaluare (IV).....	76
V. Pronumele.....	77
§64. Considerații generale.....	77
§65-69. Clasificarea pronumelor.....	79
§70. Pronumele personale.....	81
Pronumele personal propriu-zis (neutru).....	81
§71. Definiția pronumelui personal propriu-zis.....	81
§72. Persoana.....	82
§73. Genul.....	83
§74. Numărul.....	83
§75-76. Cazul.....	84
§77. Alte pronume personale.....	87
§78-79. Sintaxa pronumelui personal.....	87
Pronumele personal de politețe (de reverență).....	90
§80. Definiția pronumelui personal de politețe.....	90
§81. Morfologia pronumelui de politețe.....	91
§82. Categoria gramaticală a persoanei.....	91
§83. Categoria gramaticală a numărului.....	91
§84. Categoria gramaticală a cazului.....	92

§85. Sintaxa pronumelui personal de politețe.....	92
Pronumele reflexiv.....	92
§86. Definiția pronumelui reflexiv.....	92
§87-88. Morfologia pronumelui reflexiv.....	93
§89. Sintaxa pronumelui reflexiv.....	94
Adjectivul pronominal de întărire.....	95
§90. Considerații generale.....	95
§91. Originea formelor pronominale de întărire și întrebuințarea acestora.....	96
§92. Categoria gramaticală a persoanei.....	96
§93. Opoziția de gen.....	96
§94. Categoria gramaticală a numărului.....	96
§95. Categoria gramaticală a cazului.....	97
§96. Sintaxa adjectivului pronominal de întărire.....	97
Pronumele și adjectivul pronominal posesiv.....	97
§97. Considerații generale.....	97
Pronumele posesiv.....	98
§98. Definiția pronumelui posesiv.....	98
§99. Persoana.....	98
§100. Genul.....	99
§101. Numărul.....	99
§102. Cazul.....	99
§103. Sintaxa pronumelui posesiv.....	101
Adjectivul pronominal posesiv.....	101
§104. Definiția și caracteristicile morfologice ale adjectivului posesiv.....	101
§105. Sintaxa adjectivului pronominal posesiv.....	102
Pronume nepersonale.....	102
§106. Considerații generale.....	102
Pronumele demonstrativ.....	102
§107-110. Definiție și clasificare.....	102
§111. Morfologia pronumelui demonstrativ.....	103
§112. Categoria gramaticală a genului.....	103
§113. Categoria gramaticală a numărului.....	103
§114. Categoria gramaticală a cazului.....	103
§115. Sintaxa pronumelui demonstrativ.....	104
§116. Întrebuințări speciale ale pronumelui demonstrativ.....	104
Adjectivul pronominal demonstrativ.....	105
§117. Definiția adjectivului demonstrativ.....	105
§118. Morfologia adjectivului demonstrativ.....	105
§119. Sintaxa adjectivului pronominal demonstrativ.....	106
§120. Întrebuințări speciale ale adjectivului pronominal demonstrativ.....	106
Pronumele relativ.....	106
§121. Definiția pronumelui relativ.....	106
§122-123. Morfologia pronumelui relativ.....	107
§124. Sintaxa pronumelui relativ.....	108
Adjectivul pronominal relativ.....	109
§125. Morfologia și sintaxa adjectivului relativ.....	109
§126. Întrebuințări speciale ale pronumelui relativ.....	109
Pronumele interogativ.....	110
§127. Definiția pronumelui interogativ.....	110
§128. Morfologia pronumelui interogativ.....	110
§129. Sintaxa pronumelui interogativ.....	110
Adjectivul pronominal interogativ.....	110
§130. Definiția și caracteristicile morfosintactice.....	110
Pronumele nehotărât.....	111
§131. Definiția pronumelui nehotărât.....	111
§132-133. Structura morfematică.....	111
§134. Morfologia pronumelui nehotărât.....	112
§135. Sintaxa pronumelui nehotărât.....	113

Adjectivul pronominal nehotărât	113
§136. Definiția adjectivului pronominal nehotărât.....	113
§137. Flexiunea adjectivului nehotărât și sintaxa acestuia.....	113
§138. Întrebuițări speciale ale formelor pronominale nehotărâte.....	114
Pronumele negativ	114
§139. Definiția pronumelui negativ.....	114
§140. Morfologia pronumelui negativ.....	115
§141. Sintaxa pronumelui negativ.....	115
Adjectivul pronominal negativ	116
§142. Definiția și caracteristicile morfosintactice.....	116
Schemă recapitulativă (V).....	117
Test de control și autoevaluare (V).....	121
VI. Numeralul	122
§143. Considerații generale.....	122
§144. Definiția clasei.....	123
Numeralul cardinal	124
§145. Definiția numeralului cardinal.....	124
§146-147. Clasificarea numeralelor cardinale.....	124
§148. Morfologia numeralului cardinal.....	125
§149. Sintaxa numeralului cardinal.....	125
§150. Întrebuițări speciale ale numeralului cardinal.....	126
Numeralul ordinal	126
§151-152. Definiția numeralului ordinal.....	126
§153. Morfologia numeralului ordinal.....	127
§154. Sintaxa numeralului ordinal.....	128
§155. Întrebuițări speciale ale numeralului ordinal.....	128
Numeralul colectiv	129
§156. Definiția numeralului colectiv.....	129
§157. Morfologia numeralului colectiv.....	129
§158. Sintaxa numeralului colectiv.....	129
Numeralul fracționar	130
§159. Definiția numeralului fracționar.....	130
§160. Morfologia numeralului fracționar.....	130
§161. Sintaxa numeralului fracționar.....	130
Numeralul multiplicativ	131
§162. Definiția numeralului multiplicativ.....	131
§163. Morfologia numeralului multiplicativ.....	131
§164. Sintaxa numeralului multiplicativ.....	132
Numeralul distributiv	132
§165. Definiția numeralului distributiv.....	132
§166. Morfologia numeralului distributiv.....	132
§167. Sintaxa numeralului distributiv.....	133
Numeralul adverbial (iterativ sau de repetiție)	133
§168-169. Definiția numeralului adverbial și morfologia acestuia.....	133
§170. Sintaxa numeralului adverbial.....	134
Schemă recapitulativă (VI).....	135
Test de control și autoevaluare (VI).....	137
Test grilă de verificare finală	138
Recomandări pentru rezolvarea testelor de control și autoevaluare.....	144
Cheia testului grilă de verificare finală.....	146
Sigle și abrevieri	147
Bibliografie	148
Cuprins	149